

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС

ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА   ДАВЛАТ

УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР

МЕТОДИКАСИ

Фарғона – 2009 йил

АННОТАЦИЯ

Тарбиявий ишлар методикасининг предмети, мақсад ва вазифалари, тарбиявий ишларда тизимлилик, тарбиявий ишларнинг таъсирчанлигини баҳолаш тамойиллари, мактабда ўз-ўзини бошқаришни ривожлантириш методикаси, тарбиявий жараёнини бошқариш тарбиявий ишларни режалаштириш ва таҳлил этиш, тарбияси оғир болалар билан ишлаш технологияси, оилавий тарбиянинг мазмуни, анъаналари, метод ва воситалари, оила ва мактабнинг ўзаро ҳамкорлиги, оилани педагогик томондан қўллаб-қувватлаш, маданий-маърифий ишлар бўйича директор муовини ишини ташкил этиш, синф раҳбари ишининг мазмуни ва методлари, “Камолот” ёшлар ҳаракатини уюштириш методикаси, кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар билан синфдан ва мактабдан ташқарида турли ўйинлар, танловлар, мусобақа ва бошқа тадбирларни ташкил этиш методикаси ўргатади.

Тузувчи: ўқитувчи, З. Отахонова.

Такризчилар: педагогика фанлари доктори, профессор М.Хайдаров.

профессор М.Юсупов.

© Фарғона давлат университети.

СЎЗ БОШИ.

Мактаб ҳаётида, таълим-тарбия жараёнини бошқаришда синф раҳбарининг бошқалар билан алмаштириб бўлмайдиган ўзига хос ўрни бор. У мактабда жуда муҳим ва маъсулиятли кийёфадир. Синф раҳбари фаолиятининг аксарият қисми тарбиявий жараён билан боғлиқдир. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, уни синфнинг бош тарбиячиси, мураббийси, дейиш мумкин. У ўз синф жамоасини ташкил қилади, уюштиради ва тарбиялайди, ўқитувчилар, болалар ташкилотлари, ота-оналар ҳамда кенг жамоатчилик билан яқиндан алоқа боғлаб, синфдаги умумий тарбиявий жараёнга раҳбарлик қилади.

Синф раҳбари вазифасини, асосан фан ўқитувчилари бажаришади. Болалар ва мактаблар сонининг кўпайиши ёхуд юқори синф ўқувчиларининг ўрта мактаб курсини битириб кетишлари туфайли ҳар йили янги ўқитувчилар авлоди синф раҳбарлигини қабул қилишмоқда. Уларнинг кўпчилиги бу ишда етарлича тажрибага эга эмаслар ва амалий ёрдамга муҳтождирлар.

Шу сабабли синф раҳбари тўғрисида янги, китоб ёзиш ва нашр этиш зарурати туғилди. Мазкур китобда синф раҳбари олиб борадиган тарбиявий ишлар мазмуни, шакл ва услублари, синф жамоасини ташкил этиш, жипслаштириш, ўқувчини ва синф жамоасини ўрганиш, синф раҳбари ишини ташкил қилиш, режалаштириш, ота-оналар билан ишлаш каби бир қатор масалалар атрофлича ёритиб берилган. Бунда шу пайтгача яратилган педагогик, методик, руҳшунослик асарлари, таниқли олимлар илгари сурган ғоялар, Шарқ алломаларининг педагогик қарашлари, миллий қадриятлар, шунингдек, тарбиявий ишлар соҳасида олдинги йиллар давомида тўпланган барча қимматли, тажрибалар ҳисобга олинди.

Синф раҳбари китоби ўзбек тилида биринчи марта чоп этилаётганлиги сабабли унда айрим жиддий камчиликлар учраши табиий ҳол. Бундан ташқари, синф раҳбари иши назарияси ва услубиёти педагогика фанининг таркибига киришига қарамасдан, у ҳали етарлича ишлаб чиқилмаган. Қўлланмадаги айрим муаммоларнинг чуқур ва тўлиқ очиб берилмаганлигини ҳудудий сабаб билан изоҳлаш мумкин.

1-МАВЗУ. СИНФ РАХБАРИНИНГ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ КУРСИ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.

Режа:

1. Синф рабарининг тарбиявий ишларини ташкил этиш методикаси курси предмети.
2. Мақсади ва вазифалари.
3. Синф рахбарининг тарбиявий ишларини ташкил этиши.
4. Синф рахбарининг ота-оналар билан ишлаш методикаси.
5. Синф рахбари шахсига қўйиладиган умумий талаблар.

Синф рахбари деганда ўқувчиларни бир хил савияда, бир хил ёшда, билими жиҳатидан ҳам тенг бўлган жамоани бошқариб турувчи педагог синф рахбари деб аталади.

Синф рахбарининг асосий мақсади, ўқувчиларини тўғри тарбиялаш жараёнида ўқувчи ва синф рахбари билан бир-бирини тушуна олиши ва синф рахбари томонидан ўқувчиларга эътиборлироқ бўлиши керак.

Мактабда ўқувчиларга тарбия синф рахбарининг ишлари орқали берилади.

Жумладан, тадбирлар, мушоиралар, ҳар хил кечалар, учрашувлар, танловлар ва бошқа ўйинлар орқали ўқувчиларга таълим тарбия берилади. Шунга қараб ўқувчиларнинг фикрлаш қобилияти ривожланиб боради.

Синф рахбари мактаб маъмурияти билан биргаликда ва маҳалла жамоаси, ота-оналар билан ҳамкорликда тарбиявий ишларни олиб боради. Мактаб маъмурияти синф рахбари ва унинг олиб бораётган ишларини доимо қўллаб-қувватлашлари лозим. Чунки синф рахбари ўз ўқувчиларини яхши билади ва уларни тарбиялаш учун нималар кераклигини ҳисобга олиб иш юритади. Синф рахбари ишини маънавият ва маърифат ишлари бўйича яъни ташкилотчи директор ўринбосари бошқариб туради.

Синф рахбарининг иш режасини мактаб директори ва директор ўринбосари тузади ва назорат қилиб боради.

Бошланғич синф мактаб таълимининг дастлабки босқичи болалар ўқитувчи рахбарлигида таълимда биринчи қадам қўядилар. Ўқув фаолиятида билим, кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Ўқитувчи синф билан кўпгина ёлғиз ишлайди ва тарбиячи сифатида иш юритади.

Ўқитувчилик болаларга бўлган муносабатда, катта меҳрибонлиги билан ғамхўрлиги характерланади. Булар эса ката талабчанлик билан олиб борилади. Ўқувчилар билан бўладиган ўзаро муносабатларни тўғри йўлга қўйиш ҳамда ўқувчиларнинг ўсиши ва ривожланишига қараб уларни кайта қуриш хусусияти ҳам синф рахбари учун муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитувчилар томонидан ўқувчиларга қўйиладиган педагогик талаблар беришга эришади, ота-оналар, куни узайтирилган группа тарбиячилари жамоатчилик билан доимо алоқа боғлаб туради. Зарур бўлган вақтда ўқишда ўқувчиларга ёрдам кўрсатишни ташкил этади. Синф рахбари қиладиган ишлари

хужжатларини олиб боради ва уни мактаб маъмуриятига тақдим этади. Ўқувчилар соғлиғини мустаҳкамлашга доир ишларни ўтказди ва жисмоний ҳамда ақлий меҳнат қилишга ўргатиб борилади.

Синф жамоасини ташкил этишда, синф мажлисини ташкил этишда синф раҳбарининг роли катта ҳисобланади. Синф мажлиси ўтказиш учун аввало жамоани жиқслаштирилади. Синф раҳбари мажлисда кўплаб масалалар кўрадилар. Синф мажлисида 3-4 та масалалар кўрилиб муаммоли томонлари таҳлил қилинади ва ўз ечимини топиш керак бўлади.

Синф раҳбари мажлис ўтказиши давомида яхши ўқийдиган болаларни синфда яъни жамоа ичида рағбатлантириш керак. Болалар бир-бирига дўстона муносабатда бўлишади. Уларни бир-бирига интилиб, яхши ўқий бошлашга интилади. Ёмон ўқийдиган болалар ҳам яхши ўқийдиган болаларга интилиб, улар ҳам яхши ўқишга интилади. Бундан ташқари синф раҳбари ўқувчиларни савияси ривожланиши учун ўзи синфга кутубхона қилиши керак. Бу кутубхонадаги китобларни ўқувчилар синфдан ташқари ўқиш вақтида ёки дарсдан сўнг бўш қолган пайтларида ўқиб ўзларига фойдали томонларини олиши мумкин. Бизнинг ёш авлод халқимизнинг инқилобий, меҳнат, жанговар анъаналарни ўзлаштириб, ўзига катта авлоднинг энг яхши фазилатларини ғоявий эътиқод ва матонатини, Ватанга муҳаббатини, унинг иқтисодий-сиёсий ва жанговар қудратини мустаҳкамлашда иштирок этишига интилишини сингдирибгина ўз боболари ва оталари ишини давом эттириб ва кўпайтира олади.

Оила ҳам жамиятнинг бир бўлаги ҳисобланади. Оилада бола тарбиясини йўлга қўйиш жуда катта аҳамиятга эга.

Оила бошқа тарбиявий муассасалардан фарқли равишда одамнинг бутун ҳаёти давомида унинг барча томонларига дирраларига таъсир кўрсатишга қодирдир ва одатда таъсир кўрсатади. Оила тарбия вазифасининг бу улкан миқёси унинг мафкуравий ва психологик таъсир кўрсатишнинг чуқур ўзига хослиги билан уйғунлашиб кетади.

Ота-оналар билан иш шакллари одатда синф раҳбари ўз шахсий хусусиятларини тажрибасини ўқувчиларнинг оилаларида вужудга келган ўзига хос хусусиятларни, ота-оналарни билим ва тажрибасини, болаларни тарбиялашда юқорида кўрсатиб ўтилган хатолар ва қийинчиликларни, феъл-атвор хусусиятларни мактаб педагоглар жамоасидаги муҳитни ота-оналар билан иш олиб боришда таркиб топган анъаналарни ва ҳоказаларни ҳисобдан олиб белгилайди.

Ота-оналарга педагогик билим беришни амалга оширишда фақат билим бериб қолмасдан, уларни тарбия соҳасидаги амалий малака ва кўникмалар билан қуроллантириш, уларнинг педагогик фаолиятини уйғотиш мустақил шуғулланишга ундаш, мақсадга мувофиқ оила ички муносабатларини йўлга қўйиш ғоят муҳимдир.

Ота-оналар йиғилишлари ота-оналар билан иш олиб боришнинг анъанавий таркиб топган шаклидир. Ҳал қилинаётган аниқ вазифаларга боғлиқ ҳолда синф йиғилишларини ташкилий, яқуний чорак йиғилишларини мавзуга доир йиғилиш баҳс, йиғилиш практикум, ота-оналарнинг умумий таълими

бўйича синф режасига кўра йиғилиш каби йиғилишлар бўлиши мумкин.

Ташкилий йиғилишларда ота-оналар кўмитаси сайланади, иш режаси тасдиқланади. Микрорайонда педагогик иқлим ўрнатиш юзасидан тадбирлар ишлаб чиқади, жамоат топшириқлари тақсимланади ва турли иш йўналишларига доир ташаббускор ота-оналар гуруҳлари тузилади, ота-оналар иштирокида умуммактаб тадбирларини ўтказиш режалари мувофиқлаштирилади.

Чоракдаги яқунловчи синф мажлислари ота-оналарнинг эътиборини ўқувчиларнинг билимга доир қизиқишлари, қобилиятини, ахлоқий иродавий фазилатларини ривожлантиришдаги ютуқлар, камчиликлари, фойдаланилмаган имкониятларга қаратиш мақсадини кўзда тутди.

Бирор мавзуга бағишланган йилишлари тарбиянинг энг долзарб муаммолари юзасидан ўтказилади, уларда ота-оналар кўмитаси ва синф раҳбарининг ўқувчиларнинг у ёки бу соҳадаги тарбияланганлик даражаси тўғрисида тўпланган материаллардан фойдаланилади.

Мажлис-мунозаралар ота-оналар эътиборини тарбиянинг бирор муаммосига жалб этиш мақсадида ўтказилади. Бундай мажлисларни ота-оналар кўмитаси аъзолаида ота-оналарнинг бир қисми ўз вазифаларига, мактабнинг тавсияномаларига нотўғри муносабатда бўлаётганликлари ота-оналарнинг бир қисми тайёрагарлик кайфиятида эканлиги ҳақида маълумотлар бўлган тақдирда ўтказиш тавсия этилади.

Мажлис-практикум, ота-оналарнинг тарбиявий жараёнларда иштирок этишини фаоллаштириш унга мақсадга йўналтирилган тус бағишлаш мақсадида ўтказилади.

Ота-оналарнинг синфдаги умумий таълимий режасига кўра мажлислар, аввалдан белгиланган режа, муайян системага мувофиқ ота-оналарга педагогик билим беришнинг шакли ҳисобланади.

Якка тартибдаги педагогик суҳбат-синф раҳбарининг ўқувчилар ота-оналар билан олиб борадиган ишининг энг оммалашган, қулай ва самарали шакли ҳисобланади. Суҳбат ёрдамида вужудга келадиган масалаларни тез ҳал этиш, ота-оналар билан ишончли муносабатлар ўрнатиш, оилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарга педагогик билим бериш, боланинг якка тартибдаги ривожланиши дастурини ва биргаликдаги педагогик ҳаракатлар системасини ишлаб чиқиш ота-оналарнинг тарбиявий таъсир кўрсатишларини ва тарбияси қийин болалар хулқини тузатиш ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларда вужудга келадиган келишмовчиликларни ҳал этиш каби кенг кўламдаги таълим тарбиясининг вазифалари ҳал қилинади.

Тарбиявий таъсир кўрсатиш самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчилар ва ота-оналарнинг мувофиқ ҳаракатлари билан белгиланишини назарда тутиб, боланинг ўзиг хос психологик хусусиятларини ҳисобга олиш, унинг хулқ атворидидаги энг кичик четга чиқишларга ҳам ўз вақтда эътибор бериши керак, бунда синф раҳбари билан ота-оналарнинг ишончли муносабатлар ўрнатиш, ўқувчилароилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарнинг ишончли ўзаро муносабатларини ўргатгандагина эришилади,

бундай муносабатларни ўргатиш ва чуқурлаштириш учун якка тартибдаги суҳбатлардан фойдаланиш жуда муҳим.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини яхши кўради, шунинг учун улар ўз фарзандида ҳосил бўлган янги, ижтимоий жиҳатларни мустаҳкамлаш юзасидан эҳтимол тутилган биргаликдаги ҳаракатлари хусусида маслаҳатлашишни муҳим деб ҳисоблайдиган синф раҳбарига самимий ҳурмат ва ишонч билан қарайдилар.

Синф раҳбарлари ота-оналар билан биргаликда тарбиявий ишни ташкил этар эканлар, энг янги психологик-педагогик тадқиқотлар маълумотларини эътиборга олишлари ҳам муҳимдир. Уларга мувофиқ ўсиб келаётган киши шахсини шакллантиришга оиланинг қўшадиган ҳиссаси турли ёш босқичларда турлича бўлади ва тўлқинсимон ўзгаради.

Бундай билимларнинг йўқлиги оилавий тарбияда кўплаб хатоларга олиб келади. Синф раҳбари ота-оналар билан ишлашда буни ҳисобга олмай иложи йўқ. Бу жиҳатдан ота-оналарнинг болаларни тарбиялашдаги қуйидаги қийинчиликлари ва хатоларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

1. Ота-оналарнинг болалар билан муомиласининг етишмаслиги. Улар ўзлари, ишлари ҳақида кам сўзлаб берадилар. Мактаб боалалари жамоасининг ҳаёти, ўз боласининг қизиқишлари, унинг жамоат ишлари билан ишга муносабати ва бошқалар билан кам қизиқади.

2. Болаларни меҳнат жараёнларига жалб этиш орқали уларнинг меҳнат тарбиясини ташкил қила билмаслик.

3. Ота-оналар турмушда салбий мисолларни мавжудлиги мактабнинг педагогик куч-ғайратини йўққа чиқаради.

4. Ота-оналар тарбиявий таъсирини изчил эмаслигини онда-сонда ўқитишни текшириш, бирор ноҳўя иш учун тозалаш ахлоқий иммунитет ҳосил бўлишига ёрдам бермайди.

5. Оилавий тарбиянинг асоси сифатида таъқиқлашлар системаси, ижтимоий намуна асосида тарбиялай билмаслик, бола ҳаётини у ҳар доим тўғри хатти-ҳаракатини машқ қиладиган тарзда ташкил эта олмаслик натижасидир.

6. Ҳаракатларнинг мактаб билан мувофиқлаштирилмаганлиги ёки у билан келишмовчилигидадир.

7. Айрим ота-оналарнинг болалар улғайиб бориши билан тарбиявий фаоллигини сусайтириб юборишлари, бу эса болаларнинг ота-оналардан узоклашувига, мактабга қизиқиши пасайишига олиб келади.

8. Қарорлар қабул қилишда кечикиш. Бола катта бўлгандан кейин ақли кириб, тузалади деб ўйлаш одатда ўзини оқламайди, кўпинча қайта тарбиялашни талаб этадиган педагогик жиҳатдан қаровсизлик ҳолатига олиб келади.

Педагогик лекция педагогик билим беришнинг энг машҳур шакллари билан биридир. Кейинги пайтларда ота-оналарга педагогик билим бериш кенг миқёс касб этиб, оналарга педагогик билим бериш корхоналардаги, клублар, маданият уйлари ҳузуридаги турар жойлардаги ва ота-оналар педагогика университетлари орқали турли шаклларда амалга оширилади.

Очиқ эшиклар куни ёки ота-оналар куни, одатда мактаб таътиллари пайтида ўтказилади. Уларни ташкил этиш шакллари хилма-хил бўлиши мумкин. Бу таркиб топган анъаналарга ва синф раҳбари ижодкорлигига боғлиқдир. Оиланинг юксак тарбиявий имконияти болалар ва ота-оналарнинг ўзиг ҳос хусусиятлари: қон-қариндошлиги, муҳаббати, яқинлиги, ишончи, бурч ҳисси обрўлилиги билан таъминланади. Ўз фарзандининг барча заиф ва кучли томонларинийўргакдаги чоғидан биладиган, уларнинг қалбидаги энг кичик ҳаракатни ҳам сезадиган ва тушунадиган унга таъсир этишни биладиган онадан ва отадан яхшироқ ким ҳам эзгуликка, меҳнатсеварликка, дўстликка, биродарликка, муҳаббатга ўргата боради.

Хулоса қилб айтадиган бўлсак, синф раҳбари ҳар доим ўқувчиларидан хабардор бўлиб туриши керак. Масалан, бир ўқувчининг ўзлаштириши ёмон бўлса, уни яхшилаш учун ўқитувчи биринчи ўринда ота-онаси билан учрашиб, суриштириш керак. Нимага яхши ўқимаяпти, нима учун дарсларни ўз вақтида қилмайди, шулар ҳақида ота-онаси билан суҳбат олиб бориш керак. Агар боланинг оиласида ҳамма шароит бўлиб, бола ўзи яхши ўқишни хоҳласада, ўзи ўйлаган натижага эриша олмаётган бўлса, ўқитувчи боланинг яхши ўқийдиган ўртоғининг ёнига ўтқизиб қўйиш керак. Бундан ташқари ўшанга ўхшаган пассив ўқувчиларни тўплаб ҳар хил фанлардан, масалан, математика, она тили, ўқиш ва бошқалардан қўшимча дарсларни ташкил этиб, болаларни ўқишга бўлган талабини, қизиқишини янада оширишга ўқитувчи ҳаракат қилиш керак. Ўқитувчи ўқувчиларнинг ота-оналари билан фаол ишлаш керак. Негаки, мактабда синфда бўлаётган ишлардан ота-оналар ҳам хабар топиб, қийналган вақтида ҳамроҳ бўлиш лозим. Бунинг учун ота-оналар билан ўқитувчининг ўртасида боғлаб турувчи алоқа дафтарчасини тутиши ва уни доим қолдирмасдан юритиб туриши даркор.

1. Ҳозирги замон педагогика фани олдида турган муҳим муаммолардан бири ўқитувчи ва педагогика меҳнат шароити муаммоси ҳисобланади. Чунки ўқитувчида барча педагогик ғоялар мужассамланган бўлиб, унинг фаолияти орқали бу педагогик ғоялар амалга оширилади ва ҳаётга татбиқ этилади.

Ўқитувчининг кўп қиррали ва мураккаб фаолияти заминида ёш авлодни одобли, эътиборли қилиб тарбиялаш, уларни илмий билимлар билан қуроллантириш каби муҳим вазифалар ётади. Буларни амалга ошириш эса ўқитувчининг хилма-хил фаолиятига боғлиқ: болаларни ўқитиш, мактабдан ва синфдан ташқари ишларни ташкил эта билиш, ўтказиш, ота-оналар ўртасида педагогик тарғибот ишларни олиб бориш ва ҳақозо. Буларни ҳаммаси ўқитувчилардан чуқур билимларга эга бўлишни, ўз соҳасини, болаларни севишни талаб этади.

Республикамиз мустақиллиги эълон қилинган сана 1991 йил 31 август халқимиз ҳаётида улуғвор воқеалардан ҳисобланади. Энди халқимиз ўзининг бой тарихи, маданияти, урф-одатларини ўрганиши, тарғиб қилиш, ўзлигини таниши имкониятига эга бўлади. Бу воқеадан сўнг кўп сонли ўқитувчилар жамоалари олдида Ватан равнақи учун хормай-толмай хизмат қила оладиган, буюк ватан йўлларида ўз жонини ҳам аямайдиган ёшларни тарбиялаш вазифаси кўндаланг қўйилади. Бу вазифа олий таълим концепциясида алоҳида

таъкидланади.

Шунинг учун бундай улкан вазифани амалга оширишда синф раҳбари ҳам ўзининг беқиёс ҳиссасини қўшади. Синф раҳбарининг асосий вазифаларидан бири бизнинг келажагимиз бўлмиш ёш авлодни тўғри, инсонпарварлик руҳида тарбиялашдан иборат. Тарбия жараёнида ўқитувчи ва синф раҳбари бир-бирини тушуниш керак ва синф раҳбари ўқитувчиларга эътиборлироқ бўлишини тақозо қилади.

Синф раҳбари ишини мактаб маъмурияти билан биргаликда ва маҳалла жамоаси билан ҳамкорликда тарбиявий ишларни олиб боради. Мактаб маъмурияти синфда раҳбари ва у олиб бораётган ишларни қўллаб қувватлаш лозим. Чунки синф раҳбари ўз ўқитувчиларини яхши билади ва уларни тарбиялашни учун нималар қилиши кераклигини ҳисобга олиб иш юритади.

Синф раҳбари ишини маънавият ишлари бўйича деректор ўринбосари бошқаради. Синф раҳбарининг иш режасини мактаб директори ва маънавият ва маърифат ишлари бўйича деректор ўринбосарлари тузади ва бошқаради. Бошланғич синфлар мактаб таълимининг дастлабки босқичи болалар ўқитувчи раҳбарлигида таълимга 1-қадамни кўядилар.

Ўқув фаолиятида билим, кўникма ва малакани эгаллайдилар. Ўқитувчи синф билан ёлғиз ишлайди ва кўпинча тарбиячи сифатида иш юритади. Ўқитувчиларнинг болаларга бўлган муносабати катта меҳрибонлик ва ғамхўрлик билан характерланади. Бу эса талабчанлик билан олиб борилади. Ўқитувчилар билан бўладиган ўзаро муносабатларни тўғри йўлга қўйиш ҳамда ўқувчиларнинг ўсиши ва ривожланишига қараб уларни қайта қуриш хусусияти ҳам синф раҳбари учун муҳим аҳамиятга эга. Мактаб уставида синф раҳбарининг асосий вазифалари белгилаб берилган. Синф раҳбари барча ўқитувчилар билан биргаликда алоқада бўлиб, ўзининг синфи билан тарбиявий ишларни олиб боради. Ўқитувчилар тамонидан ўқувчиларга кўйиладиган педагогик талаблар бирлигига эришади. Ота-оналар, кун узайтирилган группа тарбиячилари, жамоатчилик билан доимо алоқада бўлиб туради.

Зарур бўлган вақтда ёрдам кўрсатилиниб ташкил қилади. Синфда белгиланган хужжатларни олиб боради ва уни мактаб маъмуриятига тақдим этади. Ўқитувчилар соғлигини мустахкамлашга доир ишларни ўтказиши ва меҳнат қилишга ўргатади. Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусиятини шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даст аввал болаларнинг ўқишига қандай муносабатда эканликларини, ўзларини қандай тутишларини уй вазифаларини сидқидилдан бажаришларини ёки бажармасликларини аниқлайди. Ва ниҳоят энг муҳими уларнинг ўқишидаги мўлжаллари нималардан иборат. Бу мўлжаллар ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади. Педагог синф билан ишлашнинг дастлабки босқичида турли вазиятларга дуч келиши мумкин.

Синф раҳбари жамоа ривожланишининг аниқланган даражасига қараб тарбия усулларини даражасига қараб тарбия усулларини танлайди. Бундан ўқитувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиш кўшимча шарт

ҳисобланади. Педагог шахсни ҳар тамонлама етук камол топтиришда катта роль ўйнайди. Ақлий тарбия шахсни ҳар томонлама тараққий эттиришда муҳим роль ўйнайди. Ўқитувчи ахлоқий тарбиясининг вазифаси ва мазмунини ўқитувчилардан экологик онг ва маданиятни шакллантиради.

2. Ўқитувчилик касбига шу жумладан синф раҳбари касбига хос бўлган муҳим фазилатлардан бири – болаларни севиши, уларнинг хиссиёти билан қизиқиши, ҳар бир шахсни хурмат қилишдан иборат. Болани севган бутун куч ва билимини болаларнинг келажаги буюк ватанга содиқ фуқаро қилиб тарбиялашган сафарбар қила оладиган одамгина ҳақиқий ўқитувчи бўла олади. Болага бефарқ, унинг келажаги билан қизиқмайдиган, ўқитувчилик касбига лоқайд одам ҳақиқий ўқитувчи бўла олмайди.

«Бошланғич таълим концепцияси»да бошланғич синф ўқитувчиси қиёфаси таърифланади: «...энг муҳими балаларда ўқиш, ўрганишга чинаккам хавас, иштиёқ уйғотувчи, эътиқод ҳосил қилувчи устоз сифатида алоҳида ўрин тутади.» ва яна шу концепциядан бошланғич синф ўқитувчиси фазилатларига қўшимча келтирилади. Ўқитувчи: «...Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканига ишонадиган миллий ифтихорли бўлиши;

– болаларни халқ педагогикаси дурдоналари ҳамда миллий кадриятларимиз асосида тарбиялай олиши;

– нутқий равон, халқ тили бойлиги ифода усули ва тасвир воситаларини адабий тил услуби ва меъёрини тўла эгаллаган бўлиши» зарур.

Ўқитувчилик касбига хос бўлган бундай фазилатларни ундаги педагогик одоб синф раҳбарининг юксак касбий фазилатидир. У ўқитувчининг савотли бўлишига, ўз хиссиётини идора эта олишига, болаларга педагогик таъсир ўтказиш восита ва меъёрларни белгилаш, аниқлашда ёрдам берадиган фазилат ҳисобланади. Юксак педагогик одобга эга бўлган синф раҳбаригина синфда мўтадил психологик иқлим ўрната олади, болалар қалбига тез йўл топа олади.

Ўз хизмати хусусиятига кўра синф раҳбари ташкилотчилик фазилатига ҳам эга бўлмоғи лозим. Бунинг учун ўқитувчи ташаббускорлик ва ташкилотчилик қобилиятига эга бўлиб ҳар доим тетик, ғайратли, ўз кучи ва имкониятига ишонган бўлмоғи зарур. Ташаббускор ва ғайратли синф раҳбари болаларни ўз орқасидан эргаштира олади, ўқувчилар унга эргашади.

Ўқитувчилик касби жуда катта руҳий ва жисмоний куч талаб этади, шунинг учун ўқитувчининг саломатлиги ҳам маълум талаблар қўйилади. Ўқитувчининг овоз пайчалари ривожланган, кўриш қобилияти яхши бўлиши керак. Узоқ тикка тура олиши, кўп юриши, эпчиллик каби фазилатларга ҳам эга бўлмоғи муқаррар.

Ўзбекистон Республикаси олий таълим концепциясида мутахассис вазифалари қуйидагича белгиланган: «... мутахассис ўз фаолиятини соҳасидаги қатъий назар, ижодий жамоаларда ишлай олиш қобилиятига, менежмент ва маркетинг соҳаларида тайёргарликка эга бўлиши, янги технологияларни жорий этишнинг хўжалик ижтимоий ва маданий жиҳатларини аниқ тасаввур қила олиши керак».

Ушбу фикрлар ўқитувчиларга ҳам яъни моҳир синф раҳбарларига ҳам бевосита тааллуқлидир. Чунки жамиятимизда содир бўлаётган туб ўзгаришлар,

бозор муносабатларига кириб боришимиз ўқитувчиларни нафақат касбий билимларини, балки иқтисодий юридик, техникавий билимларидан ҳам хабардор бўлишини тақозо қилмоқда. Бу ўринда бошланғич синф ўқитувчилари, синф раҳбарларининг хизмати катта.

3. Бошланғич синфлар жамоасини жипслаштирувчи омиллардан бири ўқув тарбия мазмунидир. Давлат таълим стандарти асосида белгиланган фанларнинг мазмуни салоҳияти ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси билан бирга жамоага хос бўлган ўртоқлик, дўстлик, ҳамкорлик, адолатпарварлик, меҳру шавқат каби фазилатларни уйғунлиги туфайли жипслашади. Шу туфайли давлатимиз дарсликларини янги авлодни тузиш концепциясига эътибор қаратади, ҳамда таълим мазмунини миллий истиқлол ғояси асосий тамойиллари билан бойитишга эътибор кучаяди. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади. Чунки жамоа тожини тарбиялаш коммунистик тарбия-етакчи принциpidир. Тарбия методларини танлашда уларнинг жамоадан ривожланиши даражасига мослиги муваффақиятининг муҳим шarti ҳисобланади. Ўқитувчилар жамоасини мустахкамловчи ўқувчи фаолиятини ҳаракатлантирувчи муҳим манбалардан фойдаланиш методикасидир.

Дарсликдаги матнларни ва характер хусусиятига кўра ўқувчилар жамоасини мустахкамловчи матнларга ёндаги матнларни танлаш тарбиялаш тарбиявий тадбирларни жамоани мустахкамлаш билан ўтказиш.

Синф мажлиси ҳар бир синф учун алоҳида синф раҳбарлиги бошлигида ўтказилади. Синф мажлисида кўриладиган масалалар синф фаоллари билан биргаликда келишиб бажарилади. Синф мажлисида асосий мавзу тарбиячи қаратилганлиги учун тарбиячи оид бўлган мақолалар, эртақ-матнлар, шеърлар асосида баён этилади.

4. Ҳозирги замон ўқитувчисининг асосий фазилатларидан бири ўз касбига садоқатлилиги, ғоявий эътиқодлилиги, ўз касбини севиши, бу касбга бўлган чексиз садоқат ўқитувчини бошқа касб эгаларидан ажратиб туради. Чунки мактабда таълим-тарбия ишнинг юқори савияда ўқитувчига, унинг касбий тайёргарлига боғлиқ.

Синф раҳбари шахсига қўйиладиган муҳим талаблардан бири синф раҳбарининг ўз ишини яхши билишидир. Унинг методикасини пухта ўзлаштирган бўлиши зарур. Шунини тўғри ташкил қилиш ва уни болалар билан тушунарли, қизиқарли ва масъулиятли хис қилган ҳолда олиб бориш керак. Ўқувчилар ўқитувчи билимини болаларга етказа олиши имкониятларни қадирлабгина қолмай, балки унинг шу предметга бўлган қизиқишини, унинг фидоилигини ҳам қадирлашади, тақдирлашади.

Синф раҳбарининг юксак маданияти, унинг теран билим доираси (айниқса, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг халқимизнинг ўз тарихини, маданиятини, урф-одатини ўрганишига, билишга бўлган қизиқиши ортиб бораётган даврда) таълим-тарбия ишларини мувоффақиятли кечишга ёрдам беради. Ҳозирги замон ўқитувчиси айнақса синф раҳбари миллий кадриятларимизни билибгина қолмай, уни кенг ота-оналар жамоатчилиги ичида, синфда оташин тарғиботчиси ҳам бўлиши керак.

Ўқитувчилик касби жуда катта ва руҳий ва жисмоний куч талаб этади. Шунинг учун ўқитувчининг айниқса синф раҳбарининг саломатлигига ҳам маълум талаблар қўйилади.

Ўқитувчи шахсига қўйиладиган умумий талаблар билан бошланғич синф ўқитувчисининг касбини ўзига хослиги айрим специфик талабларни келтириб чиқаради. Чунончи, бошланғич синф ўқитувчиси анатомия, физиология, мактаб гигиенаси фанларидан хабардор бўлмоғи, ўқувчилар фаолиятини шу фанлар тавсияси асосида ташкил этиши лозим; (синф гигиеник талабга жавоб бериши, ўқувчилар режими, уларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишини кузатиши ва тўғри йўналтириш); ўқитувчи ўз нутқини ирода қилиши; адабий нурк нормаларига риоя қилиши; овознинг баланд пастлигига аҳамият бериши, нутқининг жонли, ифодали бўлишига эътибор бериши; болаларни чарчатиб қўймаслик мақсадида иш турларини тез-тез ўзгартира олиши, ота-оналар ўртасида педагогик билимларни тарғиб қилиши, улар билан яқиндан алоқа ўрната олиши (бу фаолияти тури бошланғич синф ўқитувчиларини, жисмоний ҳолатини ўрганишга ёрдам беради) ва уларга тарбиявий таъсир ўтказишга ёрдамлашиши керак.

Нихоят у ўз устида тинмай ишламош лозим. Айниқса қадриятларимизни ўрганишга, ўзлигимизни билишга эҳтиёж катта бўлмоқда, зеро бу нарсаларни билмай туриб мустақиллигимизни мустаҳкамлаб, буюк давлат куриб бўлмайди. Шундай экан, бошланғич синфдан бошлаб болалар шарқона тарбия таъсирига олмағи, ўз қадриятларини билмоғи лозим. Бу ўқитувчидан қолаверса синф раҳбаридан чуқур билимли бўлишни талаб этади.

5. Раббим – фан, пайғамбарим билимдир.

(Абдураиф Фитрат).

Устозлик – бу келажак, истиқбол учун мерос қилиб қолдириладиган бойликдир. Бу бойликнинг кадр-қиймати шу қадар буюкки, у одамни маънавий жиҳатдан бой қилиб, қалбини бахтга илохий нурга тўлдиради.

«Устоз» сўзига берилган таърифга эътибор беринг-а, унинг мазмуни нақадар бой: Устоз – муайян фан, билим гоҳида ботакрор олим, педагог мутахассис, ўз йўналиши бўйича барча янгиликлардан бохабар, ҳайётда ўз ўрнини топган мавқеи, салоҳияти ва мактабига эга; олим фузало, оқил комил ўрнак бўладиган, ўзининг илғор тажрибасига эга ва келажакни илмий тасаввур қиладиган; илмий, билимли, ҳамма томондан тан олинган малаҳатгўй инсон.

Дунёда бирон кимса йўқки, унинг устози бўлмаса. У ҳукумат раҳбарими, буюк алломами, вазир ёки иқтидорли шифокорми, халқ меҳрини қозонган ёзувчими ёки қўли гул косибми, қарангки барча-барчанинг ўз устози ва ҳаёт йўлини чароғон этиб турувчи йўлбошчиси бўлади. Сиз ўзингизни устозлик бахт соҳиби ҳисобласангиз, қуйидагиларни унутмаслик керак.

– «Ўзбекистон келажаги буюк давлат» гоёси сизнинг ҳар кунги фаолиятингиз учун дастуруламол бўлсин ва шу буюк халқ ва давлатга муносиб шогирдлар тайёрланг.

Устознинг энг буюк бурчи – халққа нафи тегадиган ақл идрокли, қобилиятли ўқувчи шогирдлар тайёрлашдан иборат. Устоз яхши шогирд тайёрлаш учун энг аввало унинг ўзи маънавий жиҳатдан баркамол, фикрлаш

тарзи ноёб, дунё қарши соғлом, ўз юрти ва халқининг ғояси ва илғор мафкураининг байтроғдори бўлиши керак.

Саволлар:

1. Синф рабарининг тарбиявий ишларини ташкил этиш методикаси курси предмети ҳақида нимани тушиндингиз?
2. Мақсади ва вазифаларини айтиб беринг.
3. Синф раҳбари тарбиявий ишларини қандай ташкил этади?
4. Синф раҳбари ота-оналар билан ишлаш методикаси қандай амалга оширади?
5. Синф раҳбари шахсига қўйиладиган умумий талабларни айтинг.

2-МАВЗУ. МАКТАБДАГИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР ТИЗИМИДА СИНФ РАХБАРНИНГ ФАОЛИЯТИ, ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синф раҳбарининг фаолияти, ташкил этиш методикаси.
2. Мактабдаги тарбиявий ишларни ташкил этиш.
3. Тарбиявий ишларда синф раҳбарининг фаолияти.

Ҳозирги даврида мактаб ва уйдаги ўқув-тарбия ишларини амалга ошираётган педагогик жамоа олдига жуда катта вазифалар қўймоқда. Мактаб ёш авлоднинг дунёқарашини таркиб топтириш, ғоявий, сиёсий жиҳатдан чиниқтириш, юксак ахлоқий фазилатларга эга қилиш, меҳнатига ва онгли касб танлашга тайёрлаш лозим. Бу вазифаларни ҳал қилишда синф раҳбари муҳим рол ўйнайди. Чунки, у бир синф шароитида тарбиявий вазифаларни амалга оширишга қаратилган ишларни ташкил этади ва бошқаради.

Синф раҳбари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўзига юклатилган синфдаги тарбиявий ишларни амалга оширади. Бу вазифани бажараётганда у ёлғиз эмас, шу синфда дарс бераётган турли фан ўқитувчилари билан ҳамкорликда ва уларга суянган ҳолда ўқувчиларда миллий дунёқараш асосларини шакллантиради, ахлоқий тарбиясини ривожлантиради. Ўқувчиларни дарсдан ташқари тадбирларни ташкил этади ва синф жамоасини мустаҳкамлайди.

2. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиш ва қобилиятини ўстириш ҳар бир ўқувчининг индивидуал-психик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш ва ҳаётий мақсадларини шакллантириш синф раҳбарининг алоҳида вазифасидир. Айни пайтда ҳар бир ўқувчининг соғлигини мустаҳкамлашга ҳам эътибор беради.

3. Синф раҳбарининг диққат марказида ўқувчиларнинг юқори дарсда ўзлаштиришини таъминлаш масаласи туради. Бунинг учун у ҳар бир ўқувчининг кундалик ўзлаштиришида воқиф бўлиб туради. Орқада қолаётганларга ўз вақтида, кечиктирмай ёрдам уюштиради.

4. Синфдаги ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларини йўналтиради, улар иштирокида синф жамоасининг ижтимоий фойдали ишлардаги иштирокини таъмин этади, мактаб миқёсида уюштирилаётган муҳим тадбирларда ўз синфининг фаол қатнашишини таъминлайди.

5. Синф ўқувчиларининг ота-оналари, ўқув куни узайтирилган гуруҳларининг тарбиячилари, корхоналар ва муассасалардаги, турар жойлардаги оталиққа олувчилар билан яқин алоқага ўрнатади.

6. Синф раҳбари шу синфда дарс бераётган барча фан ўқитувчилари ўртасида ўқувчиларга нисбатан ягона талаблар ўрнатилишига эришади, ота-оналарга педагогик билимлар тарқатиб, оила билан мактаб ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди.

7. Синф раҳбари ўз синфидаги турли ҳужжатларини; синф журнали, ўқувчиларнинг кундаликлари, табеллар, шахсий маълумотлари, турли хил режа

ва ҳисоботларни юритади.

Кўриниб турибдики, вазифа кенг ва мураккаб, уларни муваффақиятли ҳал қилиш синф раҳбарининг шахсий сифатларига ҳам боғлиқдир. Синф раҳбарининг шахсий сифатларига кўйиладиган талаблар ўқитувчига кўйиладиган талаблардан фарқ қилмайди. Лекин, синф раҳбари асосий тарбиячи, болалар маънавий жиҳатдан андоза оладиган шахс бўлганлиги учун ҳам, бу талаблар унинг шахсий фазилатига айланиб кетиши билан тарбияда алоҳида роль ўйнайди.

Тарбиявий ишларнинг сифат ва самарадорлиги, аввало тарбиячининг ғоявий ишончига ва сиёсийлигининг даражасига боғлиқ. Бунинг учун синф раҳбари фан янгиликларини мунтазам, эгаллаб бориши билан ўзининг билимини, онгини оширади.

Синф раҳбарининг ахлоқий обрўси ғоят даражада юқори бўлиши ҳам бу ўринда муҳимдир. Синф раҳбари ана шундагина тарбиявий таъсир кўрсатишга эга бўлади. Тарбиячининг шахсий фазилатлари, маънавий қиёфаси ўқувчилар онгининг ва хулқининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Синф раҳбари учун малака ва кўникмаларга эга бўлишни ўзи етарли эмас. У ўз тарбиявий фаолиятида юксак даражадаги инсонпарварлик фазилатлари, ўз ишига садоқати, интизоми, одамийлиги, ахлоқий сифатлари билан ҳам таъсир ўтказади. Чунки, тарбиячилик қобилияти жуда кўп сифатларни: чуқур билим, кенг фикрлилик, ишга жон дилдан кўнгил кўйиш, болаларга бўлган чексиз, муҳаббат муомала назокатлилик, қалб ёшлиги, серзавқ темперамент, оқил ва адолатлилик намунаси, алоҳида назокат сиполик ва вазминлик каби фазилатларнинг бўлишини тақозо қилади. Бунга яна тарбиячилик техникаси кўшимча ишда муваффақият таъминланиши табиийдир. Тарбиячилик техникаси синф раҳбарининг асосий қуролидир.

Синф раҳбарларидан маданият даражасининг кенглиги, педагогик одоб талабларига риоя қилиш, ҳар бир бола шахсини инсон сифатида ҳурмат қилиш билан унга нисбатан талабчанликни унутмаслик, ташкилотчилик малакаларига эга бўлиш, ўз муомоласини тинимсиз ошириб бориш билан ишга ижодий ёндашиш талаб қилинади. Муҳими шундаки, синф раҳбарининг ўзи болаларни тарбияламоқчи бўлган ғоявий-ахлоқий баркамолликка мос бўлиши керак. Тарбиядаги хатоларнинг кўпчилигига асогий сабаб, боланинг олдида кўйиლაётган талаблар тарбиячи ҳарактерида ҳамиша ҳам намоён бўлавермаслигидадир.

Синф раҳбарининг фаол жамоатчи сифатида ҳамиша намуна кўрсатиши муҳим аҳамиятга эга. Айни вақта у коммуникатив қобилиятга эга бўлиши, рўй бераётган воқеа ва ходисаларни фақат педагогик қоидаларга боғлаб баҳолашгина эмас, балки рўй беришни сабабига қараб ҳукм ҳам чиқаришни, ижод қилиш қобилиятига эга бўлиши керак. Синф раҳбари мактабдаги энг етук педагог ҳисобланиб, у бажарадиган меҳнатининг ўлчови, чегараси йўқ. Унинг билмаган иши уддасидан чиқа олмайдиган соҳаси бўлмайди. Шу билан бир қаторда, у беғараз, холис шахс бўлиб, жамоатчилик асосида ишлайди. Синф раҳбари педагоглар, ота оналар ва ўқувчиларни ўзаро боғловчи шахс сифатида барча томонларининг нуқтаи назарини ҳисобга олиши, ҳаракатларни бир

марказга бирлаштириш, ўзаро алоқаларнинг тўғри бўлишига таъсир ўтказиш ва айтиш вақтда ўзининг ўрнини аниқ таъминлай олиши керак. Мана шу фазилатлар синф раҳбарининг тарбиявий ишлари самарасини оширишга ва унинг муваффақиятини таъминлашга гаров бўлади. Синф раҳбари ўқувчиларга пухта билим беришга, уларни фикрлаш қобилиятини фаоллаштиришга ҳамisha ғамхўрлик қилиб боради. Ҳатто ўзлаштириш юқори бўлган синфларда ҳам болаларда илмга бўлган қизиқиш ва муҳаббатни ўстиришга, таълим сифатини оширишга ҳаракат қилиш зарур.

Айрим мактабларда юқори ўзлаштиришга эришишга ўқув, дидактик масала сифатида мактабда таълим-тарбияни тўғри йўлга қўйишга боғлиқ бўлади. Ўқиш жараёнида болаларда меҳнатсеварлик, диққатни, матонат каби сифатларни тарбиялаш билимни муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам беради.

Мактабда олиб бориладиган тарбиявий ишлар системаси тўғри ва бевосита синфда ўзлаштиришни кўтаришга таъсир этади. Синф раҳбари ўқитувчилар билан ҳамкорликда болаларни ўқишга онгли муносабатда бўлишга ўргатади. Ўқувчиларнинг ўқишларини назорат қилади, дарсларга киради, кузатади ва ўз синфидаги ўқувчилар билан биргаликда синфда ўқув ишларининг сифатини ошириш чора-тадбирларини белгилайди. Юқори синфларда юқори ўзлаштириш учун кўриш сусаймайди, аксинча у яна кўпроқ аҳамият касб этиб боради.

1. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда ва унга маълумот билан ёндашиш ҳиссини тарбиялаш билимнинг сифатли бўлиши боланинг ўқишга бўлган интилишига қизиқишига уларнинг ҳаракатчанглигига, диққатига фаолиятига ташаббускорлигига, мустақиллигига боғлиқдир. Бундай сифатларни ўқувчиларда шакллантиришни уларга ўқув меҳнатининг ижодий аҳамияти тушунтириш ва ўқув машғулотларига масъулият билан ёндашиш ўқувчилардан талаб этиш синф раҳбарининг фаолиятига муҳим ўрин эгаллайди. Синф раҳбари улар олдида ўқиш болаларини очиб беришга ижтимоий фойдали меҳнат билан боғланиш ўқиш билан ҳаёт ўртасидаги меҳнат фаолияти ўртасидаги алоқали кўрсатиш, ватанни ҳимоя қилиш ҳиссини тарбиялаш орқали эришилади.

2. Ҳар нарсани билишга қизиқиш ва билимга муҳаббат уйғотиш.

Бола билимга қизиқмай туриб, ўқишга интилмай туриб, муваффақиятли ўқий олмайди. Биринчи навбатда қийинчилик билан ўзлаштирилган фанларига нисбатан боланинг қизиқишини уйғотиш керак. Боладаги ўқиш, меҳнатга нисбатан ҳавас ва қизиқиш ўқишидаги қийинчиликларни енгишга, билим фаолиятини оширишга қизиқувчанлик ва мустақиллигини камол топишига олиб келади.

3. Ўқув меҳнати маданиятини ошириш.

Ўзлаштиришнинг паст бўлиши аксарият, ўқув меҳнатини системали ва режали олиб бориш иқтидорли болаларда шаклланадиган келиб чиқади.

Синф раҳбарининг ва ўқитувчининг асосий вазифаси ҳар бир ўқувчининг фикрлашга ўргатишдан иборатдир. Айтганда болаларда ўқиш қийинчиликларини енгиш, тушуниб ўқиш ва китоб билан мустақил ишлаш уй вазифаларини бажаришда риоя қилишни олган билимларини, амалда қўллаш каби билим олиш учун зарур бўлган сифатларини шакллантириш катта

аҳамиятга эгадир. Ўқувчиларнинг ақлий ва жисмоний тараққий этишга маданиятли бўлиб ҳаракат қилиш ва ҳамиша бу ҳақда гамхўрлик қилиш лозим.

4. Ўқувчиларни ўқув меҳнатида муайян режага итоат этишга ўргатиш.

Ўқув меҳнати билан дам олишни тўғри ташкил этиш, ташкилий равишда уй вазифаларини бажариш таълим самарадорлигини оширади. Ўқувчилар режимга итоат этишларини ўқитувчи, синф раҳбари ва ота-оналар мунтазам равишда назорат қилиб боришлари керак. Шу йул билан уларни муваффақиятли ўқишга, ўқув меҳнатида сарамжонликка ўргатиш мумкин.

5. Ўқиш жараёнида ўртоқларига ёрдам беришни уюштириш.

Ўртоқларига ўзаро ёрдам, синфда улгурмовчиликни, икки йилликни ва мактабни ташлаб кетиш ҳолларининг олдини олишга ёрдам беради. Шу билан бирга синфда ўртоқлик дўстлик ва бир жамоа бўлиб шаклланишига олиб келади.

6. Синф ўқувчилари билан алоҳида бўлиши ва яхши ҳамкорлик.

Синф раҳбари таълим-тарбиявий ишларни яқка ўзи эмас, балки шу синфларда дарс берувчи бошқа ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этади. Ўқув ишларида синф раҳбарининг ва шу синфда ишлайдиган бошқа ўқитувчиларнинг бир ёқадан бош чиқариб ишлаши, ўқувчиларга нисбатан ягона талабни амалга ошириш ва ўқувчиларнинг бир-бирига ўзаро ёрдамлари таълим-тарбия сифатини оширади.

Саволлар:

1. Мактабдаги тарбиявий ишлар тизимида синф раҳбарининг фаолияти қандай?
2. Мактабдаги тарбиявий ишларни ташкил этиш қандай амалга оширилади?
3. Тарбиявий ишларда синф раҳбар ўқувчиларни қандай фаоллаштиради?

3-МАВЗУ. СИНФ РАҲБАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ.

Режа:

1. СИНФ РАҲБАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ.
2. Синф раҳбарининг билим савиясини ошириш.
3. Ташкилотчилик қобилиятига эга бўлиш.

Синф раҳбари мактаб ўқитувчилар жамоаси ва педагогика кенгашининг аъзосидир. Синф раҳбарининг бурчи жуда кенг ва кўп томонламадир.

Синф раҳбари ишининг асосий қисми ўқувчиларни ўрганиш. Ўқувчилар билим сифатини ошириш ҳамда уларнинг тартиб интизомини мустаҳкамлаш. Дарсдан ва синфдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этиш ва уларни ўтказиш. Ўқувчиларнинг ота-оналари билан олиб бориладиган ишлар ҳам синф раҳбарининг асосий вазифаларидан биридир.

Ўқувчилар жамоаси – синф раҳбарининг таянчи. Ўқувчиларни тарбиялашда синф жамоасидаги барча ўқувчиларнинг бир-бирларига таъсирлари катта аҳамиятга эга. Уларни бир-бирига кўрсатадиган ўрнаклари интизомни яхшилаш ва мустаҳкамлашга, уларни хулқ маданиятини, одатини, кўникмасини ҳосил қилади.

Синф раҳбари болаларни одобли қилиб тарбиялашни, уларга андиша билан гапиришни, мақбул ҳракат қилишни ўргатиши лозим.

Алишер Навоий «Маҳбуб-ул-қулуб» асарида таълим-тарбия жараёнларини, воситаларини, ахлоқ-одоб талабларини кўрсатади. Ўз давридаги мусулмон мактабларининг ютуқ ва камчиликларини таҳлил этади. Ўқитувчи одоби ва муаллимлик касби, мударрислар, мактабдорлар ва таълим бераётган фанини ва тарбия жаарёнини севиши керак дейди. Ўзига хос ўқувчи жамиятда обрўли ва ҳурматга лойиқ инсондир, деб ҳисоблайди. Шогирдлар муаллимни ҳурмат қилишлари, эъзозлашлари зарурлигини уқтиради.

Навоийнинг фикрича, баъзан бир киши битта болага тарбия беришга ожизлик қилади, муаллим эса бир нечта бола-синф жамоасини ташкил этади ва илму-адаб ўргатади. Бу жараёнда синф раҳбари кўп машаққатларга дуч келади. Шунинг учун шогирдлар устоз олдида умрбод қарздор эканликларини ҳис этишлари лозим. Шогирд подшолик мартабасига эришса ҳам муаллимга қуллук қилса арзийди.

**Хак йулида сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.**

Синф раҳбари ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялар экан, у ўз

фаолиятида қуйидаги талабларга риоя қилиши керак:

- синф раҳбари ўқувчи ота-онасининг мансаби, бойлигига қараб болага муомала қилмаслиги лозим.

- синф раҳбари болаларга ахлоқий нормаларни ўргатиши керак.

- гердайиши, манманлик, таъмагирлик, нодонлик каби иллатлар ўқитувчи ахлоқига ёд сифатлардир.

- халқ назарида олим ҳисобланадиган ўқитувчилар ёмон ишлардан, фиску-фасоддан ўзларини тия билишлари зарур.

Синф раҳбарининг ота-оналар билан тўғри муомила қила олиши мураккаб, нозик иш. Чунки ҳозирги ота-оналарнинг кўпчилиги ўрта ёки олий маълумотли кишилар, улар вақтли матбуот, телевидение, радио орқали кўпгина педагогик ахборотларни билиб оладилар. Шундай вазиятлар ҳам бўладики, ўғил ёки қиз бола мактабда ўзбошимчалик қилади, лекин оилада хушёр ва гапга қулоқ солади, ёки аксинча. Оилада муомаласи кўпол, ўзбошимча, мактабда эса ўзини хушмуамола, интизомли тутати. Бунинг сабаби нимада? Бундай ҳолатларнинг ҳаммаси учун бир хил сабаб ва тўғри жавобни топиш амри маҳол. Чунки ҳар бир ҳолатда унинг сабаблари турлича бўлиши мумкин. Демак, синф раҳбари ва ота-оналарнинг мақсадлари бир хил бўлса ҳам, уларнинг ҳамкорлиги, бир-бирини тушуниши, муомала муносабатлари қарама-қаршиликларсиз бўлмайди.

Синф раҳбарининг фаолияти камол топаётган киши шахсини таркиб топтиришга қаратилгандир. Бу фаолиятнинг натижалари тарбияланувчининг қиёфасида, унинг шахсидаги хусусиятларида, характер ва хулқ-атворида ўз аксини топади. Агар тарбиячи педагог нимага интилаётганини равшан ва аниқ тушунилмаган жойда тарбияланувчилар шахсини такомиллаштиришга астойдил интилиш бўлмайди, балки тарбияда ўтказиладиган иш тасодифий тусга эга бўлиб, бунинг учун ажратилган вақтни тўлдириш учунгина олиб борилади. Тарбия фаолиятининг мақсадларини аниқ билмаган ва бу мақсадларни ҳисобга олмаган ҳолда тўла қимматли тарбия йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг мақсади жамият талабларига боғлиқ бўлиб, бу талаблар ўз навбатида ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражаси ва жамиятда ёшларни ўқитиш ва тарбиялаш ишларининг ҳаммаси ёш авлодда маънавий ахлоқ ва эътиқодни шакллантиришга, уларни Ватанга чексиз садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилиши лозим.

Ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш тузимини такомиллаштиришда бошланғич мактаб муҳим ўрин эгаллайди.

Маънавий ахлоқий тарбия-маънавий онгни бир мақсадни кўзлаб таркиб топтириш, ахлоқий туйғуларни ривожлантириш ҳамда хулқ-атвор кўникмалари ва одатларини ҳосил қилишдан иборат. Синф раҳбари ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг қуйидаги вазифаларини ҳал этиши керак.

1) Туғилиб ўсган жойига, Ўзбекистон Республикасига юксак муҳаббат туйғуларини, унинг табиати ва кишилар ҳақида, Ватаннинг ҳимоячилари ва меҳнат қаҳрамонлари тўғрисида, ота-боболаримиз, уларни дунё

цивилизациясига кўшган хиссалари тўғрисида кўпроқ билишга интилишни тарбиялаш.

2) Ўқувчиларда Ватанимизнинг бой тарихи, шунингдек бошқа мамлакатлар тўғрисида, тинчлик учун кураш ҳақида чет эллардаги болалар ташкилотлари ҳақида дастлабки тасаввурларни ҳосил қилиш.

3) Болаларда ўртоқлик туйғусини, бошқаларга ёрдам кўрсатиш иштиёқини, умумий фойда йўлида биргаликда фаолият кўрсатишга интилишни таркиб топтириш. Болалар ўртасида, ўғил ва қиз болалар ўртасида дўстона муносабатларни рағбатлантириш, сохта ўртоқлик кўринишларига қарши кураш олиб бориш лозим.

4) Ўз сўзи ва ваъдаси учун, ўқитувчи ва коллектив топшириқларининг бажарилиши учун маъсулият туйғусини тарбиялаш.

5) Болаларда кишиларга тўғри муносабатни, кексалар, беморлар, инвалидларга нисбатан эътибор ва ғамхўрликни, хушфەъл ва бетартиб, камтар ва ҳақгўй булишини тарбиялаш.

Ўқувчиларни барча кишиларнинг яхши ва ёмон хатти-ҳаракатларини фарқлай олишга, ўз хатти-ҳаракатларига ва ўртоқларининг хатти-ҳаракатига адолатли баҳо беришга ўргатиши ҳамда ўз куч ғайратини ўқувчиларда нопоклик, адолатсизлик, кишиларга раҳм-шафқатсиз бўлишга нисбатан салбий муносабатни таркиб топштиришга қаратиши керак.

Ўқувчиларни тарбиялаш ўқитишга қараганда анча қийин деган фикрни ўқитувчилар орасида тез-тез эшитиш мумкин. Маънавий-ахлоқий тарбия таълим бериш билан мустаҳкам алоқада бўлгани ҳолда, ўзининг хусусиятларига эга. Маънавий-ахлоқий тарбия ўсиб келаётган авлодни тарбиялашни барча процессларини билим бериш ва ўргатиш билан бирга камраб олади. Бундай иккита ўзаро боғланган томон: ҳётни билиш ва унга бўлган муносабатни таркиб топтириш процесслари ажралиб туради. Ҳаётни билиш маълумот олишнинг асосий функцияси, унга бўлган муносабатни таркиб топтириш тарбиянинг асоси, вазифасини ташкил этади.

Синф раҳбари фақат таълим-тарбиянинг бирлигини эмас, балки уларнинг хусусиятларини ҳам кўра билиши муҳимдир. Мактабдаги тарбия инсон шахсини таркиб топтириш юзасидан олиб бориладиган улкан ишининг бир қисми ҳолос, у боланинг илгариги тажрибаларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади, ундаги барча яхши сифатларни ўстириб, нотўғри тасаввурлар, одатларни тузатиб бориши ва бўлажак сифатга замин тайёрлаши керак. Маънавий-ахлоқий тарбия ўқувчи мактабни тамомлагандан кейин ҳам тугалланмайди, у бутун умр бўйи давом этади.

Маънавий-ахлоқий тарбия-таълим бериш билан боғлиқ бўлгани ҳолда, ўз хусусиятларига, ўзига хос вазифалари, уни ташкил этишнинг форма ва методларига эга бўлиб, махсус равишда ўрганилиши лозим.

Ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг муҳим шарти сифатида уларнинг ўқув ва ўқишдан ташқи хилма-хил фаолиятларининг бирлиги

тўғрисидаги тушунчалар билан боғлиқдир.

Ўқув ва маънавий-ахлоқий тарбия фаолияти бир-бирларини тўлдириш лозим: Синф раҳбари томонидан тарбиявий босқичга раҳбарлик қилинган тақдирдагина тарбияда бирор мақсадга қаратилганлик, маълум бир системанинг бўлиши мумкин. Маънавий-ахлоқий тарбиялаш аввало тарбияланувчи шахсининг таркиб топиш процессига раҳбарлик қилишни тақозо этади.

Бирор мақсадга қаратилган тарбия процессида тарбияланувчиларнинг жисмоний ҳамда маънавий-ахлоқий етуклиги ўсиб боришига қараб уларнинг мустақиллиги ва ижодий активлиги ортиб боради. Ўқувчилар коллективининг онглилиги ортиб бориши билан тарбиячининг вазифалари ўзгаради. Тарбия давомида тарбияланувчининг қарашлари, ҳаётини нуқтаи назари аста-секин таркиб топади.

Саволар:

- 1. СИНФ РАҲБАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИНИ ТУШУНТИРИБ БЕРИНГ.**
2. Синф раҳбари ўзининг билим савиясини қандай оширида?
3. Ташкилотчилик қобилиятига қандай эга бўлиши мумкин?

4-МАВЗУ. СИНФ РАҲБАРИНИНГ ЎҚУВЧИЛАРНИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синф раҳбарининг ўқувчиларни ўрганиш методикаси.
2. Синф раҳбарининг ўқувчиларни кузатиши.
3. Ўқувчиларнинг оилавий шарт-шароитларини ўрганиш.
4. Ўқувчиларга тарбиявий таъсир этиш усуллари.

Синф раҳбарининг фаолияти кўп қиррали ва сермазмундир. У ўзи раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини тарбиялаш билан бир қаторда ўқув йили ёки чорак давомида нималар қилиш кераклиги болалар ҳаётини нима билан банд қилиш ва танланган иш турини қандай амалга оширишни беҳато аниқлаш каби анча мураккаб муаммони ечади. Бу борада синф раҳбарига турли хил манбалар ёрдам беради.

Тарбияга комплекс ёндошиши бирор ўқувчини ҳам эътибордан қочирмаслик синф раҳбари учун алоҳида масаладир. Тарбиялаш учун синф раҳбари тарбия объекти бўлган болани яхши билиш, уни яхлит идрок этиши керак. Кўпчилик синф раҳбарлари болани дарсда ўқувчи, мусобақада спротчи сифатида, яъни ҳар бир аниқ иш шароитидан келиб чиқиб идрок этади ва шунга кўра муомола қилади, бола шахсининг бошқа томонлари эса ҳозирча ҳисобга олинмайди. Аммо ҳар бир боланинг ўз тажрибаси, ўз эмоционал маданият даражаси, кадрлайдиган нарсалар, эҳтиётлари, талаблари, умидлари, алоқалари, муносабатлари каби бутун бир дунёси бор. Тарбияда ана шулар ҳисобга олиниши керак. Синф раҳбари ўз ўқувчисининг ички дунёсини, кечинмаларини, ҳулқида вужудга келаётган ҳолатларнинг сабабини, иродасини яхши билсагина унинг қалбига йўл топа олади ва болага таъсир этишининг тўғри йўлини аниқлайди. Ана шундай сифатларга эътибор берган синф раҳбари тарбияда етакчи ўринни эгаллайди.

Шуни ҳам унитмаслик керакки, болага тарбиявий таъсир этувчи омиллар ҳозирги даврда ғоят даражада кўпайди: оила, кенг жамоатчилик, радио, телевидения кино, театр, китоб, журнал, мусиқа ва бошқалар.

Синф раҳбарининг болага тарбиявий таъсир этишдаги етакчилик, бирдамлик ролни тарбиявий таъсирининг бу қадар кўп тармоқлари орасида сақлаб қолиш ғоят қийинлашиб боряпти. Баъзан болага тарбиячидан кўра ўртоғи, кўшниси, кўчадаги дўстлари кучлироқ таъсир этиши ҳолларига дуч келамиз. Аммо бунинг акси бўлган тақдирдагина тарбияда муваффиқиятга эришилади. Бунга эса тарбиячининг нутқи назари ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Чунки, ҳар бир болада маълум куртаклар: яхшилик ва поклик билан бир қаторда салбий, активлик ва пассивлик сифатлари мавжуд. У муносабатларга эътибори жиҳатидан ҳам ҳар хил сифатларга эга. Агар тарбиячи унга оптимистик нуқтаи назардан ёндашса, бола яхшиликка интилиб, унинг умидини оклайди ва аксинча болага олдиндан ношуд, ялқов, тартибсиз деб қаралса ҳамда, ўжарлик ва терслик боланинг сифати ҳукум чиқарилса у ҳолда

тарбияланувчи ўзининг худди шундай қилиб кўрсатади. Натижада у бу борада ҳам тарбиячининг «умидини оқлайди».

Синф раҳбари болаларни яхши била олиши учун уларни ўрганиш дарсда, дарсдан ташқари вақтларда умуман боланинг ҳаёти ўтадиган барча шароитларда амалга оширилади. Болани ўрганиш билан синф раҳбари унинг индивидуал хусусиятлари ҳақида аниқ маълумотга эга бўлади.

Боланинг индивидуал хусусияти унинг хулқига, ўзлаштиришига муносабатларига жамоадаги ўрнига таъсир этади. Шу боисдан ҳам жамоадаги индивидлар тарбияланаётганда алоҳида ўқувчини унитиш ярамайди. Чунки синф раҳбари кўпгина ташкилий ишларни уюштиришда кимга суяниш, кимга қандай вазифа юклаш, кимга мустақиллик бериш ва кимга мунтазам ёрдам бериш кераклигини фақат уларнинг индивидуал хусусиятларини яхши билиш туфайлигина беҳато аниқлайди. Демак, индивидуал муносабат болага тарбиявий таъсир этишнинг энг самарали йўлини топиш имкониятини беради.

Тарбиявий ишлар жараёнида синф раҳбари бутун синф жамоасини ҳам ўрганиши керак.

Синф раҳбари ўзига берилган синфни қабул қилиб олиш билан болалар ҳақида кўпгина маълумотларни аниқлайди. Бу маълумотлар боланинг оиласидан ўқитувчилардан, ўртоқларидан олинади ва тарбияга ягона таъсир бирлиги ҳам шу асосда вужудга келади.

Мана шу ўринда болалар ота-оналар ва ўқитувчилар ўртасидаги ўзаро муносабатлар масаласига алоҳида эътибор бериш лозим. Бу учлик марказида бола, яъни ўқувчи туради, мактаб ва оила эса унга икки томондан таъсир этади. Айни вақтда бола мактаб билан оиласидаги алоқани таъминловчи восита ролини ҳам бажаради. Лекин унинг мактаб ҳақидаги оилага етказадиган маълумотлари ҳамиша ҳам ҳақиқатга тўғри келавермайди ва у ҳатто кундалик орқали бериладиган ахборотларни ҳам ўзига талқин этиб боради. Кўпинча оила билан мактаб ўртасида вужудга келадиган англашинмовчилик ҳам мана шу туфайли рўй беради. Ўқувчи катталарнинг ўзи билан муомола қилаётган вақтдаги позициясини солиштириб кўриш орқали маълум хулосага келади ва ўзига ҳуқум чиқаради. Худди шу ҳол унинг хулқида ўз аксини топади ва у бир гал ўқитувчининг, бошқа вақт ота-онасининг тарбиясини олади. Ҳатто энг виждонли болада ҳам бу ҳолни рўй бериши табиийдир.

Ана шу ҳолатнинг вужудга келмаслиги учун ота-онага ёрдам бериш, ўқитувчи билан ота-она ўртасидаги ҳамкорликнинг тўғри бўлишида оила тарбиясига раҳбарлик қилиш зарур. Бунинг учун у ҳар бир оилани гуруҳ ва ҳар томонлама ўрганиш керак. Синф раҳбарининг оилавий шароитни индивидуал муносабат учун у қуйидагиларни ўз ичига олган дастурга эга бўлиши керак:

1. Оила ҳақида умумий маълумот: оила таркиби: катталарнинг иш жойи, касби, оиланинг моддий жиҳатдан фойдаланганлик даражаси; уй жой шароити:

2. Оиланинг маданий даражаси: оила аъзоларининг маълумоти, оилавий кутубхона бор йўқлиги, қандай матбуотга ёзилиши, анъаналари ва оилавий байрамлар.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари, ота-онанинг болага ва боланинг ота-онага муносабати, уларнинг инсоний етуклиги ва қиёфаси болаларнинг ўз ота-

оналарининг касби ҳақидаги тушунчалари, оилада салбий таъсирнинг бор йўқлиги.

4. Болага оиладан ташқарида кўрсатилаётган таъсирлар ва ота-оналарнинг уларда муносабати, ўртоқлари, ҳовли, кўча, қўшнилари, ота-онанинг танишлари, қариндошлар ва бошқалар.

Синф раҳбари тарбиявий ишининг муваффақияти кўп жиҳатдан унинг болалар ички дунёсига чуқур сингиб киришига, уларнинг кечинмалари ҳамда хулқ-атворини тушунишига боғлиқдир. Ўқувчининг нима билан яшаётганлигини, унинг қизиқиши ва майиллари қандайлигини иродасининг ўзига хослиги ҳамда характери хусусиятларини ўрганиш деганимиз, унинг қалбига мумкин қадар ишончли йўл топиш, унга тарбиявий таъсир этишининг ҳамда мақбул методларидан фойдаланиш демакдир.

Тарбиячи ўқувчининг индивидуал хусусиятларини яхши ўргангач ва тушунган тақдирдагина, бу ўқувчи шахсини муваффақиятли тарбиялаб етиштира олади. Ўқувчиларни ўрганиш ўқитувчининг, айниқса синф раҳбарининг вазифасидир. У ўқувчиларни фақат дарсдагима эмас, балки синфдан ташқи вақтдан уларга тарбия бериш вақтида ҳам, ўқувчилар уйларида борганда ҳам, ҳар хил экскурсиялар вақтида ҳам ўрганadi.

Синф раҳбари синфни қабул қилиб олгандан кейин, унинг биринчи иши, одатда, ўқувчиларни ўрганиши билан боғлиқ бўлади.

Бу иш унинг ўзи беркитилган синфдаги бутун иш фаолияти мобайнида давом этади ва унинг тарбиявий иши системасида муҳим бир томонни ташкил этади.

Ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг хулқлари ва майлларини, улар олган тарбия даражасини билган ҳолда, маълум мақсадга қаратилган ва таъсирчан режа тузиш осон бўлади.

Маълумки, ўқувчи шахснинг таркиб топиши ва ривожланиши бир текис бормайди. Синф раҳбарининг мазкур ўқувчи тўғрисида келган белгилари бугунга келиб етарли бўлмай қолиши мумкин.

Тўғри, ўқувчиларни ўрганиш кўп вақт ва куч талаб этади. Аммо кейинчалик булар ҳаммаси катта натижалар беради. Синф раҳбари ўқувчиларни, уларнинг хусусиятларини билган ҳолда, улар камолоти жараёнини муваффақиятли тарзда йўлга солиб етишиш мумкин бўлади. Ўқувчиларни ўрганишга бошқа ўқувчилар, етакчилар ва ота-оналар жалб этилади.

Бунда ўқитувчилар ҳамда синф раҳбарлари ишидаги муносибликка риоя қилиш жуда муҳимдир. Ўқувчиларни ўрганишни натижалари билан барча ўқитувчиларни таништириб бориш зарур. Шу билан бирга уларнинг ҳар қайси ўқувчи тўғрисида билганларини ҳам ҳисобга олиш лозим. Булар ўқувчиларга тарбия бериш жараёнида уларга бир хилда талаблар қўйиш ва уларга бир хил муомола қилишга эришишга ёрдам беради. Ўқувчиларни ўрганиш уларга индивидуал ёндашишининг зарур шартидир. Ўқувчиларни уларга таълим ва тарбия бориш жараёнида ҳар қайси ўқувчига индивидуал ёндашишга эришиш мақсадида ўрганмоқ лозим. Ўқувчилар ўз характерига қизиқиши ва майлига кўра бир хил эмас. Улардан

бир хиллари бир мунча чаққон, бошқа бир хиллари эса сусткаш, уқувсиз, баъзи ўқувчилар жасур ва шижоаткор, бошқа бирлари эса уятчан ва тортинчок бўлишади. Баъзи бир ўқувчилар ўз ташкилотчилиги ва қаътийлиги билан ажралиб турса, бошқа бирларида эса бу хусусиятлар мавжуд эмас. Хуллас, синф бир бирига ўхшамаган, турли хусусиятдаги болалардан ташкил топган бир группадир. Синфда ташқи кўриниш жиҳатидан бир-бирига ўхшаш болалар бўлмагани сингари, ўз ички хусусиятлари жиҳатидан бир бирига ўхшайдиган болалар ҳам бўлмайди. Уларнинг характери, қизиқишлари кайфиятлари ва хоҳишлари, уларнинг хулқ-атворлари сабаблари, кўникма ва малакалари, одатда, турлича бўлади. Ҳар қайси ўқувчи ўзига хос, бошқаларга ўхшамайдиган хусусиятга эга бўлади. У алоҳида шахс сифатида камол топиб боради.

Одатда синф раҳбари синфдаги барча ўқувчиларга нисбатан ягона тарбиявий вазифалар кўяди ва ҳал этади. Масалан, у ўзининг барча ўқувчиларини меҳнатсеварликка, бир жон бир тан бўлишига, ҳаққонийликка ўргатишга ҳаракат қилади. Аммо бу вазифаларнинг ҳал этиш йўллари, восита ва методлари ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига қараб турлича бўлиши мумкин. Уларнинг баъзиларини ўз вақтида рағбатлантириш, баъзиларига буюриш хулқ-атвор қоидаларини бузган ўқувчиларни жазолаш даркор. Бинобарин, ўқувчиларга тўғри тарбия бермоқ учун тарбия жараёнида уларга индивидуал ёндашишни амалга оширмоқ керак. Бунииг учун эса уларни чуқур ва ҳар томонлама ўрганмоқ зарур. Синф раҳбари ўз ўқувчиларини билмаса, у ўқувчиларга ёндашишда, педагогик таъсир кўрсатиш методдарини танлашда катта хатоларга йўл қўйиши мумкин.

Ўқувчиларга индивидуал ёндашишнинг амалга ошириши тарбия ва таълим бериш принципларидан биридир. Бу тамойил ўқувчилар ва синф раҳбарликларининг ўқув-тарбиявий иш тажрибаларидан болаларни севиш ва ҳурмат қилинишинг номоён бўлиши, уларнинг камолоти тўғрисида кундалик ғамхўрлик қилиш асосида кенг қўлланади.

Тарбиячи ўқувчилар жамоасини тарбиялар экан, ҳеч қайси ўқувчини назардан соқит қолдирмасилиги даркор. Ўқувчиларнинг хулқ-атвори тартиб интизоми, ўзлаштириш кўп жиҳатдан уларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқдир. Баъзи бир ўқувчи ўзининг ўқишга бардошсизлиги туфайли дарсларга улгурмайди, иккинчи бирининг дарсда яхши жавоб беришга ўз журъатсизлиги, тортинчоклиги ҳалақит беради, яна бирининг яхши ўқишига ўзлаштирилмаганлигининг сабабларини билган тақдирдагина, унинг олдини олиш борасида, реал ва таъсирчан тадбирлар қўллаш мумкин бўлади.

1. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳамиша ва ҳамма ҳолда ҳисобга олмоқ зарур.

Ўқувчиларга индивидуал ёндашиш бу ҳар қайси ўқувчининг хусусиятларига фаол тарзда мослашиш эмас. Бу энг аввало ҳар қайси ўқувчининг индивидуал хислатларини, унинг психологик тараққиёти хусусиятларини, унинг шахсий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда унга тарбиявий таъсир кўрсатишнинг янада самарали йўлларини фаол равишда қидириб топишдир. Бундай ёндашишга фақат тарбиялаш ва ўқитиш қийин бўлган ўқувчиларгина эмас, балки истисносиз ҳамма ўқувчилар муҳтождир,

тарбиячининг ўқитувчининг вазифаси фақат қоқоқларни ва интизомсизларни илғорлар ва интизомлилар қаторига етказиб олишдагина иборат эмас, балки шу билан барча ўқувчиларнинг, жумладан, энг яхши интизомли, билимли, санъатга ҳавасманд болаларнинг ҳам ақлий, ҳам қувватларини ва ташкилотчилик қобилиятларини ҳар томонлама ривожлантиришдан иборатдир.

Ўқувчиларга тарбия бериш жараёнида уларга индивидуал тарзда ёндашиш ҳар қайси ўқувчини ўз назар-эътиборида тутишдан, унинг хусусиятларини билишдан, униг ижобий хислатларига таянишдан, унга оғир пайтларда мунтазам ёрдам кўрсатиб боришдан ва уни яхши хатти-ҳаракати учун рағбатлантириб туришдан иборатдир.

Ҳатто ўқувчиларни синфда жойлаштириш каби ишларда ҳам уларга индивидуал ёндашишга риоя қилмоқ даркор. Ўқувчиларни ўрганиш қатор талабларга жавоб берган тақдирдагина, у ўз олдига қўйилган натижаларни беради. Мактаблар ўз тарбиявий ишини кўп даражада энгиллаштириш, бу тарбиявий ишни янада аниқ ва мақсадга йўналтирилган тарзда олиб бориш эканлигини синф раҳбари учун қоида тусига кирмоғи зарур.

2. Ўқувчиларни ўрганиб, уларга тарбиявий таъсир кўрсатиш.

Ўқувчи шахсини ўрганиш ҳам пираворд мақсад, эмас балки уларга таълим-тарбия бериш учун зарурий шарт-шароитдир. Одатда тажрибали синф раҳбарлари ўрганаётиб тарбия бериш, тарбиялаётиб ўрганиб бориш қоидасига амал қиладилар. Ўқувчиларни ўрганиши бу тарбиячилар учун муваффақиятли тарбиялашнинг зарурий шарт-шароити бўлиб хизмат қилади, тарбиялаш эса ўз навбатида ўқувчиларни камол топтириш жараёнида уларни ўрганишнинг асосий йўлларида бири синфдатида фойдаланилади. Ўқувчиларни ўрганиш борасидаги ишлар шахсини камол топширишнинг табиий тарзда фаол иштирок этиш билан, ўқувчиларда зарурий маънавий хислатлари ва характер хусусиятларини таркиб топиш билан органик равишда қўшилиб кетади.

Синф раҳбари ўқувчилар хулқ-атворидаги ижобий хислатларни ривожлантириш, салбий хусусиятларга барҳам беришни «лойиҳалаштиради».

3. Ўқувчиларни ўрганишни режали тарзда ва мунтазам олиб бориш даркор.

Ўқувчи хулқ-атворидаги якка-ярим учрайдиган ва тасодифий воқеаларни эмас, балки унинг шахсида жуда кўп учрайдиган типик хусусиятларни ўрганмоқ керак. Шунинг хисобга олиш керакки ўқувчилар ҳамма вақт ўсиб камол топиб борадилар. Уларнинг қизиқишлари доим ўзгариб боради, уларнинг ички дунёлари доимо бойиб боради. Шунинг учун ҳам ўқувчиларни фақат ривожланишга ўргатмоқ ва бу ривожланишни фаол бошқариб бориш зарур. Ўқувчиларни янада яхши, ҳар томонлама ўргатмоқ учун қилинадиган муомолаларнинг барча имкониятларида фойдаланмоқ лозим. Фақат ўқувчиларнинг айрим хатти-ҳаракатларига бу хатти ҳаракатлар номоён бўлишларини ташкил этиш тажрибаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида ўқувчиларни ўрганишда амал қилиши лозим бўлган талабларни шундай ифодамоқ мумкин.

Болаларни ўрганиш уларга тарбия ва таълим бериш сифатини оширишга бўйсиндирмоғи лозим. Ўқувчиларни мунтазам тарзда ўрганиш асосида бошланғич жамоага ҳамда алоҳида ўқувчиларга тарбиявий таъсир этишининг

янада самарали усул ва методларини танлаб олишга ижодий ёндашиш мумкин бўлади. Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, майллари ҳамда қизиқишларини қайд қилиб бериш билангина чекланиб қолиш нотўғри бўлур эди. Бу ўрганиш асосида ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, булар билан олиб бориладиган тарбиявий ишини ташкил этиш муҳимдир. Ўз ўқувчиларини яхши ўрганиш демак, ташқи томонига эмас, балки улар ҳулқ-атвор сабабларини ўрганишга эътибор бермоқ даркор.

4. Ўқувчиларни табиий ҳаёт ва иш фаолияти шароитида ўрганиш.

Ўқувчи таълим жараёнида ижтимоий фойдали маслаҳатга ва жамоат ишига жалб қилиш лозим. Ўқитувчиларнинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан, ота-оналар ва теварак-атрофидаги кишилар билан киришадиган муносабатларини ўргатиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу муносабатлар жараёнида шахснинг янада тўла очилади. Ўқувчиларни тиббий иш ва кундалик ҳатти-ҳаракат жараёнида ўрганиш ўқувчига ҳақиқий баҳо беришга ёрдам беради.

1. Ўқувчиларни хилма хил методлар ва усуллар билан ўргатиш.

Ўрганиш методлари қанчалик турли туман бўлса, ўқувчиларни шунчалик тўла ва асосли ўрганиши мумкин бўлади. Ўқувчи шахсини ўрганишининг асосий методларидан бири унинг иш фаолияти ва ҳатти-ҳаракатларини ўрганишдан иборатдир. Айни бир вақтда қўшимча методлар сифатида ўқувчилар билан, мазмун сифатида иш олиб борадиган ўқитувчилар билан ўқувчиларнинг ота-оналари билан суҳбатлардан фойдаланилади. Ўқувчилар инсонларни таҳлил қилиш ва улар иш фаолиятлари натижалари таҳлил қилиш сингари методлар ҳам қўлланади. Ўқувчиларни ўрганиш методикаси таъсирчан бўлмоғи керак. Ўқувчини ўрганиш асосида унинг характери ва ҳулқ-атворидаги салбий хусусиятларининг олдини олиш ҳам ижобий ҳислатларни мустаҳкамлаш йўллари белгилаб олишда муҳим аҳамият касб этди.

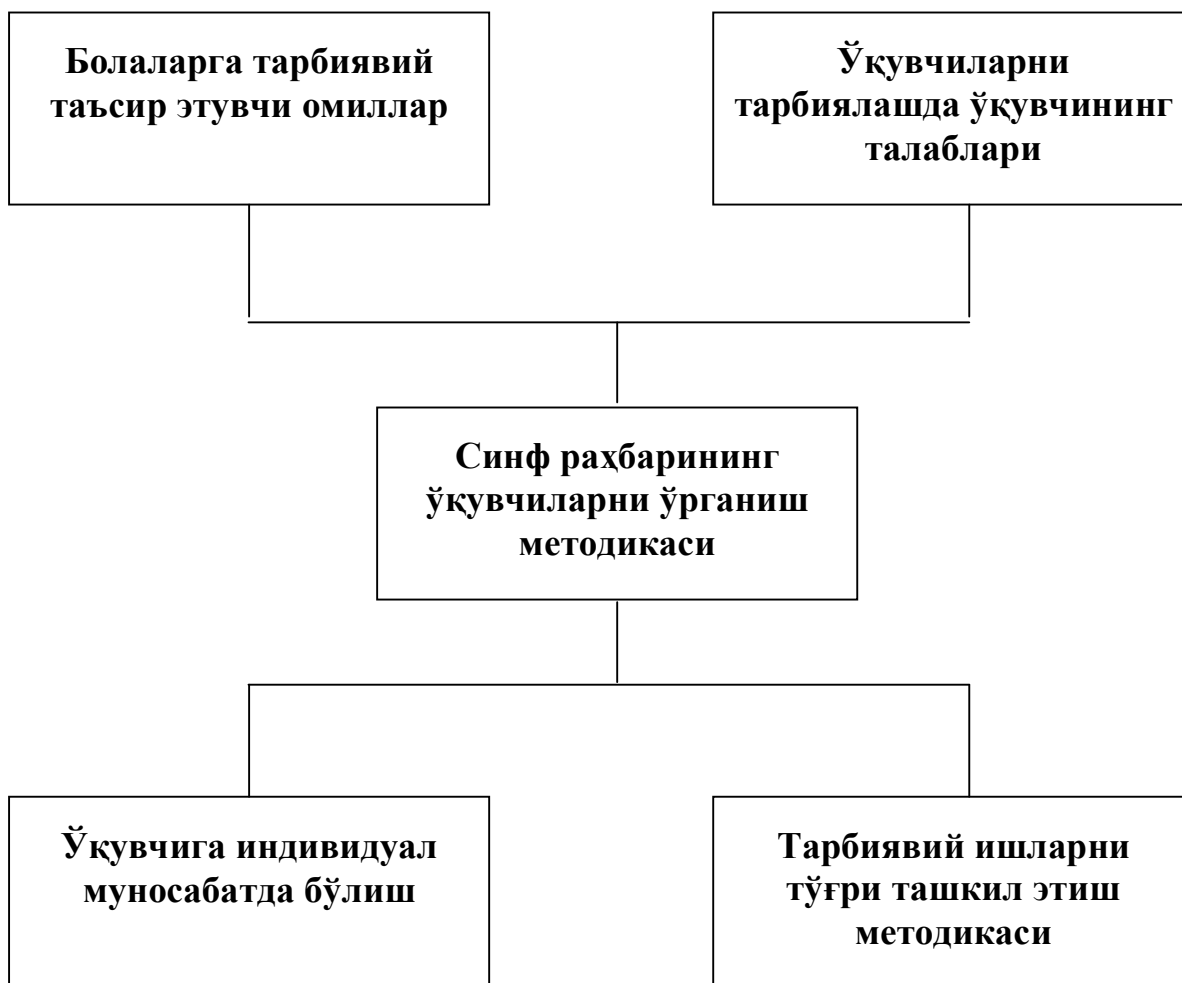
5. Ўқувчиларни ўрганиб, улар ҳаёти ва турмуш шароитлари билан танишиш.

Ўқувчиларнинг ахлоқий ҳислатлари, унинг ютиқлар ва камчиликлари, энг аввало унинг таълим ва тарбия олиш жараёнида ижтимоий уй шароити, теварак-атрофи ҳам аҳамият касб этмайди. Ўқувчиларни ўргатиш дастури уларни фақат мактабдагина эмас, балки шу билан бирга уй шароитида, оилада ҳам ўрганишни назарда тутмоғи даркор.

6. Шахснинг алоҳида хусусиятларини эмас, балки бутун шахсин ўрганмоқ даркор.

Синф раҳбари тарбиявий ишнинг турли босқичларида ўқувчи ҳулқ-атворининг айрим томонларини ўргатишга эътиборини қаратиши мумкин. Ўқувчини ҳар томонлама ўргатишга эришмоқ учун дастурни олдиндан яхши ўйлаб тузиш, ўқувчиларни ўргатиш режасини, суҳбат саволларини, иншолар мавзуларни тайёрлаб олиш зарур.

<p>I</p> <ul style="list-style-type: none"> – Оила; – Маҳалла жамоатчилиги; – Мактаб жамоатчилиги; – Телевидение; – Ҳозирги давр янгиликлари; – Ўзаро муамала. 	<p>II</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ўзининг тажрибаси; – Қадрлайдиган нарсалари; – Шахсий талаблари; – Ниятлари ва умидлари; – Ўзаро алоқалари; – Муносабатлари.
<p>III</p> <ul style="list-style-type: none"> – Алоҳида эътибор бериш; – Ҳар бир ҳаракатини кузатиш; – Раҳбатлантириш; – Сухбат ўтказиш; – Эркин мулоқотга ўргатиш; – Яқиндан сирлашиш 	<p>IV</p> <ul style="list-style-type: none"> – Мавзунини тўғри танлаш; – Тарбиявий аҳамиятини кўрсата билиш; – Қизиқарли ўтказиш; – Ўқувчилар ижросини эшитиш ва кўриш; – Мақсадга эришиш; – Мазмунли ташкил этиш.

Саволлар:

1. Синф раҳбари ўқувчиларни қандай ўрганади?
2. Ўқувчиларни кузатишни синф раҳбари қандай амалга оширади?
3. Нима учун ўқувчиларнинг оилавий шарт-шароитлари ўрганилади?
4. Ўқувчиларга тарбиявий таъсир этиш усуллари ни гапириб беринг.

5-МАВЗУ. ЎҚУВЧИЛАРНИ ПЕДАГОГИК КУЗАТИШ.

Режа:

1. Ўқувчиларни педагогик кузатиш методикаси.
2. Ўқувчиларнинг тарбиясини ўрганиш.
3. Тарбияси оғир болаларга кўмаклашиш.

Ўқувчилар жамоаси мустақил ташкилотдир, аммо у педагогик раҳбарликка муҳтождир. Ўқувчиларни ўз ҳолига ташлаб қўйиш ҳам, айтилиб вақтда болалар жамоасига нисбатан маъмуриятчилик ҳам, буйруқбозлик йўлига ўтиб олиш ҳам мумкин эмас. Биринчи ҳолда, синф раҳбари бу ишлардан умуман четлашиб, ўқувчилар билан алоқанинг сусайишига йўл қўйса, иккинчи ҳолда у тазйиқ йўлига ўтиб ўқувчилар мустақиллигини йўққа чиқаради.

Синф раҳбарининг бош вазифаси болалар жамоаси фаолиятини моҳирлик билан бошқариш, ўқувчилар ташаббускорлигини ўстириш, синф жамоаси фаоллиги ва мустақиллигини таркиб топтиришдан иборатдир.

Ўқувчиларни педагогик кузатиш ўқувчилар ҳаёти ва фаолиятини ўрганишнинг энг ишончли усуллари дан биридир. Бу йш дарсларда, дарсдан ташқари вақтларда, ижтимоий-фойдали меҳнат шароитида, қўйингчи, ижтимоий ҳаётнинг ҳамма соҳаларида амалга оширилади. Албатта – бу дегани – синф раҳбари ҳамма вақт ва ҳамма жойда ўқувчилар изидан юриб, уларни зимдан кузатади деган гап эмас.

Ўқувчиларни кузатиш нафақат мактабда, балки кўча-кўйда, оилада, театрда, сайру-томошада, спорт ўйинларида, оддий гурунгларида ҳам олиб борилади.

Ўқувчиларни кузатиш қанчалик пухта, аниқ, изчил режа асосида олиб борилса, иш шунчалик осон кечади.

Тажрибали синф раҳбарлари ўқувчиларнинг турли ахлоқий ва жисмоний хислатларини бир қанча синовлар орқали оппа-осон аниқлашади қўяди. Жисмоний тарбия дарсларида турникка тортиниш, қийин ва нозик машқларни бажаришда, врач хонасидаги эмлаш жараёнида, бир оз қийинроқ меҳнат топшириқларида, улардан узоқдаги бирор кишини чақириб келиш, ёқтирмаган ишни буюриш орқали улардаги ирода ва кўрқоқлик, куч ва нимжонлик, қатъийлик ва журъатсизлик, меҳнатсеварлик ва ялқовлик каби хислатлар намоён бўлади.

Ўқувчиларни кузатиш ва ундан тўпланган маълумотлар умумийлик ва нисбийлик касб этишини унутмаслик лозим. Шунинг учун ҳам тасодифий ва шошилиш хулосалар чиқармаслик керак. Ўқувчилар хулқ-атворидаги ташқи жиҳатдан бир хилдаги воқеа-ҳодисалар турли сабабларга кўра содир бўлиши мумкин.

Ўқувчиларни кузатиш давомида, айниқса уларнинг баъзи бир хатти-ҳаракатларини баҳолашда уларнинг келтириб чиқарган сабабларини аниқлаб олиш жуда муҳимдир. Масалан, ўқувчи дарсга кечикиб келди, дейлик. Синф раҳбари уни қўйишдан олдин вазиятни аниқлаб олиши мақсадга мувофиқдир. Бу ҳолатда балки ота-она айбдордир, балки у кўр кишини кўчадан ўтказиб қўйгандир, балки йўлда ағанаб тушиб, кийимларини қайта алмаштириб келгандир... Ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Буни инкор қилиб бўлмайди.

Баъзан ўқувчи ўқитувчининг гапларини эътиборсиз тинглайди. Бу ўқитувчида нарзилик уйғотади ва у ҳақ. Балки унинг оиласида нотинчлик бўлгану у тун бўйи ухламасдан безовта бўлиб чиққан, дарсда фикрини бир жойга тўплай олмайди.

Нима бўлгандаям, ўқувчиларни кузатиш юксак маданий, сахий қалб, болалар шахсига катта ҳурмат, болалар тарбиясини билиш, синчковлик, етук маҳорат ва малака талаб этади.

Педагогнинг кузатиши қанчалик қимматли бўлмасин, бутун синф ҳақида ва айрим ўқувчилар тўғрисида маълумотлар ўрганишнинг бошқа усул ва йўл-йўриқлари ёрдамида аниқлашни ва кенгайтиришни талаб этади.

Бундан келиб чиқиб, мактабда ўқувчилар шахсий ишини самарали ташкил этиш замон талабидир. Бунинг учун уларга меҳнатни илмий ташкил қилишнинг оқилона энг оддий усулларини ўргатиш зарур. Бу билан уларга энг кам куч сарфлаб энг кўп самарага эришиш имконини яратган бўламиз.

Меҳнатни илмий ташкил қилишнинг қуйидаги асосий талаблари мавжуд:

1. Мақсадни аниқлаб олиш.

2. Ишни қисмларга ажратиш.

3. Қисмларни кераксиз нарсалардан тозалаш, қолганларини оқилона жойлаштириш.

4. Энг керакли қурол-асбобларни танлаш.

5. Энг яхши усулларни ўрганиш.

6. Мақсадга эришиш.

Буларни ўқувчилар ҳаётига қандай татбиқ қилиб бўлади?

Ўқиш – ақлий меҳнат турларидан бири. Мамлакатимизда миллионлаб ўқувчилар мактабларда ўқишади. Ўқиш – бу ўзига хос хусусиятга эга меҳнатдир. Шу нарса аниқки, бу меҳнат ҳам айни бир натижага эришиш учун кўп ёки оз куч сарфланишига қараб у ёки бу даражада самарали бўлиши мумкин.

Ўқувчиларни ҳар бир ишга киришишдан олдин хоҳ ёзма, хоҳ оғзаки режа тузиб олишга ўргатиш керак. Ижтимоий ишлаб чиқаришда ҳам, шахсий ишда ҳам тартиблилик, тежамлилик режанинг мавжудлиги ва мукамаллигига боғлиқдир:

Режа – ишдаги муваффақиятнинг асосидир.

Режа – ҳаракат учун дастур.

Режанинг таркибий қисмлари:

1. Иш мақсадини аниқлаш.
2. Иш учун нималар керак?
3. Иш тартиби, иш жараёни, вақти, жойи.

Ниҳоят, ишнинг ўзини: унинг нимадан бошланиши, қандай бориши, нимадан кейин нима келишини аниқ тасаввур қилиш керак.

Ишни бажариш учун энг аввало тегишли иш ўрни керак. Мактабдаги кўпчилик дарслар учун парта ёки стол сингари иш ўрни тўлиқ кифоя қилади.

Энди иш ўрнига қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Иш ўрнида ҳеч қандай ортиқча нарса бўлмадлиги керак. Акс ҳолда керакли нарсани топиш учун кўп вақт сарфланади.

2. Иш ўрнида тозаликни таъминлаш керак. Иш ўрни қанчалик тоза бўлса, ишлаш шунчалик осон, завқли бўлади.

3. Иш ўрнида бажариладиган ишга мувофиқ тартиб таъминланиши лозим. Бизга керак бўладиган ҳамма нарсани бир томонда (яхшиси чапда), бажарилган ва фойдаланилган нарсаларни ўнг томонда сақлаш керак. Кўп ишлатиладиган нарсалар яқинроқ туриши керак.

Столда тартиб сақланиши учун ручка, қалам, кнопка, қисқич, ўчирғич ва махсус қаламдондан фойдаланиш ўринли. Шунинг унутмаслик керакки, синф хонасидаги тартиб, озодлик ҳар бир иш ўрнидаги тартиб ва озодликка боғлиқ.

Бу хилдаги иш жараёни ўқувчиларни тартиблиликка, озодликка, ўз-ўзини назорат қилишга, қизиқиб меҳнат қилишга ўргатади.

Саволлар:

1. Ўқувчиларни педагогик кузатиш методикаси деганда нимани тушунаси?
2. Нима учун ўқувчиларнинг тарбиясини ўрганиш керак?
3. Тарбияси оғир болаларга қандай кўмаклашиш мумкин?

6-МАВЗУ. СИНФ ЖАМОАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ ТАРБИЯЛАШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синф жамоасини ташкил этиш ва уни тарбиялаш методикаси.
2. Синф жамоасини бошқариш.
3. Жамоани аниқлаш ва уни тўғри шакллантириш.

1. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш – тарбиянинг етакчи принциpidир.

Болалар жамоасини шакллантириш методикаси ҳозирги кунда анча тўлиқ ва мукамал ишлаб чиқилган. Бу методиканинг умумий асослари педагогика курсида баён этаман, жамоа ва жамоада шахсни тарбиялаш назариясига таянади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш методикаси ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш; фаолларни аниқлаш, ўқув меҳнат, ижтимоий сиёсий ва оммавий маданий фаолиятдаги истиқболларни ташкил этиш; соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш, ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоа (мактаб, синф жамоаси, мактабдан ташқари болалар бирлашмаси ва ҳоказолар)ни шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма бўлиб ҳисобланади.

Болаларнинг жамоа турмуш, нормалари ва қоидаларининг интизомини бўзилишига муносабатларини кузатиб жамоанинг ташкилий тузулиши таъсирчанлиги ишонч ҳосил қилиш мумкин. Жамоа ривожланишининг дастлабки босқичларида болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил фикр ва синф раҳбари таяниши мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун жамоада салбий ҳодисалар очик муҳокама қилинмайди ва мустақил жамоа қарори қабул қилинмайди. Агар жамоа ривожланишнинг 2-чи босқичида бўлса, номигагина эмас балки ҳаракатларини қўллаб қувватлайдиган ҳақиқий ҳаракат қилувчи фаоллар бўлса, унинг айрим ўқувчилар ва жамоа олдига муайян талаблар қўйишини кузатиш мумкин.

Жамоанинг ривожланиш даражасидан далолат берадиган муҳим белгилардан бири – ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятга иштиёқи чиқинди қоғоз ёки металллом тўплаш, кечага тайёргарлик кўриш каби мактаб тажрибасида мунтазам учраб турадиган ишларда кўзга ташланади. Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларни таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди.

Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканликларни, ўзларини дарсда қандай тутишларни, ўзларини дарсда қандай тутишларни, уй

вазифаларни сидқидилдан бажаришларни ёки бажармасликларни аниқлайди. Ва ниҳоят энг муҳими – уларнинг ўқишдаги мулжаллари ижтимоий моҳиятга молик ёки молик эмаслиги ҳисобланади.

8–«Б» синфда шпаргалкалар, айтиб туришлар кўчириб ёзишлар авж олган эди. Ўқувчилар буни тан олишдан ҳам уялишмас, бундай ҳолни ўзига хос дўстлик жамоатчилик деб ҳисоблашишар эди. Аксинча саволларга жавоб олишда «Сен шпаргалкага қандай муносабатдасан?» деган саволга фақат бир ўқувчи – Наргиза бундай деб ёзди: «Айтиб туришни ва айтиб туришдн фойдаланишни ўзига эп кўрмайман». Анкета саволларига жавоб қайтариш натижаларини муҳокама қилиш чоғида кўпчилик Наргизанинг тутган йўлидан ғазабланишди: Қаранглар қандай мағрурланиб кетибди! Қадр- киммат бизда ҳам бор, лекин у алгебра бўйича контрол ишга нисбатан анча мухимроқ ишларда намоён бўлади. Синф раҳбарига бу синфда ишлаш жуда қийин эди. Бу ерда кўпгина қобилатли ва яхши ўзлаштирадиган айна пайтда қоқоқ ўқувчилар ҳам бор эди. Дарсдан ташқари пайитларда турли тадбирлар-кечалар, учрашувлар, экскурсиялар ўтказилади. Лекин, буларнинг ҳаммаси энг муҳим нарсага – ўқувчиларнинг таълим жараёнига, муносабатига ва бу жараёндаги ўзаро муносабатига таъсир кўрсатмасди. Кўпчилик 8–синф ўқитувчилари: ўқиш ҳар бир кишининг шахсий иши, деган принципга амал қиладилар. Юқорида баён этилган синф жамоаси ривожланиш даражасининг пастлигидан далолат беради. Мана шундай ҳолатлар рўй бермаслиги учун жамоанинг ривожланиш усулини аниқлаб олишимиз керак бунинг энг ишончли усули – ўқувчиларни улар билан дарсда, дарсдан ташқарида ўзаро фаол ҳамкорлик қилиш жараёнида кўзатишдан иборатдир. Махсус диагностик усуллар. Масалан: анкета, тарқатиш, педагогик вазиятларни вужудга келтириш, бошқалардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Лекин, бу усуллар гуруҳни жуда эҳтиёткорлик билан катта педагогик одоби билан қўллаш лозим. Ўқувчиларни ўрганишнинг ҳар бир усули айна вақтда тарбия усули ҳам эканлиги ўқитувчилар учун қонун бўлиши керак.

2. Жамоада шахсни якка тартибда тарбиялашдан мақсад мактаб ўқитувчисини ўз-ўзини тарбиялашга жалб этиш, уни тегишли малака ва кўникмалар билан қуроллантиришдан иборатдир. Тарбиявий таъсир кўрсатишга бўйини ёр бермайдиган тарбияси қийин болалар – бу албатта, ёмон ўзлаштирувчилар эмас, ҳолбуки улар орасида одатда улар кўпчилиги ана шундай болалардир. Замонавий синф раҳбар ўқувчидар ёмон хулқ атворининг, паст ўзлаштиришнинг сабабларини пухта ўрганади. Бунда ўқувчининг синфдошлари билан муносабатлари, бу муносабатларнинг маънавий асослари энг муҳим масалалардан биридир. Жамоа муносабатлари – даставвал муайян принципларга асосланган ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мақсадлар йўналтириб турадиган ўзаро маъсулиятли муносабатлардир.

Синф ўқитувчилари кўп бўлган шароитда ҳар бир бола якка тартибда ёндашиш, ҳар бир бола қалбига тўғри йўл топиш жуда қийин. Агар ўқувчилар жамоаси қўллаб қувватласа, ҳар холда бундай йўлни топиш мумкин.

Жамоада шахсни тарбиялашда якка тартибдаги ёндашувнинг моҳияти алоҳида ўқувчини жамоа фаолиятига жалб этишдан жамоани эса мазкур

ўқувчи билан қизиқтириб қўйишдан ҳам иборатдир. Ҳар қандай жамоада тарбияси қийин болалар бўлади, лекин «ажратиб қўйилган» болалар бўлмайди.

Ўқувчиларнинг хулқ атвори, ўқувчининг мунтазам ўрганишни ўз олдига махсус мақсад қилиб қўймаса унинг учун сезилмаган тарзда ўзгариши мумкин. Бундай ўрганиш якка тартибда ишни ташкил этишнинг ҳал қилувчи шарти ҳисобланади. Жамоани ташлантериш, юзасидан олиб бориладиган иш албатта айрим ўқувчиларнинг ривожланишга таъсир этади ва шунинг учун ҳам бу жараён стихияли эмас, балки мақсадга қаратилган ва бошқариладиган бўлиши керак.

3. Синф раҳбари ўқувчиларни якка тартибда ва жамоа билан тарбиялашда ота -оналар билан ўзаро ҳамкорликда бўлади. Ота-оналарга педагогик билим беришни уюштиришда синф раҳбарига муайян тарзда ёрдам берадиган асосий манба «Ота-оналарга педагогик билим беришнинг намунавий дастури»дир. Мазкур дастур ўқувчиларнинг ота-оналари билан хилма-хил машғулотларни бирга қўшиб олиб боришни кўзга тутади.

Дастурда ўқув йили мобайнида иккита умумтаълим машғулоти ва ҳар бир синф ота-оналари учун 6 тадан 9 тагача машғулоти ўтказиш кўзда тутилган. Машғулотлар шундай тарзда куриладики, ота-оналар педагогика, психология ва физиология асослари изчил курсини ўзлаштириб, фарзандлари билан синфдан-синфга ўтгандек бўлишади. Курс болаларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ ва таълимнинг ҳар бир йилдаги таълим-тарбия вазифаларини ҳисобга олиб курилган.

Ота-оналарнинг юксак таълимий ва маданий даражаси педагогик ва психологик таъсир этиш сифатини ошириш учун улар билан бевосита муомалада, ўқитувчиларнинг бу йўналишидаги ижодий жамоа ишида ўрганиш мумкин.

Ота-оналар билан иш олиб боришнинг анъанавий таркиб топган шакл бу ота-оналар йиғилишларидир. Ота-оналар мажлислари турли хил кўринишда бўлади:

1) Ташкилий йиғилишлар ота-оналар комитети сайланади. Бунда асосан жамоатчи ўқимишли кишилар (ҳисобланади) сайланади.

2) Чоракдаги яқунловчи синф мажлислари ота-оналарнинг эътиборини ўқувчиларнинг билишга доир қизиқишлари, ахлоқий қобилиятлари, иродали фазилатлари, ривожлантиришдаги ютуқлари, камчиликлари, фойдаланилмаган имкониятларга қаратиш мақсадини кўзда тутади. Агар ҳар бир ота-она мажлисдан кейин ўз боласига тарбиявий таъсир кўрсатиш системасига тўзатишлар киритишнинг асосий йўллари аниқ тасаввур этсагина, синф раҳбари ўтказилган мажлислардан қаноат ҳосил қилиши мумкин.

3) Бирор мавзуга бағишланган йиғилишлар, тарбиянинг энг долзарб муаммолари юзасидан ўтказилади.

Агар мактаб синф раҳбарлари орқали ота-оналарга уларнинг педагогик билимини оширишда ёрдам берар экан ўз навбатида ота-оналар ҳам мактабга болаларни тарбиялашни ташкил этиш ишда ҳар томонлама ёрдам беришлари мумкин ва лозим.

Синф раҳбарининг ота-оналар комитети билан моҳирона, яхши уюштирилган ва йўлга қўйилган иши, болалар билан олиб бориладиган бутун тарбиявий ишларнинг муваффақиятли бўлишига гаров ҳисобланади. Ташаббускор, ижодий ишлайдиган ота-оналар комитети синф раҳбарига, синф жамоасини ташкил қилишдаги бебаҳо ёрдамчисидир.

Якка тартибдаги педагогик суҳбат синф раҳбарининг ўқувчилар ота-оналари билан олиб бориладиган ишининг энг оммалашган қулай ва самарали шакли ҳисобланади.

Суҳбат ёрдамида вужудга келадиган масалаларни тез ҳал этиш, ота-оналар билан ишончли муносабатлар ўрнатиш, ўқувчилар оилавий тарбия шароитлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиш, ота-оналарга педагогик билим бериш, боланинг якка тартибдаги ривожланиш дастурини биргаликдаги педагогик ҳаракатлар системасини ишлаб чиқиш, ота-оналарнинг тарбиявий таъсир кўрсатишларини ва тарбияси қийин бола ҳулқини тузатиш ва ўқувчилар ўртасидаги келишмовчиликларни ҳал этиш, каби кенг қўламдаги таълим-тарбия вазифалари ҳал қилинади.

Ўқитувчилар у ёки бу ўқитувчининг бирор ўқувчи унинг дарсида интизомни бузганлиги хусусидаги шикоятга жавобан ота-онани мактабга чақиртирадилар. Синф раҳбари ҳамма нарсани синчиклаб ўрганиб чиқиши керак. Баъзан ўқувчиларнинг дарсида ёмон ишлашга, гап қайтаришга ва ҳақозоларга ўқитувчининг ўзлари айбдор бўладилар. Бундай ҳолда ўқитувчида педагогик одобнинг йўқлиги ёки унинг дарсдан, синфдан ташқари таълим-тарбия жараёнини ёмон ташкил этганлиги учун маъсулиятни ўқитувчи ва ота-оналарга ағдариш нотўғри бўлур эди. Агар ўқувчи бир мунча тарбиясиз интизомсиз бўлса ҳам синф раҳбари ота-оналарга фақат унинг камчиликлари ҳақида гапирмаслиги керак. Бу уларнинг ёқимсиз бўлиб, улар ва педагог ўртасида ишончли муносабатлар ўрнатишига ёрдам бермайди.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини яхши кўради, шунинг учун улар, ўз фарзандида ҳосил бўлган янги, ижобий куртаклар хусусида қувончни ўртоқлашадиган ва болаларнинг ҳулқидаги ижобий жиҳатларни мустаҳкамлаш юзасидан эҳтимол тутилган, биргаликдаги ҳаракатлар хусусида маслаҳатлашишни муҳим деб ҳисоблайдиган синф раҳбарига самимий ҳурмат ва ишонч билан қарайдилар. Бундай шароитда ота ёки она жуда хайрихоҳ бўлади ва синф раҳбари билан бажонидил алоқа боғлайди.

Синф раҳбарининг ўқувчилар оилаларида бўлиши мактаб ва оила ўзаро ҳамкорликнинг муҳим шакли ҳисобланади. Оилада бўлишнинг мақсадини аниқ вазият белгилаб беради. Синф раҳбари нима мақсадда оилага беришга мувофиқ тарзда унга олдиндан тайёргарлик кўради (Ўқитувчилар билан маслаҳатлашади, ўқувчининг ўзлаштириши ҳулқини аниқлайди, аввалги бориши натижалари тўғрисидаги мавзуларни кўриб чиқади, суҳбат мазмунини ва шаклини белгилайди, муҳокама қилиш ота-оналар билан келишиш учун масалаларни танлайди, яқин келажак учун ота-оналарнинг тарбиявий вазифаларни, тавсияномаларни ва ҳақозоларни белгилаб олади).

Оилада бўлганда фақат маслаҳатчи бўлиб қолмасдан, ўзи ҳам ота-оналарнинг фикри ва таклифларига қулоқ солишлари керак, чунки улар

фарзандларининг мувофақиятидан бизга нисбатан кам манфатдор эмаслар. Юқори синф ўқитувчиларининг оилаларига боришни зарур деб ҳисоблайдиган синф раҳбари ноҳақдир. Юқори синф ўқитувчилари олдида касб танлаш муммоси туради, ота-оналар эса бунга ўз фарзандларининг у ёки бу фаолиятига қизиқиши ва қобилиятини инкор этиб, ўз ҳаётий тажрибалари асосида ёндошадилар. Бу жиҳатдан синф раҳбари тамонидан одоб билан ёрдам бериши зарурлиги равшандир.

Нобоп оилалар билан ишлаш синф раҳбари учун алоҳида қийинчилик туғдиради. Одатда бола оилавий нотинчликнинг қурбони бўлади, бинобарин уни педагогикага зид оилавий муносабатлардан асраш – мактабнинг вазифасидир.

9 – синф ўқитувчиси Жавлоннинг ота-онаси ўзаро қаттиқ зиддиятда эдилар. Отаси муҳандис, спиртли ичимликка берилиб, рафиқасини ҳақоратларди. Ҳаттоки муносабатларини юмшатишни истаб унинг бу қилмишларига чидаб келарди. Лекин ўғли Жавлон аралашиб отасидан онасини таққирлашни бас қилишини талаб қилади. Иш мушлашишгача бориб етади.

Шундан сўнг Жавлон дарсларга бормай кўяди. Синф раҳбари шошилишча чора кўради, яъни Жавлоннинг отаси ишлайдиган жойга бориб тушунтириш ишларини олиб боради. Шундан сўнг оилада вазият аста секин яхшилана боради. Она ҳам, ўғил ҳам ўқитувчининг ота билан суҳбатлашганини билишмайди.

Жамоатчи ва билимли синф раҳбари ҳар қандай вазиятдан жуда усталик билан чиқиб кетади ва ҳар томонлама ривожланган синф жамоасини ташкил қилади.

5. Мактаб, оила ва жамоатчиликнинг тарбиявий таъсирини мувофиқлаштиришда – оила бошқа тарбиявий муассасалардан фарқли равишда одамнинг бутун ҳаёти давомида унинг барча томонларига, қирраларига таъсир кўрсатишга қодир ва одатда таъсир кўрсатади,

Оила тарбия вазифасининг бу улкан миқёси унинг мафкуравий ва психологик таъсир кўрсатишининг чуқур ўзига хослиги билан уйғунлашиб кетади. Бу эса уни оила даражасида таъсирчан қилибгина қолмай, шу билан бирга шахсий тиклантириш жараёнининг зарур бўғинига айлантиради.

Мактаблар тажрибасида фаолият одатда оммавий жамоа, гуруҳ ва индивидуал шаклларда ташкил этилади. Табiiки индивидуал шакллар муаммолар назарда тутмайди.

Фаолиятни ташкил этишнинг оммавий шакллари ҳам (яъни уларда ўқувчиларнинг муайян гуруҳлари иштирок этади), ўз моҳиятига кўра уни амалга ошириш жараёнида фаолият мақсадига (масалан, лекция, концерт ва ҳоказо) эришиш учун қатнашчиларнинг ўзаро муаммосини назарда тутмайди.

Жамоа ташкил этишнинг самарали шакллари билан бири гуруҳий ишдир бунда мазкур иш болаларнинг таркиб жиҳатдан (энг кўпи билан беш киши) гуруҳларда амалга оширилади. Шундай кичик гуруҳларда барча аъзолар бир-бирлари билан бевосита муомилада бўладилар ва бир-бирларига бевосита таъсир кўрсатадилар.

Ўқитувчилар гуруҳларда муаммоларнинг ўзига хос хусуиятини ўрганиш

унинг гуруҳларни ўқувчилар муомаласини ташкил этишнинг самарали шаклига айлантириладиган хусусиятларини аниқлаш имконини беради.

Мактабларда гуруҳий ишларни ташкил этишнинг турли усуллари қўлланилади: бир хил ишлар: унда жамоани ташкил этган барча гуруҳлар бир хил топшириқларни бажарадилар; табақалаштирилган гуруҳий ишлар; унда гуруҳлар индивидуал топшириқ оладилар. Ташкил этишнинг гуруҳий шакллари амалда ўқувчилар фаолиятининг барча соҳаларида қўлланилади. Масалан: синфдаги дарсдан ташқари билиш фаолиятида «топилган ва топилмаган сирлар кечаси» ўтказилади. Синф бир неча гуруҳга бўлинади, улардан ҳар бири ўз «сири»ни белгилаб ва уни синфга тақдим этади. Дарсда билиш фаолиятини масалан 8-синфдаги тарих дарсида ўқувчилар гуруҳларга бўлинадилар, уларнинг ҳар бири топшириқ олади. Гуруҳларнинг вакиллари топшириқларнинг бажарилиш якунларини бутун синфга маълум қиладилар, синф улар муҳокама қилиб, тузатишлар киритади.

Жамоа ташкил этганда ўқувчилар муҳитида мавжуд бўлган ҳақиқий гуруҳларни тутиш, бир-бирига ва ўзаро дўстлашадиган болаларни бирлаштириш зарур. Педагог бу гуруҳларни хусусиятларини уларнинг йўналиши, қизиқишлари, малакасини билишлари ҳисобга олиш ва фойдаланиш керак. Жамоа ишни ташкил этишда ва амалга оширишда вазифаларни тақсимлаш вақтида мазкур хусиятларни ҳисобга олиш ишининг самародорлигини оширади. Иккинчи томондан бу ҳол гуруҳдаги муаммоларни жамоанинг қизиқишлари соҳасига ва жамоанинг қизиқишларини гуруҳдаги муомила соҳасига олиб киради.

Жамоа фаолиятини ташкил этишда ўқитувчиларнинг шахслараро реал мавжуд бўлган алоқаларни ҳисобга олиш икки хил мақсадга эришиш: гуруҳ аъзоларини жамоа ҳаётига жалб қилиш ва улар ўртасига муомалага таъсир кўрсатиш имконини беради.

Саволлар:

1. Синф жамоасини ташкил этиш ва уни тарбиялаш методикаси деганда нимани тушунасиш?
2. Синф жамоасини қандай бошқариш мумкин?
3. Жамоани аниқлаш ва уни тўғри шакллантириш нима учун керак?

7-МАВЗУ. ШАХСГА ЖАМОАВИЙ ТАРБИЯВИЙ ТАЪСИР КЎРСАТИШНИНГ ШАКЛ ВА МЕТОДЛАРИ.

Режа:

1. Шахсга жамоавий тарбиявий таъсир кўрсатишнинг шакл ва методлари.
2. Шахсни жамоа орқали тарбилаш.
3. Шахсга тарбиявий таъсир кўрсата олиш.

Мавзунинг мақсади ва вазифаси шахснинг шаклланишида оила муҳити, коллектив ва жамиятнинг таъсирини ифодалаш, шахснинг жамоага, жамиятга алоқадорлиги тушунчаларини шакллантириш.

Ўқитувчи уйга берилган икки топшириқ ҳақида гаплашиб бўлгач, учинчи саволга жавоб беришни бир-икки топшириқ ҳақида гаплашиб бўлгач, учинчи саволга жавоб беришни бўлгач, учинчи саволга жавоб беришни бир-икки ўқувчидан сўрайди. Ўқувчилар аввало ота-оналаридан ёки опа-акасида, кейин эса тарбиячилари, ўқитувчилари, маҳалла-куйдан миннатдор эканлигини айтадилар, ўқитувчи хулоса қилади:

– Жавобингиздан маълум бўлдики, шахснинг камол топиши аввало оила муҳитига боғлиқдир. Ўзбек халқининг буюк шоири Алишер Навоийнинг куйидаги шеърий парчасига эътибор беринг.

Улча эрур тифлга шойиста иш,
Билки кичикликда эрур парвариш.
Қатрага чун тарбият этди садаф,
Эл бошига чиққунга топди шараф.

Тифл, яъни болани кичиклигида парваришлаш, яъни тарбиялаш керак, садаф қаторига кирган қатра, яъни дур одамларнинг бошида туриш шарафига муяссар бўлди. Худди шунингдек, ота-она гўё садаф, болалар эса уларнинг бағридаги катралар – дурлардир.

Оиладаги шароит, озиқ-овқат ва жиҳозлар таъминоти, ўзаро муносабатлар: эр-хотин, бобо-буви қайнона-қайнота, ака-ука, опа-сингил, тоға-амаки ҳамда бошқа қариндошларнинг бир-бирига муомаласи оила аъзоларининг биргаликда ишлаш, дам олиши, адабиёт, санъат, илм-фан ва спорт билан шуғулланиш, даромад, руҳий-маънавий ҳолатлар, кўни-кўшничилик алоқалари, маҳалладаги тўй-маъракаларга қатнашиш ва ҳақозолар оила муҳитини ташкил этади.

Оила муҳити ахлоқ-одоб, маданият қоидаларига асосида ташкил топса, бола шахсининг тўғри шаклланиши учун шарт-шароит яратилса, бунда оиладаги болалар тўғри камол топади.

Ҳамқишлоқлар бир оиладек яшаб, бир-биридан хабардор, бир-бирларига меҳрибон бўладилар, қишлоқнинг, коллективнинг иши ҳақида ҳисоб бериб турадилар, бир-бирларини ва шу аснода болаларини ҳам коллектив руҳида тарбиялайдилар.

Ибн Сино коллективдан, жамиятдан ажралиб тарбия топган боланинг бахтсиз бўлиб қолишни таъкидлайди.

Инсон оилада дунёга келган билан жамиятга алоқадордир. Фаробийнинг фикрига «инсоннинг ва жамиятни қўлга киритиши, ахлоқий ва ақлий мукамалликка эришуви, инсон ва жамоанинг ўз қўлидадир».

Жамиятнинг қанчалик ривожланганлиги оила фаровонлигида, шахснинг камолотида кўриш мумкин. Ёки шахснинг баркамоллиги, оиланинг тўла-тўқислигига қараб, жамиятнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий-ахлоқий аҳволини билиш мумкин. Чунки, шахс-оила жамият муносабатлари ўзаро мустаҳкам

боғланган. Шунинг учун шахс оила-жамият муҳитида шаклланади, камол топади.

Ўқитувчи фаолиятида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади. Жамоа назарияси қонунларига мувофиқ уни яратиш методикаси асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув, меҳнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданият фаолиятидаги истиқболларни ташкил этиш соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоани шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма ҳисобланади.

Тарбия методларини танлашда уларнинг ривожланиш даражасига мослиги муваффақиятининг муҳим шарти ҳисобланади. Шунинг учун ҳар бир ўқитувчи тарбиявий ишни синфдан жамоа муносабатларининг ривожланиши даражасини аниқлашдан бошлайди. Ўқитувчининг эса янги синф билан кўп марта иш бошлашига тўғри келади: ўз меҳнат фаолиятининг дастлабки йилида, синфни навбатдаги битириб чиқиш мавсумидан кейин, баъзан эса мактабда вужудга келган вазият тақозо билан синф раҳбари ўзининг методлари жамоанинг ривожланишига тўсқинлик қилмаслиги учун шундан кейинги ишлари давомида вақти-вақти билан жамоанинг ривожланиши даражасини аниқлаб туради.

Назарияда жамоа ривожланишнинг уч ёки тўртта даражаси ажратиб кўрсатилади.

Бошланғич даража педагогнинг куч-ғайрати натижасида синфда ўрнатилган муайян даражадаги тартиб, интизом билан, ўқувчиларнинг унга қатта бўлмаган қисми синф раҳбарининг ҳаракатларини қўллаб-қувватлаши билан изоҳланади. Тарбия жараёнига ўз-ўзини тарбиялаш жараёнига ўтганда юксак даражага эришилади. Айрим ўқувчилар ва умуман жамоа ўз фаолиятини мустақил режалаштиради ва ташкил этади, ўзига ва бир-бирига талаблар қўяди ва ўз-ўзини назорат қилади. Синф раҳбари ва ўқувчилар жамоаси ўй-ниятлари ва ишларида биргадирлар.

Паст даражадан юқори даражагача борадиган йўл узоқ бўлиб, муайян қийинчиликларни бартараф этиш билан кечади. Айни пайтда жамоани шакллантириш юзасидан олиб бориладиган ишлар юзасидан жуда қизиқарлидир. Бу синф раҳбарининг асосий ишидир. Умуман мактаб ўқувчиси тарбиясининг асосий натижалари бу иш қанчалик муваффақиятли ўтишига боғлиқ бўлади. Агар ўқувчилар жамоаси ташкил этилмаган бўлса, ўқувчи мактабни ҳеч афсусланмай тарк этади, ҳатто кейинчалик мактаб йилларини эсламайди ҳам. Ўқувчиларни иноқ жамоага бирлаштириш моҳир синф раҳбари қўлида тарбияланган одам бахтлидир. Улғаяётган кишининг ҳётдаги мавқеини шакллантиришда, унинг ҳаёт йўлини белгилашда ўз вазифасини англаш синф раҳбарининг болалар жамоасини барпо этиш юзасидан олиб бориладиган фаол ва қатъий фаолиятнинг зарур шарти ҳисобланади.

Жамоанинг ривожланиш даражасини белгилаш методикаси. Унинг моҳияти у ёки бу ривожланиш даражасидаги жамоа норматив таърифини аниқ жамоа таърифи билан таққослашдан иборатдир. Ижтимоий аҳамиятга эга

бўлган мақсаднинг, педагоглар билан ўқувчиларнинг биргаликдаги ҳар томонлама собитқадам фаолиятининг, ўзаро маъсулиятли муносабатларнинг мавжудлиги: ўз-ўзини бошқариш органларининг фаолияти ва ҳ.к.

Болаларнинг жамоа туркум нормалари ва қоидаларининг, интизомнинг бузилишга муносабатларини кузатиб, жамоасининг ташкилий тузилиши таъсирчанлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Жамоа ривожланишининг дастлабки босқичида болалар тарқоқ бўлиб, уларда яқдил ва синф раҳбари таяниши мумкин бўлган таъсирчан фаоллар бўлмайди. Шунинг учун бундай жамоада салбий ҳодисалар очик муҳокама қилинмайди, мустақил жамоа қарори қабул қилинмайди ва ҳақозо.

Агар жамоа ривожланишининг иккинчи босқичида бўлса, номигагина эмас, балки педагогнинг ҳаракатларини қўллаб-қувватлайдиган ҳақиқий ҳаракат қилувчи фаоллар бўлса, унинг айрим ўқувчилар ва жамоа олдида муайян талаблар қўйишни кузатиш мумкин.

Жамоа ривожланиш даражасидан далолат берадиган муҳим белгиларидан бири – ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолиятига иштиёқи чиқинди қоғоз ёки металл тўплаш, кечага тайёргарлик кўриш каби мактаб тажрибасида мунтазам учраб турадиган ишларда кўзга ташланади. Синф раҳбари жамоанинг ривожланиш даражасини белгилаш учун болаларда уларнинг ҳозирги ва бўлажак ҳаётларида ижтимоий аҳамиятга молик мақсадлари мавжудлигини билиш муҳим, яъни жамоанинг ҳаётининг фаолияти истиқболларини барча ёки айрим ўқувчилар қабул қилишни ва бу истиқболларнинг хусусияти қандайлигини билиб олиш зарур. Агар бўлажак шанбалик ёки байрам кечаси болалар учун фаолиятга ундовчи бўлса ва бўя кун истиқбол фақат айрим ўқувчилар учун аҳамиятли бўлса, жамоа ривожланишининг иккинчи босқичи ҳақида гапириш мумкин.

Жамоанинг ривожланиш даражасини аниқлашда ўқувчиларнинг фақат синфдан ташқари фаолиятида намоён бўладиган муносабатларни таҳлил этиш билангина чекланиб бўлмайди. Синф раҳбари ишининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у оддий болалар жамоасини эмас, балки ўқувчилар жамоасини шакллантиради. Ўқувчиларнинг асосий вазифаси ўқишдан иборат. Шунинг учун синф раҳбари даставвал болаларнинг ўқишга қандай муносабатда эканлиларини ўзларини дарсда қандай тутишларини, уй вазфаларини сидқидилдан бажаришлари ёки бажармасликларини аниқлайди. Ва ниҳоят, энг муҳими – уларнинг ўқишдаги мўлжаллари нималардан иборат, бу мўлжаллар ижтимоий моҳиятга молик ёки эмаслиги ҳисобланади.

Педагог синф билан ишлашнинг дастлабки босқичида турли вазиятларга дуч келиши мумкин. Синфда ҳақиқий жамоа муносабатлари бўлмаслиги мумкин, бунда ўқитувчи ишни бошидан бошлашга тўғри келади. Кўпинча бундай ҳолат янги шаклланган, «ийғма» синфларда, янги қурилган мактабларда бўлиши мумкин. Тўғри бошқа ҳолларда ҳам шундай бўлиши, аввалги синф раҳбарининг куч-ғайрати муваффақият келтирмаган бўлиши, таркиби ўзгармаган жамоа VII-VIII синфларда ҳам шаклланмаслиги мумкин.

Иккинчи томондан синф раҳбари синф билан ишлар экан, ҳар доим жамоа ривожланишнинг бошланғич даври билан иш кўради, деб мўлжаллаб бўлмайди.

Бошланғич мактабдаёк (I-IV синфларда) кўпинча яхши синф жамоалари шаклланади. Ўқитувчи бундай ҳолда жамоа фаолиятининг аввалги тажрибасини таҳлил этади ва унинг анча юқори ривожланиш даражасига мос келадиган тарбия методларини қўллайди.

Комил инсон шахсини тарбиялашда жамоанинг роли ва аҳамияти.

Одам боласининг ривожланиши бу муҳим жараён саналади. Бизга маълумки, ҳёти давомида инсон жисмоний ва психик томонидан ўзгариб боради, лекин болалик ва ўсмирлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Бола манба шу йилларда ҳам жисмоний, ҳам психик жиҳатдан ўсиши ўзгариши шахс сифатида камолга етади. Бунда берилаётган тарбия мақсадга мувофиқ таъсир этиши натижасида бола жамият аъзоси сифатида камол топиб, мураккаб ижтимоий муносабатлар системасида ўзига муносиб ўрин эгаллайди. Шахснинг фазилатларини тўғри аниқлаш ва беҳато баҳолаш учун уни турли муносабатлар доирасига, турли муносабатлар доирасига, турли вазиятларда кузатиб кўриш лозим. Ана шундагина шахснинг ижтимоий хулқи, маънавий қиёфаси, инсоний фазилатлари рўёбга чиқади. Демак, шахсни ривожлантириш вазифасини тўғри ҳал қилиш учун унинг хулқига, таъсир этувчи омилларни, бу омилларнинг табиатини, шахснинг хусусиятини яхши билмоқ керак.

Боланинг камолотига, руҳиятига, феъл-атвори шаклланишига қуйидаги омиллар таъсир этади: биологик омил, ижтимоий омил ва тарбия таъсир этади.

Ўрта Осиё мутафаккирларидан Фаробий, Абу Али Ибн Синолар ҳам инсон тарбиясига таъсир этадиган омиллар аҳамиятига эътибор бериб келганлар Фаробий инсон камолотида таълим тарбиянинг муҳимлигини таъкидлаб: «муносиб инсон» бўлиши учун одамда икки имконият: таълим ва тарбия олим имконияти бор. Таълим олиш орқали назарий камолотга эришилади, тарбия эса, бу кишилар билан мулоқотда ахлоқий кадр-қимматни ва амалий фаолиятни яширишга олиб борадиган йўлдир дейди. Абу Али Ибн Сино этика ва ахлоқий тарбия масалаларини фалсафий педагогик асосда ёритиб беришда ёрдам берди. У айниқса оила тарбиясида ота-онанинг ўрнига алоҳида тўхталиб: Бола туғилгач, аввало, ота унга яхши ном қўйиши, сўнгра эса уни яхшилаб тарбия қилиши керак. Агар оилада тарбиянинг яхши усулларидан фойдаланилса оила бахтли бўлади деган фикрни илгари суради.

Бола шахснинг ривожланишга, камол топишга ирсият, муҳит ва тарбия каби (таъсирлар) омиллар таъсир этади. Бола шахснинг ривожланишга наслнинг таъсири ривожланишга наслнинг таъсири деганда, ота-оналарга ўхшашликни ифодаловчи биологик белгиларни такрорланишини тушунмоқ керак, ҳар бир болага ота-онасидан мерос шаклида баъзи биологик сифатларга (тананинг тузилиши, сочининг, кўзнинг, терисининг ранги, буй-басти ва бошқалар) эга бўлган ҳолда дунёга келади. Буларнинг барчаси жисмоний хусусиятларга киради. Булардан ташқари олий нерв фаолиятининг хусусиятлари ҳам туғма ўтади. Бу эса физиологик хусусият ҳисобланади.

Инсон камолотига таъсир этадиган омиллардан яна бири бу муҳимдир.

Муҳит деганда кишига стихли таъсир этадиган ташқи воқеалар комплекти тушунилади. Бунга табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити киради. Шулар билан бирга муҳит-оила шароити ҳам катта таъсир кучига эга. Чунки

бола кўз очиб ота-онасини, қариндош уруғини кўради. Бола камолотида ижтимоий муҳит бўлиб ҳисобланади. Чунки бу ерда ишлаб чиқиш муносабатлари ва уларни тартибга солиб турадиган ижтимоий қонун-қоидалар алоҳида таъсир қилади. Бу хил муносабат натижасида одам боласи ҳётга ва тажриба ва билимларини эгаллайди. Инсон камолотида ижтимоий муҳитнинг таъсири турли тарихий даврда турлича бўлади, турли социал гуруҳларга ҳам турлича таъсир этади.

Бизга маълумки комил инсон шахсни тарбиялашда юқоридаги омиллардан ташқари яна бир омил яъни жамоанинг роли ҳам катта ҳисобланади. Чунки жамоа ҳар қандай бола тарбиясини тўғри йўлга солади. Масалан, синф жамоасини оладиган бўлсак, агар шу синфда бир ёмон яъни хулқи, тарбияси жиҳатдан ёмон булса, шу синф жамоаси уни аста-секинлик билан ўз таъсирини албатта ўтказди. Яъни қандай йўллар билан деган савол туғилиш мумкин.

Масалан, тадбирлар ёки саёҳатлар орқали. Комил инсон шахсини тарбиялашда жамоанинг аҳамияти жуда катта. Азал-азалдан бизгача ота-боболаримиздан қолган ўлмас мақолларимиздан бирини шу ўринда келтириб ўтмоқчиман; “Ақлни беақлдан ўрган”, ушбу мақол замирида бир қанча маънолар бор. Яъни жамоада ҳар хил болалар бўлиб, улар бир-бирига қараб ҳам ўзларидаги ёмон хулқларни йўқотадилар. Бу хислатлар эса уларнинг комил инсон бўлиб тайёрланаётганидан дарак беради.

Саволлар:

1. Шахсга жамоавий тарбиявий таъсир кўрсатишнинг шакл ва методларини айтинг.
2. Нима учун шахсни жамоа орқали тарбияланади?
3. Шахсга тарбиявий таъсир кўрсата олиш қандай амалга оширилади?

8-МАВЗУ. Ўқувчилар билим сифатини ошириш ва синфда интизомни мустаҳкамлаш.

Режа:

1. Ўқувчилар билим сифатини ошириш ва синфда интизомни мустаҳкамлаш.
2. Ўқувчининг билим даражасини аниқлаш.
3. Педагогик технологиялардан ўринли фойдаланиш.

Ўқувчиларнинг билиш фаоллигини тараққий эттиришда синф раҳбарининг вазифаси қуйидагилардан иборат:

1. Билимга қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш.

Бола билимга қизикмасдан туриб, ўқишга интилмайдди, муваффақиятли ўқий олмайди. Болада ўз кучига ва қобилиятига ишонч ҳосил этиш, ўқишга жалб этиш, илк ютуқлари учун рағбатлантириш айниқса аҳамиятлидир. Боладаги ўқишга қизиқувчанлик қийинчиликларни енгишга, фаоллигини оширишга, ишонч уйғотишга ва мустақиллиги камол топишига олиб келади.

2. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда бўлиш ва унга масъулият билан ёндашиш.

Ўқув меҳнатига онгли муносабатда бўлишлик таълимнинг ижтимоий, ўқишнинг шахсий аҳамиятини тушуниш демакдир. Синф раҳбарлари ўқувчиларга уларнинг бош вазифаси – ўқиш эканлигини тушунтириши керак. Ўқишга масъулият ҳисси, фақат Ватан олдидаги бурчгагина эмас, кенг ижтимоий қамровли – жамоа, ўқитувчилар, ота-оналар ва ўз олдидаги масъулият, уларнинг фикрлари, маъқуллашларини эшитишга интилиш, синф, ўқув жамоасида муносиб ўринни эгаллашга ҳам тегишлидир.

3. Ўқув маданиятини ошириш.

Ўзлаштиришнинг паст бўлиши аксарият ҳолларда, ўқувни тизимли ва режали олиб бориш иқтидори ва кўникмасининг болаларда шаклланмаганлигидан келиб чиқади.

Синф раҳбарининг ва фан ўқитувчиларининг асосий вазифаси ҳар бир ўқувчининг фаолиятини куйидаги шартлар асосига қуриш билан боғлиқ:

1. Фаолиятни режа асосига қуриш.
2. Қунт билан ишлаш.
3. Пала-партишликка йўл қўймаслик, саранжомликка ўрганиш.
4. Билим сифатини ошириш.
5. Қийинчиликларни енгиш.
6. Ўқув меҳнатида муайян режимга итоат этиш.

Бу дегани ўқув меҳнاتини ўқувчининг дам олиши билан тўғри алмаштириб борилишидир.

7. Ўқишда ўртоқларча ўзаро ёрдам уюштириш.

Ўртоқларча ўзаро ёрдам синфда улгурмовчиликнинг олдини олади, синф жипслигини оширади, жамоатчилик руҳининг шаклланишига олиб келади.

8. Синф ўқитувчилари билан ҳамкорлик.

Синф раҳбари таълим-тарбиявий ишларни яқка ўзи эмас, балки шу синфда дарс берувчи бошқа ўқитувчилар билан ҳамкорликда олиб боради.

Энди бевосита ана шу ишлар мазмуни билан танийиб чиқамиз.

Синф раҳбари тарбиявий ишларни амалга ошириш жараёнида ўқиш нафақат ҳар кимнинг шахсий иши, балки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган иш эканлигини ўқувчиларга тушунтириб боради. Мустақил давлатимиз, бутун халқимиз мактаб даргоҳидан чуқур билимли, ҳаётга ҳар томонлама тайёрланган кишиларнинг етишиб чиқишини кутмоқда. Булар ҳақида синф мажлисларида, ҳар бир ўқувчи билан алоҳида ёки бир гуруҳ ўқувчилар билан ўтказиладиган суҳбатларда, турли тарбиявий тадбирларда синф раҳбари батафсил гапириб беради. Ўқиш бу жиддий меҳнат эканлигини ва бунга астойдил ёндашиш, катта масъулият билан қараш кераклиги болаларга тушунтириб борилади.

«Билим – такрорлаш мевасидир», – деган эди Абу Райхон Беруний.

Синфда ва уйда кўп ва жиддий ишлайдиган болалар, одатда ўқишда ва меҳнатда катта муваффақиятларга эришадилар. Ҳар қандай муваффақиятнинг замирида тинимсиз меҳнат ётади. Болаларни ўқишга масъулият билан қараш руҳида, кўчириб олишга қарши нафрат руҳида тарбиялаш керак.

Синф мажлисларида вақти-вақти билан мазкур масалалар бутун мазмун-моҳияти билан муҳокама қилиниши, шу орқали ўқув машғулотларига лоқайдлик билан қарайдиган ўқувчиларга сезиларли таъсир ўтказиш керак.

Синфнинг ўзлаштириш масаласи атрофида жамоатчилик фикрининг шаклланиши, бу борада синф деворий газетаси имкониятларидан фойдаланиш яхши натижалар беради.

Ўқувчиларни билимга бўлган қизиқишларини оширишда уларнинг назарий билимларини мустақил равишда қўллай билишларини ҳисобга олиш айниқса муҳимдир. Бу тажриба жуда кўп мактабларда муваффақиятли қўлланилиб келинмоқда. Ўқувчиларга бирор бир фан бўйича кўргазмали курол ёки бирор жиҳоз ясаб келиш буюрилади. Бунда «Агар тиришсанг, бу сенинг қўлингдан келади» деган гапни унинг қулоғига қуйиш керак. Буни ўқувчи нафақат оддий топшириқ, балки ўқитувчининг ишончи сифатида ҳам қабул қилади. Тўғриси айтганда, бундай нарсаларни ясаш учун ўқувчи етарли назарий билимга эга бўлиши керак. Ўқувчи топшириқни пухта қилиб бажариши учун у ёки бу фан асосларини ўрганишга, ўз билимини чуқурлаштиришга ҳаракат қилади, ўзи ясаётган ўқув куролига, ушбу фанга ниҳоятда қизиқиб қолади. Шу билан биргаликда ҳар бир ясалган нарса замирида меҳнат ётганлигини ҳис қилади, синф ва мактаб жиҳозларини авайлашга ўрганади.

Мактаб ўқувчиларининг билимга қизиқиши уларнинг ҳаётий эҳтиёжларига бевосита боғлиқдир. Мактаб ҳовлисидаги боғ, токзор, иссиқхонада ўтказиладиган амалий жараён – дарахтларни буташ, уларга пайванд солиш, ток кесиш, дарахт ўтказиш, иссиқхоналарда помидор, сабзавотлар етиштириш қоидалари ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотади. Бу ҳол уларни ботаника, геометрия, жўғрофия, меҳнат фанларига ҳавас, уларни севиб ўрганишга рағбат уйғотади. Ахир, юқоридаги фанлардан чуқур билим ва малака ҳосил қилмай туриб, мазкур ишларнинг моҳир усталари бўлиб етишиш мумкинми? Болаларга ижтимоий фанларга қизиқишни орттириш учун уларни турли маданий-маърифий тадбирларга тортиш аҳамиятлидир. Ҳудди шунингдек, физика, химия, биология, тарих, меҳнат, астрономия, чет тили фанлари ҳам ўқувчиларда ҳавас ўйғотадиган жуда катта ҳаётий амалий имкониятларга эгадир. Билимга бўлган қизиқишни шакллантириш ва ўстиришда синфларни, ўқув хоналарини ва мактаб биносини жиҳозлаш ҳам катта аҳамият касб этади, ўқувчиларда турли қарашлар, дид, дунёқарашни шакллантиради, эстетик завқ уйғотади, тегишли маълум соҳаларга ҳавас уйғотади.

Бугунги кунда турли фанлар бўйича қизиқарли адабиётлар нашр қилинмоқда: «Машҳур кишилар ҳаётидан», «Қизиқарли математика», «Қизиқарли ботаника», «Қизиқарли жўғрофия», «Ўсимликлар ҳаёти», «Бизни ўраб турган олам», «Тарихимизга бир назар» ва ҳоказо илмий-оммабоп туркумдаги бу китоблар ўқувчилар кўлига берилса, улар ҳаётида албатта бурилиш ясаши турган гап. Китобдан ҳам яқинроқ дўст, ундан ҳам қудратлироқ

тарбия воситаси борми ўзи?

Ўқув жараёнида фанлар бўйича ўзаро боғланишга катта эътибор бериш керак. Бундан ўқитувчию ўқувчи ҳам ютади. Бунга бир неча мисоллар келтириш мумкин. Физика дарсида масалалар ечиш асносида математика формулаларидан фойдаланилади. Математика дарсларида физик катталиклар ва ўлчов бирликлари қўлланилади. Булардан ташқари иккала фан биргаликда ўрганадиган мавзулар бўладики, уларда иккала фан ўқитувчиси ҳам бир дарсда ўз соҳалари бўйича тушунча берсалар нур устига нур бўлади. Адабиёт-тарих, меҳнат-ботаника, тарих-жўғрофия жуфтликлари фаолиятида ҳам бундай имкониятлар чексиздир. Боланинг муайян бир фанга қизиқишига суяниб туриб, унда бошқа фанларга ҳам онгли равишда ёндашиш ва фан асосларини ўрганишга ҳавас уйғотиш мумкин бўлади.

Ўқувчиларни билиш фаоллигини такомиллаштириш учун тўғарак, факультатив машғулоти жараёнида кенгроқ фойдаланиш лозим. Синф раҳбари ўз ўқувчиларининг қизиқиши, мойиллиги, уй шароити ҳақида маълумотлар билан фан ўқитувчиларини таништиради, болага қандай муносабатда бўлиш кераклиги ҳақида маслаҳатлар беради. Ҳатто, шундай ҳам бўладики, бирор фандан ўзлаштирмаётган ўқувчи билан синф раҳбарининг ўзи бевосита иш олиб боради. «Иккаламиз бу топшириқни бажармасдан кўймаймиз», деб далда беради шогирдига. Керак бўлганда, аълочи ўқувчиларни ёки ушбу фан ўқитувчисини ҳам кўмакка чақиради. Бундан ўқувчини кўнгли тоғдек кўтарилади, ёлғиз эмас эканлигини тушунади, топшириқни ўзлаштиришга ҳаракат, ҳавас уйғонади.

Болаларда ўқув меҳнатига жавобгарлик ва масъуллик ҳиссини тарбиялаш жуда муҳимдир. Масъулликни сезмаган ўқувчи пала-партиш ўқийди. Масъуллик кишини сергак торттиради, ўқув фаолиятига алоҳида жавобгарлик ҳисси билан қарашга ундайди

Маълумки, онгли интизом ва масъулият ҳиссини сезиш мактабда олиб бориладиган тарбиявий ишлар тизимининг самараси ҳисобланади.

Болаларнинг интизомли бўлишида синф раҳбарининг хизмати катта. У дарсда ва дарсдан ташқари вақтларда турли тарбиявий усуллардан фойдаланиб, болаларда интизомни тарбиялаб боради, синфда аниқ режим ва ички тартиб ўрнатишга киришади; жиҳозлаш, тозалик ва тартибни жорий этиб боради.

Бу ишларни синф раҳбари бир ўзи эмас, балки ўқитувчилар, синф жамоаси, фаоллари ва ота-оналар билан ҳамкорликда амалга оширади.

Синфда интизомни сақлаш ва жорий қилиш фақат синф раҳбарининг иши деб тушунувчилар ҳам учраб туради. Бу мутлақо нотўғри фикр. Интизом учун бутун синф, педагогик жамоа масъулдир. Интизомни тарбиялаш жуда қийин ва мураккаб тарбиявий жараёндир. Шуниси ҳам борки, кўп вақт қилинган меҳнатни бир пайтни ўзидаёқ йўққа чиқариш мумкин. Масалан, синф раҳбари ва айрим фан ўқитувчилари дарсларида болалар жим, интизомли ўтиришади, дарсларни берилиб тинглашади, ўқув юмушлари билан банд бўлишади; баъзи ўқитувчиларнинг дарсларида бунинг акси: болалар қий-чув қилишади, бир-бирига қоғоз отишади, партанинг остига кириб яширинишади, натижада ўқитувчи тажанглашади, ўқувчилар билан ихтилофга боради. Бундай аянчли

манзара ҳар бир мактаб ҳаётида учраб туриши табиий.

Нега шундай бўлади? Бу ҳолатда ўша фан ўқитувчисининг ўзи айбдордир. Негаки у дастлабки машғулотларидаёқ ўз «сири»ни болаларга олдириб қўйган. Ута кўнгилчан, сўзлари, ҳаракатлари таъсирсиз, бўшанг, мулойим, болаларни ўзига жалб қилолмайди, ташкилотчилик қобилиятига эга эмас.

Хўш натижа нима бўлади? Ўқитувчи ўз кайфиятини бузади, жисмонан чарчайди, ўқувчиларни уради, дарс мақсадига эришиш у ёқда турсин, дарсни тўлиқ ўтолмайди, бундан ҳам ёмони ўқувчилар интизомини бузади, синфда тарқоқликни, бошбошдоқликни вужудга келтиради. Мана, сизга биргина бўшанг ўқитувчининг келтирган зиёни.

Ўқувчиларда интизомни тарбияламасдан туриб, уларни мактабга, атроф-муҳитга, кишиларга, дарсларга тўғри муносабатда бўлишга, уй вазифаларини бажаришга, саранжомликка ўргатиш қийин. Онгли интизомни тарбиялаш – мактабнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Синф раҳбарлари худди шундай ҳолатларга ўз эътиборларини қаратишяри лозим. Бутун синф ўқитувчилари олдига ягона педагогик талабларни, қаттиққўлликни, синфда интизомни сақлаш, ўқувчиларга бўлган талабчанликни оширишни алоҳида вазифа қилиб қўйиш лозим.

Шарқнинг файласуф шоири Шайх Саъдий:

Агарда муаллим бўлса беозор,

Болалар синфни қилишар бозор,
деб бежиз айтмаган.

Яна шуни ҳам айтиш керакки, интизом деганда болаларнинг партада қимирламай ўтиришини эмас, балки онгли интизомни тушуниш керак. Кўпгина ўқитувчилар ўзича интизом ўрнатмоқчи бўладилар. Синфга қош-қовоғидан қор ёғдириб қирадилар, дағ-даға қилиб болаларни сиқувга оладилар, гаҳ деса қўлга кўнадиган қилмоқчи бўладилар. Бу билан мутлақо келишиб бўлмайди. Зўравонлик асосига қурилган тартиб яхшиликка олиб бормайди. Бу мурғак қалбларга адоват уруғини сочади, уларни совуққон, кўрқоқ, журъатсиз, ёлғончи, озурда қилиб қўяди.

Дарслардаги тартиб-интизомни сақлашнинг энг яхши усули ўқувчилар ишончини қозонишдир. Дарсни қизғин, ижодий, кўрғазмали қуроллар ёрдамида, улар ҳавасини ва хайратини уйғотиш, лол қолдириш, дарс ўтилгач бирорта ҳам ўқувчини «беиш» қолдирмаслик – ҳар бирига ўзига хос амалий топшириқлар бериш айни муддаодир.

Интизомли бўлиш нафақат мактабда, балки ўқувчининг келгуси ҳаётида ҳам асқотиши турган гап. Чунки, инсон ҳаётининг чигал ва мураккаб сўқмоқларида ҳам тартиб-интизом муҳим аҳамиятга эга.

Саволлар:

1. Ўқувчилар билим сифатини ошириш ва синфда интизомни мустаҳкамлаш қандай амалга оширилади ва нима учун керак?
2. Ўқувчининг билим даражасини қандай усуллар билан аниқланади?
3. Қандай педагогик технологиялардан фойдаланиш мумкин?

9-МАВЗУ. ЎҚУВЧИЛАРДА ИНТИЗОМЛИЛИКНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ УСУЛ ВА МЕТОДЛАРИ.

Режа:

1. Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашнинг усул ва методлари.
2. Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашдаги синф раҳбарининг мақсад ва вазифалари.
3. Педагогик технологияларни қўллашдаги қоидалар .

Синф раҳбари ўз ўқувчисини доимо ўрганиб бориши учун фақат ўқувчилар билангина эмас, балки ўқитувчилар билан, ўқувчиларнинг ота-оналари билан ҳам иш олиб бориши керак. Синф хонасининг жиҳози ва кўриниши ўқувчиларнинг эстетик тарбиясига жиддий таъсир кўрсатади. Синф раҳбарининг кўргазмали куруллардан самарали фойдаланиш, ўқувчиларни дарсдан бўш вақтларидан фойдаланиш ва болалар ижодий қобилиятларини ўстиришда уларни ҳар томонлама камол топтиришга ёрдам беради. Дарсдан ташқари вақтларда ўқувчиларнинг жамоат тошириқларини бажаришини, тўғарақларда иштирок этишини назорат қилиш керак.

Болаларни севиш, уларни ҳурмат қилиш яхши хислатларни юзага келтириши мумкин. Агар ўқитувчи ўз ўқувчиларига нисбатан бефарқ, айниқса менсимасдан муносабатда бўлса, бундай ўқитувчини ўқувчилар ҳурмат қилмайди ва обрўси тушиб боради.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш аввало комил инсонни шакллантиришнинг энг замонавий ва қулай йўналишларини топиб жорий этишга боғлиқ. Тарбиявий ишларни давр талабига жавоб берадиган ҳолда келтириш учун тарбиянинг асоси бўлган барча ғоялар қайтадан кўриб чиқиши, асосий эътибор бола шахсига қаратилиши, йиллар давомида тўпланган ижобий тажрибадан унумли фойдаланиш зарурлигини тақозо этади. Ўзбекистонда ёшларни баркамол инсонлар қилиб тарбиялаш, улар онгига умуминсоний ва миллий-маданий, маънавий, ахлоқий қадриятларни сингдириши талаб этилади.

Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашда синф раҳбари ўз олдида куйидаги мақсад ва вазифаларни кўяди:

– ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маънавий тархий анъаналарга, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларни ишлаб чиқиб амалга жорий этишидир;

– шахснинг ақлий, ахлоқий, эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратиши;

– ёшларни эркин фикрлашга тайёрлаш ҳаёт мазмунини тушуниб олишга кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишини шакллантириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, уларда режа ва амал бирлиги ғиссини уйғотиш;

– ўқувчиларни миллий, умуминсоний кадриятлар, ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малака ҳосил қилдириш, тобора ўстириб-бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларни шакллантириш;

– ҳар бир ўқувчини билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб уларни ривожлантириш, инсон фаолиятининг турли соҳаларда жорий қилиб кўриш. Болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлар учун шарт-шароитлар яратиш;

– инсонпарварлик одоби меъёрларини шакллантириш, бир-бирини тушунадиган, меҳрибонлик, шафтақлилик, ирқий ва миллий камситишларга тоқатсизлик, муомала одоби каби тарбия воситалари (ноҳақликка, ёлғончилик, тухмат, чақимчиликка тоқатсизлик) кенг қўлланилиши лозим;

– ватанпарварлик, дунёвий фикрлаш, жамиятимизда яшаётган одамлар билан ўзаро муносабат – мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш, ёш авлодни Ўзбекистон Конституциясига, байроғига, гербига, мадҳиясига, президентига садоқатли қилиб тарбиялаш;

– қонуний жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш, шахснинг ноёб қирраларини белгиловчи фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш учун фидойилик, экологик таълим-тарбия бериш;

– мустақил республикамик Ўзбекистоннинг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва ҳолисона баҳо беришга ўргатиш, унинг тинчликсеварлик, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, очиқ-ошқора ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатни тўғри тушунтирмоғи керак.

– турмушда энг олий кадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий ёндашиш фазилатларини шакллантириш;

– соғлом турмуш тарзига интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш;

– ёшларимизни эркин мустақил фикрлашга ўргатиш;

– баркамол авлодга хос одоблилик санъати ва маданиятини ўргатиш;

– ўзбек халқининг миллий урф-одат, анъана ва кадриятларини амалда қўллаш малакаларини шакллантириш;

– инсоният тарихий тараққиёти жараёнида маданий, маънавий, миллий меросдаги авлод-аждодаларимиздан қолган одоб-ахлоқ ҳақидаги билимлардан бохабар этиш;

– мараказий Осиё мутафаккир ва маърифатпарварларнинг асарларидаги хикмат, ўғит ва насиҳатларни ўргатиб, уларга амал қилишни уқтириш;

– табиатга тўғри муносабатнинг моҳиятини, табиатни муҳофаза қилиш инсоннинг бурчи эканлигини, экологик ночорликка олиб келадиган сабабларни англаш ва баҳолаш бўйича билимлар бериш;

– ота-она ва ватан олдидаги бурчни ва унга содиқлик нима эканлигини англашиш;

– ўз-ўзини англаш шарт-шароитларини, инсон қадри ва хурлигини англаш, унинг табиатини, миллий ва умуминсоний маданиятини, она тилишини сақлаш, маънавий тараққиётни бозор иқтисодиёти билан узвий ривожланишини тушунтириб бериш;

– юксак инсоний фазилатлар моҳиятини англашиш, уларга онгли муносабатда бўлиш, яхшини-ёмондан ажрата олиш билимига эга бўлишини тушунтириш;

– таълим-тарбия жараёнида бериладиган билимлар яхлит ва ижтимоий шарт-шароитлар, миллий ва тарихий, маънавий омиллар, умуминсоний қадриятлар моҳиятини тушунтириш;

– ўқувчиларни билим олиш билан биргаликда юксак инсоний комиллик моҳиятини тушуниб амал қилишга ўргатиш;

– дарсларда маънавий, маърифий, иқтисодий, ҳуқуқий, касбий тушунчаларнинг моҳиятини узлуксиз англашиб бориши муҳимдир;

– одоб-ахлоққа хос сифатларни ўқувчиларнинг кундалик эҳтиёжига айлантириш;

– ўқувчиларда меҳнат кўникмаларини, ижодий мустақил фикрлашни, касб танлашга ва атроф оламга онгли муносабатни ҳосил қилиш;

– ахлоқийликнинг оддий ҳаётий қоидалари бўлиши катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, оилада бир-бирини эъзозлаш, меҳмон кутиш ва бошқаларни кундалик турмушга сингдириб бориши. Болаларни тарбиялашда (ўқувчи) ўқитувчи қуйидагиларни ҳисобга олиши керак;

– тарбиянинг ўқувчилар руҳияти ва ёш хусусиятига мослигини ҳисобга олиш;

– ўқувчиларнинг ақлий-маънавий муносабатлари таъсирини ўрганиш;

– ўқитувчи-тарбиячининг саводхонлик даражаси, санъат ва маҳорати;

Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашда дарсларни ижодий, ноанъанавий, суҳбат, ўйин, табиатда, бахс-мунозара, учрашув шаклида бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технологияларни қўллашда ўқитувчи қуйидаги қоидаларга амал қилиши лозим:

1. Замонавийлик – таълим-тарбия амалиётга асосланган тажриба, синовдан ўтган дидактика соҳасидаги янгиликларни жорий этиш.

2. Тарбия мазмунини узлуксиз янгилаб бориш.

3. Умумий ва миллий қадриятлар соҳасидаги янги-янги ижодларни ўрганиб бориш.

4. Тарбия жараёнида ўқувчи билан ўқувчи фаолиятини оптимал-лаштириш, фаоллаштириш. Уларнинг ички руҳияти ва тарбия даражасини кенгайтириш.

5. Илмийлик – янги усул, восита муаммоси ҳолатларидан фойдаланиб, ўқувчиларни мустақил фикрлаш ва ўзини англашга ўргатиш.

6. Бунинг учун болаларни режадаги мавзулар асосида амалий фаолиятга жалб этиш муҳимдир.

7. Илғор тажрибаларга суяниш.

8. Тарбиянинг мақсадини аниқлиги, мазмунининг замонавийлиги, миллий маънавий кадриятлар билан бойитилиши, ўқувчининг ижодий мустақил фаолияти, тарбия жараёнида мақол, матал, эртаклардан ўринли фойдаланиш, ўйин текс саволлари, кўргазмали қуроллар, савол ва топшириқлардан фойдаланиш.

9. Янги педагогик технологияни амалга ошириш учун ўқитувчи назарий чуқур билимларга эга бўлиши керак.

1-2-3-4 синфларда дарсларни турли шаклларда ташкил этиш лозим:

1. Ўйин, суҳбат, баҳс, учрашув, эрталик, оилада, жамоат жойларда, маҳаллаларда ҳар бир дарс мақсадининг аниқлиги, тарихийлиги ва замонавийлиги билан одоб-ахлоқ тушунчаларини тарбиялашга қаратилиши.

2. Ўқув машғулотини ранг-баранг усуллар: аудио, видео, кўргазмалилик, жонли сўз таъсирида ташкил этилиши.

3. Ўқитувчини янги технологик маҳоратга эга бўлиши ва ижодкорлиги.

Тарбиявий соатларни мақсадига кўра хилма-хил шаклларида ташкил этиш:

1. Ижодий дарс.

2. Ерталик дарси.

3. Баҳс.

4. Суҳбат.

5. Сиёҳат дарслари.

6. Учрашувли дарс.

Янги ўқувчиларни мустақил фикрлашга одатлантириш мақсадида кино, телевидение, маънавий ўйинлар, мушоиралар қўлланилиши мумкин. Кишилик жамиятининг ҳар бир соҳаси у ёки ижтимоий-сиёсий масалаларни ҳал қилишда инсондан маҳорат талаб этишини халқ оғзаки ижодиётида, ёзма ёдгорликларида, афсона, дoston, эртак, ҳисса, ҳикоят, ривоятларда ҳамда ҳурфикрли, доно, маърифатпарвар, мутафаккирларимизнинг асарларида атрофлича талқин этилган. Шу асарлардан ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда бу асарлардан кенг фойдаланиш мумкин. Ҳар бир тарбиячининг дунёқараши, тарбияси одоблиги, унинг муомаласида намоён бўлади.

Саволлар:

1. Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашнинг усул ва методларини айтинг.

2. Ўқувчиларда интизомлиликни тарбиялашдаги синф раҳбарининг мақсад ва вазифалари санаб беринг.

3. Педагогик технологияларни қўллашдаги қоидаларни айтинг.

10-МАВЗУ. ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ БОРАСИДА СИНФ РАҲБАРИ ОЛИБ БОРАДИГАН ИШЛАР.

Режа:

1. Ўқувчиларнинг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш борасида синф раҳбари олиб борадиган ишлар.
2. Ўқув фаолиятини тўғри йўналтириш.
3. Ўқув жараёнини мазмундорлигини бойитиш.

Синф раҳбарининг фаолияти кўп қиррали ва сермазмундир. У ўзи раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини тарбиялаш билан бир қаторда ўқув йили ёки чорак давомида нималар қилиш кераклиги болалар ҳаётини нима билан банд қилиш ва танланган иш турини қандай амалга оширишни беҳато аниқлаш каби анча мураккаб муаммони ечади. Бу борада синф раҳбарига турли хил манбалар ёрдам беради. Ўқувчиларнинг айрим ҳатти ҳаракатларига бу ҳатти-ҳаракатлар номоён бўлишларининг ташкил этиши тажрибаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида ўқувчиларни ўрганишда амал қилиши лозим бўлган талабларни шундай ифодаламақ мумкин.

1. Болаларни ўрганиш уларга тарбия ва таълим бериш сифатини оширишга бўйсиндирмоғи лозим. Ўқувчиларни мунтазам тарзда ўрганиш асосида бошланғич жамоага ҳамда алоҳида ўқувчиларга тарбиявий таъсир этишининг янада самарали усул ва методларини танлаб олишга ижодий ёндашиш мумкин бўлади.

Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, майллари ҳамда қизиқишларини қайд қилиб бориш билангина чекланиб қолиш нотўғри бўлур эди. Бу ўрганиш асосида ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, булар билан олиб бориладиган тарбиявий ишни ташкил этиш муҳимдир. Ўз ўқувчиларини яхши ўрганиш демак, ташқи томонига эмас, балки улар ҳулқ атвор сабабларини ўрганишга эътибор бермоқ даркор.

4. Ўқувчиларни табиий ҳаёт ва иш фаолияти шароитида ўрганиш.

Ўқувчи таълим жараёнида ижтимоий фойдали маслаҳатга ва жамоат ишига ўрганиши лозим. Ўқитувчиларнинг ўқитувчи ва ўқувчилар жамоаси билан, оналар ва теварак атрофидаги кишилар билан киришадиган муносабатларини ўргатиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Бу муносабатлар жараёнида шахснинг янада тўла очилади. Ўқувчиларни тиббий иш ва кундалик ҳатти ҳаракат жараёнида ўрганиш ўқувчига ҳақиқий баҳо беришга ёрдам беради.

Синф раҳбари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ўзига юклатилган синфдаги тарбиявий ишларни амалга оширади. Бу вазифани бажараётган у ёлғиз эмас шу синфда дарс бераётган турли фан ўқитувчилар билан яқин ҳамкорликда ва уларга суянган ҳолда ўқувчиларда миллий дунёқараш асосларини шакллантиради, ахлоқий тарбиясини ривожлантиради. Ўқувчиларни дарсдан ташқари тадбирларни ташкил этади ва синф жамоасини мустаҳкамлайди.

2. Ўқувчиларнинг билимга бўлган қизиқиши ва қобилиятини ўстириш ҳар бир ўқувчининг индивидуал психик хусусиятларини ҳисобга олган

ҳолда касбга йўналтириш ва ҳаётий мақсадларини шакллантириш синф раҳбарининг алоҳида вазифасидир. Айни пайтда ҳар бир ўқувчининг соғлигини мустаҳкамлашга ҳам эътибор беради.

3. Синф раҳбарининг диққат марказида ўқувчиларнинг дарсда юқори ўзлаштиришини таъминлаш масаласи туради. Бунинг учун у ҳар бир ўқувчининг кундалик ўзлаштиришида воқиф бўлиб туради. Орқада қолаётганларга ўз вақтида, кечиктирмай ёрдам уюштиради.

4. Синфдаги ўқувчиларнинг ўз ўзини бошқариш ишларини йўналтиради, улар иштирокида синф жамоасининг ижтимоий фойдали ишлардаги иштирокини таъмин этади, мактаб миқёсида уюштирилаётган муҳим тадбирларда ўз синфининг фаол қатнашишини таъминлайди.

5. Синф ўқувчиларининг ота-оналари, ўқув куни ўзлаштирилган гуруҳларнинг тарбиячилари, корхоналар ва муассасалардаги, турар жойлардаги оталиққа олувчилар билан яқин алоқа ўрнатади.

6. Синф раҳбари шу синфда дарс бераётган барча фан ўқитувчилари ўртасида ўқувчиларга нисбатан ягона талаблар ўрнатилишига эришади, ота-оналарга педагогик билим тарқатиб, оила билан мактаб ўртасидаги алоқани мустаҳкамлайди.

Синф раҳбарининг ахлоқий обрўси ғоят даражада юқори бўлиши ҳам бу ўринда муҳимдир. Синф раҳбари ана шундагина тарбиявий таъсир кунига эга бўлади. Тарбиячининг шахсий фазилатлари, маънавий қиёфаси ўқувчилар онгининг ва хулқининг шаклланишига катта таъсир кўрсатади. Синф раҳбари учун малака ва кўникмаларга эга бўлишини ўзи етарли эмас. У ўз тарбиявий фаолиятида юксак даражадаги инсонпарварлик фазилатлари, ўз ишига садоқати, интизоми, одамийлиги, ахлоқий сифатлари билан ҳам таъсир ўтказади. Чунки, тарбиячилик қобилияти жуда кўп сифатларни: чуқур билим, кенг фикрлилик, ишга жон дилдан кўнгил қўйиш, болаларга бўлган чексиз, муҳаббат муомала назокатлилик, қалб ёшлиги, серзавқ темперамент, оқил ва адолатлилик намунаси, алоҳида назокат сиполик ва вазминлик каби фазилатларнинг бўлишини тақозо қилади. Бунга яна тарбиячилик техникаси кўшимча ишда муваффақият таъминланиши табиийдир. Тарбиячилик техникаси синф раҳбарининг асосий қуролидир.

Синф раҳбари педагоглар, ота оналар ва ўқувчиларни ўзаро боғловчи шахс сифатида барча томонларининг нуқтаи назарини ҳисобга олиши, ҳаракатларни бир марказга бирлаштириш, ўзаро алоқаларнинг тўғри бўллишига таъсир ўтказиш ва айни вақтда ўзнинг позициясини аниқ таъминлай олиши керак. Мана шу фазилатлар синф раҳбарининг тарбиявий ишлари самарасини оширишга ва унинг муваффақиятини таъминлашга гаров бўлади. Синф раҳбари ўқувчиларга пухта билим беришга, уларни фикрлаш қобилиятини фаоллаштиришга ҳаммиша ғамхўрлик қилиб боради. Хатто ўзлаштириш юқори бўлган синфларда ҳам болаларда илмга бўлган қизиқиш ва муҳаббатна

ўстиришга, таълим сифатини оширишга ҳаракат қилиш зарур.

Баъзи айрим мактабларда юқори ўзлаштиришга эришишга ўқув, дидактик масала сифатида мактабда таълим тарбияни тўғри йўлга қўйишга боғлиқ бўлади. Ўқиш жараёнида болаларда меҳнатсеварлик, диққатни, матонат каби сифатларни тарбиялаш билимни муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам беради.

Юқори синфларда юқори ўзлаштириш учун кўриш сусаймайди, аксинча у яна кўпроқ аҳамият касб этиб боради.

1. Ўқув меҳнатига онгли муносабатда ва унга маълумот билан ёндашиш ҳиссини тарбиялаш билимнинг сифатли бўлиши боланинг ўқишга бўлган интилиши, қизиқишига уларнинг ҳаракатчанглигига, диққатига фаолиятига ташаббускорлигига, мустақиллигига боғлиқдир. Бундай сифатларни ўқувчиларда шакллантириш, уларга ўқув меҳнатининг ижодий аҳамияти тушунтириш ва ўқув машгулотларига масъулият билан ёндашиш ўқувчилардан талаб этиш синф раҳбарининг фаолиятига муҳим ўрин эгаллайди. Синф раҳбари улар олдида ўқиш болаларини очиб беришга ҳаракат қилади. Бунга эса уларнинг ўқишдаги ҳар бир ютиғини ижтимоий фойдали меҳнат билан боғланиш ўқиш билан ҳаёт ўртасидаги меҳнат фаолияти ўртасидаги алоқали кўрситиш ватанни ҳимоя қилиш ҳиссасини тарбиялаш орқали эришилади.

2. Ҳар нарсани билишга қизиқиш ва билимга муҳаббат уйғотиш.

Бола билимга қизиқмай туриб, ўқишга интилмай туриб, муваффақиятли ўқий олмайди. Биринчи навбатда қийинчилик билан ўзлаштирилган фанларига нисбатан боланинг қизиқишини уйғотиш керак. Боладаги ўқиш меҳнатига нисбатан, меҳнатга нисбатан ҳавас ва қизиқиш ўқишидаги қийинчиликларни енгишга, билим фаолиятини оширишга қизиқувчанлик ва мустақиллигини камол топишига олиб келади.

3. Ўқув меҳнати маданияткни ошириш.

Ўзлаштиришнинг паст бўлиши аксарият, ўқув меҳнатини системали ва режали олиб бориш иқтидорли болаларда шаклланадиган келиб чиқади.

Синф раҳбарининг ва ўқитувчининг асосий вазифаси ҳар бир ўқувчининг фикрлашга ўрнатишдан иборатдир. Айниқса болаларда ўқиш қийинчиликларини енгиш, тушуниб ўқиш ва китоб билан мустақил ишлаш уй вазифаларини бажаришда роя қилишни олган билимларни, амалда қўллаш каби билим олиш учун зарур бўлган сифатларини шакллантириш катта аҳамиятга эгадир. Ўқувчиларни ақлий ва жисмоний тараққий этишга маданиятли бўлиб ҳаракат қилиш ва ҳамиша бу ҳақда ғамхўрлик қилиш лозим.

4. Ўқувчиларни ўқув меҳнатида муайян режага итоат этишга ўргатиш.

Ўқув меҳнати билан дам олишни тўғри алмаштириб бориш, ташкилий равишда уй вазифаларини бажариш таълим самарадорлигини оширади. Ўқувчилар режимга итоат этишларини ўқитувчи, синф раҳбари ва ота-оналар мунтазам равишда назорат қилиб боришлари керак. Шу йул билан уларни

муваффакиятли ўқишга, ўқув меҳнатада сарамжонликка ўрганиш мумкин.

5. Синфда ўқиш жараёнида ўртоқларга ёрдам уюштириш. Ўртоқларга ўзаро ёрдам, синфда улгурмовчиликни, икки йилликни ва мактабни ташлаб кетиш ҳолларининг олдини олишга ёрдам беради. Шу билан бирга синфда ўртоқлик дўстлик ва бир жамоа бўлиб шаклланишига олиб келади.

6. Синф ўқувчилари билан алоҳида бўлиши ва яхши ҳамкорлик.

Синф раҳбари таълим-тарбиявий ишларни яқка ўзи эмас, балки шу срсфларда дарс берувчи бошқа ўқитувчилар билан ҳамкорликда ҳал этади. Ўқув ишларида синф раҳбарининг ва шу синфда ишлайдиган бошқа ўқитувчиларнинг бир ёқадан бош чиқариб ишлаши, ўқувчиларга нисбатан ягона талабни амалга ошириш ва ўқувчиларнинг бир-бирига ўзаро ёрдамлари таълим -тарбия сифатини оширади.

Саволлар:

1. Ўқувчиларнинг ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш борасида синф раҳбари олиб борадиган ишлар ҳақида гапиринг.

2. Ўқув фаолиятини тўғри йўналтириш борасида қандай ишларни амалга ошириш мумкин?

3. Ўқув жараёнини мазмундорлигини қандай бойитилади?

11-МАВЗУ. МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ШАХСИНИ ҲАР ТОМОНЛАМА КАМОЛ ТОПШИРИШ.

Режа:

1. Мактаб ўқувчилар шахсини ҳар томонлама камол топтириш.
2. Бола шахсини ривожлантириш омиллари.
3. Ўқувчи шахсига муҳитнинг таъсири.

Бола шахсининг ривожланишига ирсият, муҳит ва тарбия каби омиллар таъсир этади. Бола шахсининг ривожланишига наслнинг таъсири деганда, ота-оналарга ўхшашликни ифодаловчи биологик белгиларнинг такрорланишини тушунмоқ керак. Ҳар бир бола ота-онасидан мерос шаклида баъзи биологик сифатларга (тананинг тузилиши, сочининг, кўзнинг, терисининг ранги, бўйи баста ва бошқалар) эга бўлган ҳолда дунёга келади. Булар жисмоний хусусиятлардир. Олий нерв фаолиятининг хусусиятлари ҳам туғма ўтади. Бу физиологик хусусият ҳисобланади.

Академик И.П.Павлов таълимотига кўра бола бир қатор туғма хусусият ва инстинктларга эга ҳолда туғилади ва булар шартсиз рефлексларга гуруҳини ташкил этади. Булар орасида ошқозон рефлекси (сўлак ажратиш), муҳофаза рефлекси (иссиқдан қўлни тортиш, ёруғликдан кўзини қисиш) кабилар алоҳида аҳамият касб этади. Аммо бу хусусиятлар инсонга ҳам, ҳайвонга ҳам тааллуқлидир. Айни вақтда инсонларга хос бўлган хусусиятлар ҳам ирсият йўли билан ўтади.

Масалан, тананинг вертикал ҳолдаги ҳаракати, тафаккур ва нутқ ривожланиши, меҳнат қилиш қобилияти – булар туғма имкониятлар бўлиб, уларнинг ривожланиши учун инсон боласи одамлар орасида яшаб, улар билан алоқа қилиши даркор. Бу руҳий имкониятларнинг чиндан ҳам ривожланмоғи, рўёбга чиқмоғи учун бола фақат ўсибгина қолмай, балки шу ўсиш жараёнида инсонлар орасида яшамоғи, улғаймоғи ва ижтимоий ҳаётда иштирок этмоғи керак. Чунки инсон биологик мавжудот сифатида эмас, балки ижтимоий мавжудот сифатида ривожланади ва камолга этади. Бола нутқни эгаллаши учун нутқ шароитида, меҳнат қилиш учун меҳнат шароитида, ақлий тараққий этмоғи учун ақлий фаолият шароитида яшамоғи керак. Ана ўшанда боланинг нимага, қандай соҳага лаёқати борлиги намоён бўлади. Физиология ва психология фанининг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирор хил қобилиятнинг рўёбга чиқиши ва ривожланишига таъсир этадиган потенциал имкониятлар, яъни шахс хусусиятини ифодаладиган лаёқат билан туғилади. Туғма лаёқат ўз ҳолича ривожлана олмайди, гўё у “мудроқ” ҳолатда бўлиб, унинг уйғониши, ривожланиши учун қулай муҳит керак.

Агар бола ўз лаёқатига мос шароитда ўсиб, зарур фаолият билан шуғулланса, лаёқат эрта кўриниб, ривожланиши, акс ҳолда йўқ бўлиб кетиши мумкин. Шунинг учун педагогик лаёқатнинг намоён бўлиши ва қобилият сифатида ривожланиши тўла-тўқис ҳаёт шароитига ва тарбияга боғлиқ.

Инсон камолотига таъсир этадиган омиллардан бири ташқи муҳитдир. Муҳит деганда кишига табиий таъсир этадиган ташқи воқеалар мажмуи тушунилади. Бунга табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити (микромуҳит) киради.

Табиий (географик) муҳит (иқлим, табиий шароит) сўзсиз инсоннинг ҳаёт тарзига, характериға ва меҳнат фаолиятиға таъсир этади. Масалан: тропик минтақада ҳаёт кечираётган инсонларнинг ҳаёт тарзи узоқ шимолдаги инсонлар ҳаёт тарзидан фарқланади, бу уларнинг ҳаёт тарзига ва уларнинг ривожланишиға таъсир этадиган қатор омиллар билан исботланади.

Шу билан бирга, инсон камолотида микромуҳит – оила шароити ҳам катта таъсир кучига эға. Чунки бола кўз очиб ота-онасини, қариндош-уруғини кўради. Унинг интенсив-жисмоний ва психологик ривожланадиган даври оила таъсирида шаклланади. Халқимизда “Қуш уясида кўрганини қилади” деган нақл бекорға айтилмаган. Оиланинг ҳаёт тарзи, ундаги бола тарбиясига ижобий таъсир этадиган тарбиявий муҳит унинг камолотида муҳим аҳамият касб этади.

Бола камолотида ижтимоий муҳит ҳам муҳимдир. Чунки ишлаб чиқариш муносабатлари ва уларни тартибға солиб турадиган ижтимоий қонун-қоидалар кишиға алоҳида таъсир қилади. Ижтимоий алоқа, яъни инсонлараро ўзаро муносабат натижасида одам боласи ҳаётға ва меҳнатға тайёрланади, керакли тажриба ва билимларни эгаллайди.

Инсон камолотиға ижтимоий муҳитнинг таъсири турли тарихий даврда (формацияларда) турлича бўлади, турли социал гуруҳларға ҳам турлича таъсир этади. Шундай экан, ҳозирги замон педагогика фани муҳитға, унинг инсон ривожланишидаги таъсирининг ролиға алоҳида эътибор беради. Муҳит тушунчасига кирадиган ижтимоий ҳаёт воқеаларининг шахсға таъсири ғоят муҳим эканлигини кўрсатади ва ижтимоий муҳит абадий эмас, ўзгарувчан деб қарайди. Шунинг учун муҳит инсон тақдирини белгилаб берадиган омил деб ҳисобланмайди. Аммо унинг таъсири ҳам рад этилмайди.

Тарбия муҳит каби инсон камолотиға таъсир этувчи ташқи омиллардан ҳисобланади. Тарбиянинг хусусияти шундаки, у аниқ мақсадни кўзлаб, инсонда ижобий фазилатларни таркиб топтириш йўлида тарбиячи раҳбарлигида мунтазам амалға ошириб борилади.

Аммо тарбия таъсирининг кучи ва унинг натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиги билан белгиланади.

Инсон камолоти ирсият йўли билан орттирилган ва табиий лаёқатлар билан белгиланиб қолмай, балки бутун ҳаёти даврида уни қуршаб олган воқелик таъсирида орттирган хусусият ва сифатлар билан ҳам белгиланади.

Шубҳасиз тарбия одамнинг кўзи, сочи, терисининг рангига, унинг бадани тузилишига таъсир эта олмайди, лекин жисмоний тараққиётга таъсир этиши мумкин. Чунки махсус ташкил этилган жисмоний машқлар орқали боланинг саломатлиги мустаҳкамланади ва чиниқтирилади. Инсоннинг табиий қобилияти фақат тарбия орқали, уни маълум бир фаолият турига жалб қилиш орқали ривожланиши мумкин.

Маълумки, бола лаёқатини ривожлантириш, уни қобилиятга айлантириш ва ҳаётга мос ҳолда ўстириш учун меҳнатсеварлик ва ишчанлик керак. Меҳнатсеварлик ва муттасил ўтириб ишлаш каби фазилатлар фақат тарбия натижасида орттириладиган фазилатлардир. Гарчанд инсон камолотига таъсир этадиган омиллар бир қанча бўлса ҳам, лекин махсус тарбия муассасаларида тарбиячи раҳбарлигида амалга ошириладиган тарбия жараёни етакчи ҳисобланади. Чунки, биринчидан, тарбия таъсирида турли фазилатлар ўзлаштирилади ва билим, маълумот эгалланади, меҳнат ва техник фаолият билан боғлиқ кўникмалар, малакалар ҳам махсус уюштирилган тарбия орқали ҳосил қилинади.

Иккинчидан, тарбия туфайли туғма камчиликларни ҳам ўзгартириб, шахсни камолга етказиш мумкин. Масалан, кўрлар, гунглар ҳам ўқитилиб, соғлом кишилар қатори ҳаётга тайёрланади.

Учинчидан, тарбия ёрдамида муҳитнинг салбий таъсирини ҳам йўқотиш ёки бартараф қилиш мумкин.

Тўртинчидан, тарбия доимо келажакка қаратилган мақсадни белгилайди. Шу туфайли, у шахснинг камолга етишини тезлаштирувчи роль ўйнайди. Инсон камол топишида мактабнинг аҳамияти катта. Болалар мактабга қадам қўяр экан, улар ўқув меҳнати билан банд бўладилар. Болалар мактабда фан асосларини эгаллаш билан бирга, уларда секин-аста илмий дунёқараш шаклланиб боради. Ўқитувчи-тарбиячиларнинг раҳбарлигида инсонга хос бўлган юксак фазилатларни эгаллайдилар. Тарбиявий ишларни режа асосида ташкил этиш, болани тарбиялашда оилага ҳар вақт ёрдам кўрсатади. Тарбиячи ўз тарбияланувчисининг оилавий шароитидан хабардор бўлиши, педагогик маслаҳатларга, ёрдамга муҳтож бўлган оилаларга ёрдам бериши муҳим. Тарбиячи учун бола бўш вақтини кимлар билан ва нималар билан машғул бўлиб ўтказаётгани аҳамиятсиз эмас. Чунки ўз ҳолига ташлаб қўйилган бола кўчанинг салбий таъсирига берилиб кетиши мумкин.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, инсон фақат фаолиятда ривожланади, ундан ташқарида ривожланиш йўқ. Бола жуда ёшлигидан бошлабоқ катталар ёрдамида ташқи муҳит билан турли хил алоқада бўлади. Мактаб ёшида бу

алоқалар ўқиш ва шу билан боғлиқ бўлган бошқа фаолият билан боғланади ва булар ривожланиш учун манба саналади.

Педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият шахснинг ақлий ва иродавий ривожланишига таъсир этади. Демак, бола улғая борган сари унинг фаолияти ҳам шакли ва мазмуни билан ҳамоҳанг ўзгариб бораверар экан.

Масалан, боғча ёшида болаларнинг асосий фаолият тури ўйин бўлса, мактаб ўқувчиси учун ўқиб, меҳнат қилиш асосий фаолият бўлиб қолади. Демак, бола ҳаётида фаолият турларининг ўзаро муносабати ҳам ўзгаради ва бунинг таъсирида бола камолоти ҳам янги, юқорироқ босқичга кўтарилади.

Умуман, педагогик жиҳатдан тўғри уюштирилган ҳар қандай фаолият бола шахсининг ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний ва иродавий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Раҳбарлик қилинмаган фаолият эса бир ёқлама ёки салбий таъсир этиши мумкин.

Шундай қилиб, инсон тараққиётининг илмий концепцияси инсон камолотига таъсир этадиган омилларни таҳлил этиб, инсон камолоти ва унинг шахсини шакллантиришни ягона ва бир бутун жараён эканлигини таъкидлайди. Бу жараёнда инсоннинг фаоллигига катта ўрин берилади. У фаоллиги билан ўз шахсини шакллантира олади. Тарбиячи томонидан қўйиладиган мақсад аниқ бўлса ва бу мақсадга эришиш учун одам астойдил ҳаракат қилса, кутилган натижага эришилади.

Саволлар:

1. Мактаб ўқувчилар шахсини ҳар тамонлама камол топтириш қандай амалга оширилади?
2. Бола шахсини ривожлантириш омиллари айтинг.
3. Ўқувчи шахсига муҳитнинг таъсири қандай?

12-МАВЗУ. СИНФ РАҲБАРИНИНГ ОИЛА ВА ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН ОЛИБ БОРАДИГАН ИШЛАРИ.

Режа:

- 1. Ота-оналар синф мажлисини ташкилқилиш методикаси.**
- 2. Ота-оналарга педагогик билим бериш шакл ва режалари.**
- 3. Ота-оналар учун маъруза**

Ўқитувчи-синф раҳбари, меҳрибон тарбиячидир. Мактабнинг бошланғич синфларидаги муҳим хусусиятлардан бири-бирига кадрдон ўқитувчи раҳбарлигида 4 йил ҳамкор, ҳамдард бўладилар.

Шу сабабдан бошланғич синф ўқувчиларнинг ота-оналар жамоаси билан ҳам ишлаш ўзига хос хусусиятга эга:

Биринчи фарзандларини мактабга кузатадиган ота-оналарнинг иш шакл ва услублари кўп тажрибали ота-оналардан фарқ қилади.

Булар учун «1-синф ўқувчиси», «Ёш ота-оналарга эсдалик» ларни тавсия этиш талабга мувофиқдир.

Бу иш шаклидан мақсад:

Ота-онанинг – ўқувчи ота-онаси номига сазовор бўлиш ҳиссини уйғотиб, мактаб олдидаги бурчини англатиш.

Ота-онанинг педагогик, тарбиячилик фаолиятини фаоллаштириш.

Ёш ота-оналар учун эсдалик.

Ҳар бир инсон фарзанд кўриш ва уни вояга етиб боришини тўрт кўзлаб, кузатаётганидан Аллоҳга ҳамду санолар айтиб, у буюк неъматни қадрига ета билиши лозим. Бу неъмат боланинг мактабга биринчи қадамидир.

Ғулomidдин Акбарзода «Илм демак жон. Илм демак маданият «дини одобига сабиб» демак, деб ёзган эди. Бас, шундай экан ота-она 1-синф ўқувчисининг илм даргоҳидан кўп билим ва тарбияга эга бўлиши учун нималар қилиши керак:

1. Ўқитувчи муқаддас сиймо у сизнинг маслаҳатчингиз, уни ардоқлаб обрў-эътиборига садоқатли бўлиш.

2. Синф ва мактаб жамоасининг таълим-тарбия тадбирларига фаол қатнашиб таклиф ва мулоҳазаларингизни айтиш.

3. Болангизда нима яхши, нима ёмон эканлигани уқтириб шарқона расм-русм, удум анъаналаримиздан хабардор қилиш ўқитувчига кўмакдош бўлиш.

4. Болангизнинг ўқув ишларига ёрдам бериб бориш. Унга бериладиган топшириқларни бажаришда уларга ёрдамнингизни бериш.

5. Болангизда мактаб, синф, ўқитувчи ва ўртоқларга нисбатан яхши фикр уйғотиш, чунки 1-синф ўқувчисининг мактаб шароитига мослаштириш анча мураккаб руҳий ҳолатдир.

6. Фарзандингиздан кундалик иш фаолиятидаги муносабатини кузатиб, сўраб бориш. Бундай суҳбатда яхши, жуда яхши, марҳамат, раҳмат, барака топ

каби сеҳрли сўзларни, ножўя ҳаракат содир бўлган бўлса, «чакки иш бўлибди», «мен кутмаган эдим» кабиларни ишлатиш.

7. Ота-она мактабнинг яқин ёрдамчиси бўлиши, кўмакдоши ўз фарзандининг камоли билан яшаши кабилар.

Биринчи ота-оналар синф мажлисини ташкил қилиш методикаси

Ҳар бир ўқув йилининг бошида ўтказиладиган ота-оналарнинг синф мажлисини илмий, назарий, маънавий ва методик жиҳатдан мазмунан ташкил қила билиш ота-онанинг бундай мажлисларни орзиқиб кутиб доимий қатнашувчи бўлишига замин ҳозирлайди. Бундан мажлис ўқитувчидан кўп билим ва маҳорат талаб этади.

Дастлаб ундаги масалалар юзасидан тайёргарликни бир ой олдин бошлаш керак. Булар: ҳар бир оила аъзоси ва шарт-шароити ҳақидаги маълумотга эга булиш:

- оила ва атрофдаги ижтимоий муносабат муҳитини соз ёки носозлигини аниқлаш;

- ҳар бир ўқувчи шахси ҳақида тўлиқ маълумотга эга булиш;

- оилада болани мактабга тайёрлаш тартиби кабилар.

Биринчи мажлисни ўтказишдан олдин ўқитувчининг тайёргарлиги:

1. Мажлис мавзуси ва мақсадини аниқлаш.

2. Мажлис ўтадиган жойни жиҳозлаш.

3. Мажлис ўтказиш методини танлаш; суҳбат, тушунтириш.

4. Мактаб тарихи ва келажакдаги режалари ҳақида қисқа маълумот тайёрлаш.

5. Ота-оналар жамоаси низомини кўргазма тариқасида тайёрлаш (мактаб раҳбариятининг низом ҳақидаги чиқишини ҳозирлаш).

6. Синф ота-оналар кўмитасини сайлаш.

Биринчи ота-оналар мажлиси самараси кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсига боғлиқдир. Унинг ўзини тутиши, муомаласи, ишбилармонлиги, ҳар бир ўқувчи ва оиласи ҳақида маълумотга эга бўлиши, ота-оналарга ижобий таассурот қолдиради.

Кузатишларимиз шуни курсатадики, мактабдаги ота-оналар мажлисини юқори савияда бўлмаслиги ота-оналарни мактабдан совитади.

Тайёргарликсиз, бу сизни болангиз яхши, сизники ёмон дейиш ёки табелларни бериб қўл қўйдиришдир.

Айниқса «ёмон» ўқийдиган болаларнинг ота-оналарини жамоа орасида обрўсизлантиришга интилиш ҳолатлари, ота-оналарни мактабдан узоқлашиб кетишига сабаб бўлади.

Бундай мажлислардан воз кечиш керак. Мустақил Ўзбекистон Республикасининг миллий истиқлол мафқурасини мустаҳкамловчи янгича муносабат мактаб – ота-оналар ёш авлоднинг тарбиясига зарурдир.

Ҳар бир ота-оналар мажлиси улкан мақсадга қаратилган, турли шаклларда ташкил қилиш, талабга мувофиқдир. Яъни:

- «Педагог маслаҳатига амал қиламиз» мавзусидаги мажлислар;
- «Учрашувчи мажлис», (олим, тиббий ходим, санъат маданият арбоблари);
- баҳс мажлислари: таълим-тарбияга доир муммолар юзасидан ёки педагогик адабитлар юзасидан; «Меросга ихлос» мажлислари;
- бола тарбиясига доир Қуръони Карим, Ҳадис ва мутафаккирларнинг доно фикрларидан фойдаланиш;
- синф ота-оналар мажлисини ўтказиш тартиби;
- синф ўқитувчиси ва ота-оналар кўмитаси аъзоларининг олдинги мажлисларида қабул қилинган қарорларининг бажарилиши ҳақида ахборотлари эшитилади.

Мажлис мақсадига кўра мавзунинг эълон қилиниши (юқорида кўрсатилган мажлис турига кўра унинг мазмуни асослаб берилади).

Ота-оналар фикр ва мулоҳазалари эшитилади. Ўқув-тарбия ишларидан савол ва талабларни муҳокама этилади.

Турли масалалар ҳал қилинади. Синф мажлиси қарори чиқарилиб, тасдиқланади. Ўқитувчи келгуси мажлис режаси билан таништиради. Мажлис ўтказиш тартиби мавзунинг ўзига хос хусусиятига кура ўзгариб боради.

Ота-оналарга педагогик билим бериш шакл ва режалари

Инсон камолоти шунчалик мураккабки унга ҳаётини тажриба етарли эмас унинг учун ўрганиш, билим, ўқиш ниҳоятда зарурдир. К.Д.Ушинский «Ижтимоий тарбияда халқ руҳи» ҳамда «Педагогик адабиёт орасида»ги рисолаларида Ота-она учун педагогик билим дастлаб педагогик адабиётлар ўрганишдан бошланади. Бола тарбиясидаги билим халқ руҳи билан суғорилган-халқчилик ғоясига асослангандагина ота-она билимдон тарбиячилик санъатига эга бўла оладилар», – дейилган.

Педагогик билим ота-оналар учун ниҳоятда зарур. Бу билим мактабда, маҳаллада ва кундалик ахборот воситалари орқали бериб борилади. Лекин ҳаётимиздаги янги-янги муаммолар педагогик билимини янада кучайтиришни, чуқурлаштиришни талаб этади.

Мактабдаги педагогик билим турли шаклларда амалга оширилади:

Педагогик маъруза, илмий, методик кенгаш.

«Саволларингизга жавоб берамиз» (ота-оналар куни).

Ота-оналар учун маъруза

Маъруза ота-оналарга педагогик билим берадиган турлардан биридир. Ота-оналар учун мўлжалланган маъруза таълими-тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши керак.

Ота-оналар учун педагогик билим берадиган маърузалар мавзулари:

- миллин истиқлол мафкурасини шакллантириш ва баркамол инсон тарбиясида ота-оналар ўрни.

- оилада иқтисодий тарбия.
- маънавий мерос ва оила.
- сиз ўтмиш авлодларингизни биласизми? Оиланома яратиш масалалари.
- мутафаккирлар ижодиётида оила тарбияси.
- фарзанд тарбиясида халқимиз қўллаган усуллар.
- оиладаги адолат –тўғри тарбия асосидир.
- фарзандингиз саҳий, мурувватли бўлсин десангиз?
- оилада иймон-эътиқод тарбияси.

Ота-оналар учун танланган мавзулар қуйидагича режалаштирилади.

Мавзу: «Маънавий мерос ва оила».

Мақсад: Ота-оналарга ўтмиш меросимиздан болани оилада тарбиялаш ҳақидаги мутафаккир ва маърифатпарварлар асарларидаги таълимотлар ҳақида билим бериш.

Маърузани таъминловчи манбалар:

а) утмиш маърифатпарвар ва мутафаккирларнинг асарлари (Абу Али Ибн Синонинг «Тадбир ал-манозил», Алишер Навоийнинг «Макбубул кулуб», Воиз Кошифийнинг «Ахлоқий Мухсиний» асарларидаги оила тарбиясидаги ғоялар.

б) кўргазмалар-алломаларнинг расмлари ва китоб намуналари. в) дидактик материаллар, доно сўзлар ёзилган карточкалар, фактлар.

Маърузанинг кириш қисми

Мустақиллик ва миллий истиқлол мафкураси ҳамда миллий мерос ҳақида тушунча. Бу борадаги Ўзбекистон раҳбариятининг олиб бораётган сиёсати.

Маърузанинг асосий қисми

Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий ва Воиз Кошифийларнинг асарларидаги давомийлик ғояларининг бир-бири билан боғланганлиги, асарларнинг яратилиши ҳақида маълумот борилади. Сўнгра асардаги оила, ота-онанинг ҳурмат, вазифа, бурчлари ҳақидаги маълумотлар. Оилада аёл ва эркак фазилатлари қандай қилиб фарзанд бурчини англатиши муаммолари. Ахлоқ-одоб тарбиясидаги доно фикрлар, ривоят, ҳикоят, танбеҳлар орқали асослаб, тушунтириб мактаб ҳаёти билан боғланади.

Маърузанинг якуний қисми

Миллик меросимиздан қандай фойдаланишга доир методик кўрсатма ва тавсиялар берилади.

Мактабда «Ота-оналар кунини» ташкил қилиш педагогик билим бериш турларидан биридир. Ота-оналарни мактабга маълум кунда таклиф этиб турли ўқув-тарбия ишларидан хабардор қилиш анъанавий аҳамиятга эга бўлиб, у «Мактабда ота-оналар куни» ёки «Очиқ эшик»лар куни дейилади.

Бу кундаги иш тартиби қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Педагогик маслаҳат бурчагани ташкил этиш.
2. Болалар ижодиётдан кургазмалар уюштириш.
3. Очиқ дарсларга ота-оналарни таклиф қилиш.
4. Тарбиявий тадбирларни ташкил этиш.

5. Ота-оналар учун концерт дастурини намойиш этиш.

Юқоридаги ота-она ва мактаб ҳамкорлигидаги ишлар методик жиҳатдан тўғри ташкил этилса ижобий натижа беради.

Саволлар:

1. Ота-оналар синф мажлисини қандай ташкил қилинади?
2. Ота-оналарга педагогик билим бериш шакл ва режалари ҳақида гапиринг.
4. Ота-оналар учун маъруза қандай тайёрланади?

13-МАВЗУ. СИНФ РАҲБАРИ ИШНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА ҲИСОБГА ОЛИШ.

Режа:

1. Синф раҳбарининг тарбиявий фаолиятини режалаштиришга қўйиладиган асосий услубий талаблар.
2. Режанинг асосий манбаи.
3. Режага қўйиладиган умумий талаблар.

Синф раҳбари ўз ишларини мактаб маъмурияти раҳбарлиги ва болалар ташкилотлари билан ҳамкорликда олиб боради. Шунинг учун унинг фаолиятини режалаштириш умуммактаб ҳамда болалар ва ўсмирлар, «Камолот» жамғармаси ишининг режалаштирилиши билан узвий равишда боғлангандир.

Синф раҳбари ишнни режалаштиришнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқувчиларнинг ўзлари фаол иштирок этадилар, бироқ унга синф раҳбари бошчилик қилади. Синф раҳбарлари олдида жуда қийин вазифа – тарбиявий мақсадларда ўйланган ҳар бир нарсани болалар ўзларининг шахсий фикр ва ғоялари сифатида қабул қилишларига эришиш вазифаси туради.

Режа – ўқувчиларга тарбия бериш жараёнини муваффақиятли ташкил этишнинг зарурий шартидир. Режасиз иш олиб бориш синфдаги тарбиявий ишлар мазмуни, шакллари ва услублари ўлда-жўлда, тарқоқ, ноаниқ, тасодифий ҳолатларда бўлади ва кўр-кўрона ҳаракат қилишга олиб келади. Бундай тақдирда тарбиянинг асосий вазифаларини ҳал этиш қийинлашади, баъзан эса бутунлай самарасиз бўлади. Режа синф раҳбарининг тарбия бериш фаолиятини тўғри ташкил этиш учун жуда катта имкониятлар очиб беради.

Синф раҳбарининг тарбиявий фаолиятини режалаштиришга қўйиладиган асосий услубий талаблар нималардан иборат?

Синф раҳбарлари ўтказилаётган ишларни ҳамда уларнинг ўқувчилар тарбиясига кўрсатган таъсирини ҳар куни таҳлил қилишлари, ўзлари эришган ютуқлари ва муваффақиятсизликлари сабабларини тушунишга ҳаракат қилишлари, жамоасининг ривожланишида рўй бераётган ўзгаришларни қайд

қилишлари керак. Шундай қилиб, режалаштиришнинг ҳар бир босқичига тайёрланиш мунтазам олиб борилади. Жамоани ва айрим ўқувчиларни ўрганиш юзасидан олиб борилган барча ишлар якунида синфга педагогик тавсифнома ёзилади. Мазкур тавсифнома синф жамоасининг ўзига хос аниқ хусусиятларини ҳисобга олиш имконини беради.

Ҳар бир синф раҳбари ўз-ўзини бошқаришнинг сайлаб қўйиладиган ўқувчилар қўмитаси ҳамда болалар ва ёшлар ташкилотлари билан бирга ишлаб, синф жамоасига раҳбарлик қилиш юзасидан олиб бориладиган амалий ишларда бу талабни рўёбга чиқаради.

Тажрибали синф раҳбарлари ўзининг кузатишлари ва хулосаларини алоҳида варақларга қисқача қилиб ёзиб боради. Булар махсус жилдларда сақланади. Тўпланган маълумотлар ўқувчилар жамоаси ҳаётини, унинг эришган ютуқлари ва камчиликларини кейинчалик таҳлил қилиш учун хизмат қилади.

Синф раҳбари ўқув йили охирида синф жамоаси ишини таҳлил қилишга алоҳида эътибор беради. Бунда режада белгиланган вазифаларни қандай ҳал этилганлигини, синф ижтимоий ҳаётида қандай иштирок этганлигини, мамлакатимиздаги ва чет эллардаги воқеаларга қандай қараганлигини, амалга оширилган ишлардан қайсилари муваффақиятли бўлган ва анъанага айланиши кераклигини, ўқувчилар ўртасида қандай муносабатлар вужудга келганлигини, синф фаолларининг ташаббускорлиги, мустақиллиги, обрў-эътибори ва бошқа масалаларни атрофлича таҳлил қилиш муҳимдир.

Синф раҳбари тажриба орттирган сари анча мураккаб масалалар билан қизиқа бошлайди. Уни синфдаги ишлар қанчалик муваффақиятли ўтгани эмас, балки улар ўқувчиларга қандай таъсир кўрсатгани, синфнинг ижтимоий фойдали ишларда иштирок этиши эмас, балки иштирок этиш сабаблари қизиқтиради.

Шуни назарда тутиш керакки, синф раҳбари ўз синф жамоаси олдига қўядиган аниқ тарбиявий вазифалари дастлабки вақтларда унча мураккаб бўлмаслиги мумкин.

Масалан, синф раҳбари синфга келгандан сўнг деярли ҳамма ўқувчилар яхши ишлашини, лекин уларнинг бир-бири билан алоқаси йўқлигини аниқлади. Бундай синфда шундай бир иш топиш керакки, бу иш ҳамма ўқувчиларни ягона мақсадга олиб борсин. Болаларга бу вазифа – мамлакатимиздаги ЎЗДЭУ автомобиль заводи учун металлом йиғиш ва жўнатиш шаклида етказилди. Ўз мазмунига кўра жуда оддий бўлган бу топшириқ ўқувчиларда қизиқиш уйғотади, уларда темир-терсак йиғишда бир-бирлари билан мусобақалашиб, уни тезроқ бажариш иштиёқини ҳосил қилади.

Бошқа бир синф раҳбари ўз ишларини таҳлил қилиб чиқиб, шундай хулосага келди: синфда кўп ишларни ўзи бажаради, ўқувчилар эса шахсий ҳаёт эгалари бўлиб эмас, балки кўпинча ишнинг ижрочилари бўлиб қоладилар. Шунинг учун у ўқувчиларнинг ташаббус ва мустақиллигини ривожлантириш, барча ўқувчиларни синф ижтимоий фаолиятига жалб этиш ва ҳар бир ўқувчида ўзига ёқадиган иш бўлишга эришиш вазифасини қўйди. Шундай вазифа қўйгач, синф раҳбари ўқувчиларнинг кўпчилик қисмини зарур малака ва кўникмалар билан қуроллантириш учун ўз диққат-эътиборини синф фаолларини

тарбиялашга қаратиш кераклигини тушунади.

Ана шу таҳлитда изчил иш олиб борилса, тарбиявий вазифалар ўқувчилар учун қизиқарли, истиқболли вазифаларга айланади.

Синф раҳбари турли режалар тузиб олиши мумкин: келажакка мўлжалланган, яъни истиқболли (йиллик, бир неча йиллик) ва муваққат (ойлик, ҳафталик, кунлик).

Хўш режанинг асосий манбаи нималардан иборат бўлиши керак?

Бош манба – ҳукуматимизнинг фармон ва қарорлари, президентимиз И.Каримовнинг қатор рисолалари ҳамда халқ таълими тизимининг расмий йўл-йўриқлари, ҳужжатлари ҳисобланади.

Режанинг яна бир муҳим манбаи – ўтган ўқув йилидаги тарбиявий тадбирларнинг ютуқ ва камчиликлари таҳлилидир.

Режа қуйидаги бир қатор талабларга жавоб бериши керак:

1. Режага Истиқлол ғояларини сингдириш.
2. Режанинг шакл ва йўналишлари ранг-баранг ҳамда истиқболли бўлиши.
3. Режа узлуксиз ва изчил бўлиши.
4. Режанинг аниқлиги.

Ушбу талабларнинг қисқача мазмуни билан танишиб чиқамиз.

Режага мустақиллик ғояларининг сингдирилиши. Барча тарбиявий вазифалар мактаб олдига қўйилган асосий мақсадни – ўқувчиларни ҳар томонлама, «Соғлом авлод учун» дастури асосида маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялаш, уларни ҳаётга, мустақил давлат қурилишига фаол қатнашишга тайёрлаш мақсадини амалга оширишга қаратилмоғи даркор.

«Ҳар қандай улуғ мақсадларга етишиш янги жамият, фаровон турмуш қуриш, инсон зотиغا муносиб гўзал ҳаёт барпо этиш, аввало, шу жамият аъзолари бўлган комил одамларга, келажак баркамол авлодга боғлиқдир, – деган эди президентимиз И. Каримов.

Синф раҳбари ғоявий-сиёсий ишларни режалаштиришда болаларни фақат китобий билимлар билан эмас, балки амалий, ҳаётий тажрибалар билан қуроллантиришни назарда тутиши зарур. Бу маърузачилар, сиёсий мактаблар, сиёсий клублар ва ҳоказоларни ташкил қилиш мўлжалланаётган вақтда ўқувчиларнинг ўз ғоявий эътиқодларини қай даражада эканлигини синаб кўришга имкон берадиган вазиятларни вужудга келтиришни назарда тутати. Бу ишларни мунозараларда, баҳсларда, оғзаки ва ёзма журналларда, меҳнат ҳаракатларида, байрамларда, болалар ва ёшлар ташкилотлари ишларида, табиатни, ҳайвонот дунёсини, тарихий ёдгорликларни кўриқлаш каби ранг-баранг тадбирларда амалга ошириш мумкин.

Ахлоқий ва ватанпарварлик тарбияларига истиқлол руҳи том маъноси билан сингиб кетган бўлиши керак. Баъзан айрим синф раҳбарлари иш фаолиятида кўнгилочар ўйинларни кўпроқ ўтказиш анъанаси кўзга ташланади. Режалаштиришда шуни назарда тутиш керакки, у ўйинми, у ишми бирор мақсадга қаратилганлигига, унинг тарбиявий аҳамиятига эътибор бериш керак

бўлади.

Режанинг шакл ва йўналишлари ранг-баранг ҳамда истиқболли бўлиши. Тарбиявий ишнинг хилма-хил шакл ва услублари бўйича иш олиб бориш тарбиявий ишларни ўқувчилар учун янада ранг-баранг ва қизиқарли тарзда олиб боришга ёрдам беради. Режада ўқувчилар билан фақат умумий ҳолда эмас, балки шу билан биргаликда болаларнинг қизиқишлари ва майлларини ҳисобга олган ҳолда ҳам иш юритишни назарда тутиш муҳимдир.

Режа узлуксиз ва изчил бўлиши. Режада белгиланадиган тарбиявий тадбирлар ягона тарбиявий жараённинг тадрижий бўлақларидан иборат бўлмоғи керак. Ҳар бир тадбир ўзидан олдинги тадбирнинг давоми бўлиши ва эришилган тарбия натижаларига асосланиши лозим. Бу узлуксизлик ва изчилликни таъминлайди, эришилган ютуқлар, қимматли кўникмаларни йўқолиб кетишдан сақлайди.

Режанинг аниқлиги. Режага бажариб бўлмайдиган ишларни киритмаслик керак. Ишни режалаштиришда маҳаллий шароитлардан келиб чиқиш лозим. Режада ҳамма нарса: иш вақти, жойи, масъуллар аниқ бўлсин.

Синф раҳбарининг тарбиявий ишлар режаси – бу мажбурий педагогик ҳужжатдир. Уни амалга ошириш учун синф раҳбари шахсан масъулдир. «Синф раҳбари ҳақида Низом»-да: «Синф раҳбарининг иши режа асосида олиб борилиши лозим» деб белгилаб қўйилган.

Синф раҳбари умуммақтаб иш режалари, болалар етакчиси, «Камолот» жамғармаси котиби иш режалари билап танишиб, директор ўринбосарлари, синф ўқитувчилари, синф фаоллари, ота-оналар билан фикрлашиб, уларнинг қимматли таклифларини ҳисобга олган ҳолда ишнинг истиқболли режасини тузади.

Ишнинг истиқболли режаси синф жамоаси томонидан тўпланган тажрибага қараб ва синф раҳбарининг ўз вазифаларига мувофиқ равишда бир ёки бир неча йилга тузилиши мумкин. Низомда «Синфнинг йиллик иш режаси тузилади. Уни тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосари тасдиқлайди» дейилган.

Режанинг ифодалаш шакли жуда оддий бўлгани маъқул: ишнинг номи, бажариш муддати, масъул киши. Режа қисқа ва аниқ бўлиши керак. Бўлар-бўлмас ишлар рўйхатини қалаштириб, қаппайган режа тузишга берилиб кетмаслик керак. Режага фақат ҳаёт илгари сурган ва ўқув йили давомида муваффақиятли бажарилиши мумкин бўлган тадбирларнигина киритмоқ лозим. Киритилган тадбирлар ҳам бири боғдан, бири тоғдан олиб ёзилмаслиги, балки улар тарбиявий ишлар тизимида бир-бири билан боғланган, бир-бирини тўлдирадиган ҳолда бўлиши зарур.

Режа бола шахсига таъсир кўрсатувчи турли тарбиявий омилларнинг нафақат умумий, балки хусусий аниқ тадбирларни ҳам ўз ичига олиши керак.

Биз куйида синф раҳбари иш режасининг асосий бўлимлари ва мазмунини берамиз:

I. Уқувчилар жамоаси билан ишлаш. Уқувчини ўрганиш (ўқувчи ҳақида маълумот тўплаш, унинг ақлий, жисмоний, руҳий ривожини, билим, кўникма ва

малакалари даражасини, тарбияланганлик, жамоатчиликка интилиш даражаларини диагностик дастурлар асосида ўрганиш), синф жамоасини ўрганиш (ўқувчилар сони, жинси, миллати, ёши, расмий ва норасмий лидерлар, илғорлар, қолоқлар, интизомсиз ва тарбияси қийин болалар, уларнинг синфга таъсири, синфнинг жамоатчилик топшириқларига муносабати, синфнинг тарбияланганлик, жипслик, ривожланганлик даражаларини диагностик дастурлар асосида ўрганиш), синф жамоасини ташкил этиш ва йўналтириш (ташкилий ишлар, синф фаоллари билан ишлаш, умумий ишлар устидан назорат, болаларни ўз-ўзини назорат қилишга ўргатиш, навбатчиликни, ўзаро ёрдамни йўлга қўйиш, газета таҳририяти билан ишлаш, касалманд ва ногирон болаларга ғамхўрлик, вақтли матбуот нашрларига ёзилиш, меҳнат ҳаракатларида қатнашиш, синф мулкани сақлаш, кундалик режимга бўйсунуш ва ҳоказолар).

II. Болалар ва ўсмирлар уюшмаси («Камолот» жамғармаси) билан биргаликда олиб бориладиган ишлар. Ушбу бўлимда болалар Етакчисига, «Камолот» жамғармаси котибига уларнинг тарбиявий иш фаолиятларида бериладиган ёрдамнинг аниқ шакллари кўрсатилади.

III. Синф ўқитувчилари билан ишлаш. Дарсларда ўқувчиларни ўрганиш (ўқувчининг дарсда ўзини тутиши, уларнинг ўзлаштирмаслиги, билимдаги нуқсонлар, хулқи), ўқувчилардаги билим кўникмаларини аниқлаш (ўқувчилар кундаликлари, дафтарларини кўриб чиқиш, ўқитувчилар билан суҳбатлашиш, ўқувчиларнинг ўқув ишларини кузатиш, дарсликлар, маълумотномалар, жадваллар ва ҳоказолар билан таъминланиш аҳволини ўрганиш, нутқ маданияти, уйга вазифа, касб танлаш масалалари билан қизиқиш), ўқувчи-ўқитувчи муносабати (ўқувчи билан ўқитувчининг чиқишимлиги, ўқитувчининг педагогик одобга, педагогик талабларнинг бир хиллигига эришиши масалалари), ўзаро ёрдамни ташкил этиш (қолоқ ўқувчиларни аниқлаш, фан ўқитувчиси билан биргаликда унинг саабларини таҳлил қилиш ва тегишли тадбир белгилаш, аълочи ўқувчилардан ўзаро ёрдам ҳаракатини уюштириш), ўқитувчиларга ёрдам бериш (ўқувчилар ҳақида тегишли маълумотлар, маслаҳатлар бериш, фанга оид тадбирларни ўтказишда кўмаклашиш).

IV. Синфдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил қилиш.

Бунда ақлий, ахлоқий, ватанпарварлик, ҳуқуқий ва бошқа тарбиялар бўйича белгиланган ишлар ва тадбирлар, касб гаплаш ишлари (касблар рўйхатини тузиб чиқиш, касб ҳақида бурчак ташкил қилиш, меҳнат аҳиллари билан учрашувлар, ўқувчиларга анкеталар тарқатиш, жавобларни таҳлил қилиш, қизиқишлар картасини тўлдириш, касб ҳақида иншо ёздириш, ўқувчиларнинг техник ижодиёти кўرғазмасини ташкил қилиш, синфдан ташқари ўқишни ташкил қилиш), фан ўқитувчилари билан биргаликда адабиётлар рўйхатини тузиб чиқиш, ўқилган асарлар юзасидан суҳбат уюштириш, синфда адабий кўрғазма ташкил қилиш, кутубхона билан алоқа боғлаш ва ҳоказолар), синфда кўрғазмали ташвиқот ишлари олиб бориш (синф бурчаги, деворий газеталар, варақалар чиқариш, синфни мазмунли безаш, экологик бурчак ташкил этиш ва ҳоказолар).

V. Ота-оналар билан ишлаш. Бу бўлимда оилаларни ўрганиш (оиланинг ижтимоий аҳволи, ўқувчига яратилган шарт-шароитлар, оиланинг тарбиявий имкониятларини ўрганиш), ота-оналар фаоллари билан ишлаш (улар ёрдамида ва иштирокида болалар тарбиясига оид турли-туман ишлар режасини тузиш, улар томонидан баъзи оилаларга кўмак ва таъсир ўтказиш), ота-оналарнинг тарбияга оид билимларини ошириш (ота-оналар мажлислари, дорилфунунлари ташкил қилиш, яхши оилалар ташвиқоти билан шуғулланиш, ўзаро тажриба алмашиш).

Келтирилган режа тартибини мажбурий деб қарамаслик керак. Синф раҳбарлари иш режаси турлича тузилиши ва ҳар хил шаклда бўлиши мумкин. Бу синф раҳбарларининг иш савияси, тажрибаси, ўз касбига қизиқиши, ҳар хил синфларда иш шароитларининг турличалигига боғлиқдир. Шунинг назарда тутиш лозимки, иш режаси қайси шаклда бўлишдан қатъи назар, тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифалари мазкур режанинг муҳим бўлимларидан бири бўлиши шарт.

Иш режасини тузиш ва уни ҳаётга тадбиқ қилиш ишларига ўқувчилар ва ота-оналар фаолларини жалб қилиш керак. Аввало улар алоҳида топшириқларни, аста-секин эса режада кўрсатилган кенг ҳажмдаги ишларни амалга оширади.

Режага киритилмаган иш ва тадбирлар, уларнинг мазмун-моҳияти, амалиётга тадбиқ қилиш ҳақида мазкур китобнинг тегишли бўлимларида атрофлича фикр юритилган.

Саволлар:

1. Синф раҳбарининг тарбиявий фаолиятини режалаштиришга қўйилмаган асосий услубий талабларни айтинг.
2. Режанинг асосий манбаи нималардан иборат?
3. Режага қўйилмаган умумий талаблар қайсилар?

14-МАВЗУ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР КУРСИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.

Режа:

1. ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙўНАЛИШЛАРИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ.
2. Тарбиянинг асосий тизими.

Ўзбекистон Республикасининг истиқлолга эришуви ҳамда ўз мустақил сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий йўлига эга бўлиши, халқ хўжалигининг турли соҳаларида, жумладан халқ таълими тизимида ҳам ўсиб келаётган ёш авлод таълим-тарбияси билан борлиқ жараёнини қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Ҳозирги пайтда, фан ва маданиятнинг энг сўнгги ютуқлари асосида келажагимиз бўлган ёш авлодни ҳаётга тайёрлашнинг самарали шакл ва услубларини излаш ниҳоятда зарурдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги фармонида кўрсатилганидек, жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой маданий меросимиз, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ислохотларнинг ҳал қилувчи омилидир.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш аввало комил инсонни шакллантиришнинг энг замонавий ва қулай йўналишларини топиб жорий этишга боғлиқ. Ушбу Концепция ҳам худди шу мақсадда, шахс камолоти босқичларини белгилаб олишга йўналтирилган.

Тарбиявий ишларни давр талабига жавоб берадиган ҳолга келтириш учун тарбиянинг асоси бўлган барча ғоялар қайтадан кўриб чиқилиши, асосий эътибор бола шахсига қаратилиши, йиллар давомида тўпланган ижобий тажрибадан унумли фойдаланиш зарурлигини тақозо этади.

Тарбиявий ишлар ҳуқуқ-тартибот органлари, ижодий уюшмалар, Давлат ва нодавлат жамғармалар, кўмиталар ва ташкилотлар билан ҳамкорликда олиб борилади.

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Инсон шахсининг камол топиши жуда мураккаб ва узлуксиз жараён давомида шаклланади. Унинг тарбиясига ота-онаси, мактаб, маҳалла, дўстлари, жамоат ташкилотлари, атроф-муҳит, оммавий ахборот воситалари, санъат, адабиёт, табиат ва ҳоказолар бевосита таъсир кўрсатади.

Юқоридаги барча ҳаётий эҳтиёжларни вужудга келтиришда ўзаро ҳамкорликнинг таъсир доираси орқали шахсни тарбиялаш ва тарбиянинг бирлигини таъминлаган ҳолда, уни шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир кўрсатадиган муҳитдан ҳимоя қилиш.

Тарбиянинг бош мақсади – ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маънавий-тарихий анъаналарга, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларни ишлаб чиқиб амалга жорий этишдир.

Тарбиянинг асосий вазифаси – шахснинг ақлий, ахлоқий, эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир.

Бунинг учун: – ёшларни эркин фикрлашга тайёрлаш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишига кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишини шакллантириш, ўз шахсий турмушига мақсадли ёндашув, уларда режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш;

– ўқувчиларни миллий, умуминсоний қадриятлар, Ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малака ҳосил қилдириш, тобора

ўстириб-бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларини шакллантириш;

– ҳар бир ўсмирнинг билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш. Инсон фаолиятини турли соҳаларда жорий қилиб кўриш. Болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит ҳозирлаш;

– инсонпарварлик одоби меъёрларини шакллантириш (бир-бирини тушунадиган, меҳрибонлик, шафқатлилик, ирқий ва миллий камситишларга тоқатсизлик), муомала одоби каби тарбия воситалари (ноҳақликка, ёлғончилик, туҳмат, чақимчиликка тоқатсизлик) кенг қўланиши лозим.

– ватанпарварлик, дунёвий фикрлаш, жамиятимизда яшаётган одамлар билан ўзаро муносабат-мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш, Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш, ёш авлодни Ўзбекистон Конституциясига, Байроғига, Гербига, Мадҳиясига, Президентига садоқатли қилиб тарбиялаш;

– қонуний жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш, шахснинг ноёб қирраларини белгиловчи фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи, Инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш учун фидойилик, экологик таълим-тарбия;

– мустақил давлатимиз – Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва ҳолисона баҳо беришга ўргатиш. Унинг тинчликсеварлик, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ошқорачиқ ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатини тўғри тушунтирмоқ керак;

– турмушда энг олий қадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий ёндошиш фазилатларини шакллантириш;

– соғлом турмуш тарзига интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш;

– ёшларимизни эркин мустақил фикрлашга ўргатиш.

Тарбиянинг асосий тизими қуйидагича бўлиши лозим :

– тарбия – тарбияланувчи шахсини олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигит-қизнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳуқуқи ва эркинлигини эътиборга олиш;

– ёшларда истак ва имконият мувофиқлиги туйғусини қарор топтириш;

– миллийликнинг ўзига хос анъаналари ва воситаларига таяниш;

– шахслараро муносабатларда инсонпарварлик, педагоглар ва ўқувчилар ўртасидаги бир-бирига ҳурмат муносабатлари, болалар фикрига эътибор қилиш, уларга меҳрибонларча муносабатда бўлиш,

Амалда тарбиявий жараён яхлит ва узлуксиз ишига ва турли ёшдаги, болаларни қамраб олишга алоҳида аҳамият бериш лозим.

Ўсмир йигит ва қизлар нафақат бўлғуси катта ҳаётга тайёргарлик кўрадилар, балки ана шу ҳақиқий ҳаёт билан яшайдилар.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ўқувчиларнинг

қизиқиши, истаклари, хоҳиш ва эҳтиёжларига суянган ҳолда уларнинг дарсдан бўш вақтларида ўқув-тарбия жараёнини тўлдиреди. У ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини, ташаббускорлигани оширишга имконият яратади. Синфдан ташқари ишларнинг ўзига хослиги шундаки, тўғарак, клуб дастурларининг ранг-баранглиги, улар мазмунидаги янгиликлар ўсмир йигит-қизларнинг шахс сифатида шаклланишлари учун янги имкониятлар яратади.

СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР МАЗМУНИ, ШАКЛИ ВА УСЛУБЛАРИ. ЭРКИН ТАФАККУР ЮРИТУВЧИ ШАХСЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ

Фуқаролик фаолияти ўз давлати олдидаги ҳуқуқ ва бурчларини тан олишни, жамият белгилаган яшаш ва ахлоқ меъёрларига онгли риоя этишни, меҳнат ва жамоада фаолликни, маънавий етукликни барқарор этади:

– ислохотларнинг тақдири ва самараси учун жавобгар, юртимизнинг эртанги куни ва истиқболи учун фидойи шахсларни шакллантириш борасида устувор давлат сиёсати юритувчи;

– сиёсий онглилик ва ижтимоий фаоллик, яъни давлатнинг ички ва халқаро сиёсатини тушуниш ва идрок қилиш. Ватанпарварлик ва байналмилалликни ҳис этиш, ижтимоий сиёсий ҳаётда фаол қатнашишга шай туриш;

– халқ, давлат олдидаги фуқаролик бурчи, яъни қонунчилик тамойилларини, ўзининг Ватан, маҳалла, оила олдидаги ҳуқуқ ва бурчларини билиши, уларга қатъий амал қилиши. Қонунчиликнинг бузилишига муросасиз муносабатда бўлиш.

Саволлар:

1. ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ нималардан ибрат?

2. Тарбиянинг асосий тизими қандай?

15-МАВЗУ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ ИЛМИЙ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

Режа:

1. Синфдан ташқари ишлар мактаб таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми.

2. Синфдан ташқари ишларнинг форма ва методлари.

Мактабнинг ўқувчилар билан олиб борадиган ўқув машғулотларидан ташқари хилма хил таълим-тарбия ишлари синфдан ташқари ишлар номини олган. Синфдан ташқари ишлар мактаб таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми ўқувчиларнинг бўш вақтларини йўлга қўйиш формаларидан биридир.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар шахсни ҳар томонлама камол

топтириш ва уни ҳаётга актив фаолиятга тайёрлаш учун кенг имкониятга эга. Бу ишлар болаларнинг қизиқишларига мувофиқ тарзда кўнгиллилик асосида ташкил қилинади. Ўқувчилар синфдан ва мактабдан ташқари ишларда ўзларини қизиқтирадиган машғулотларни танлаб олишади а улард мустақил ташаббускорона иштирок этишади.

Мактаб ва мактабдан ташқари муассасаларнинг ташкилий ишларини, мазмуни ва мақсадини белгилаш бугунги кунимизнинг барча қирраларини ҳисобга олишни талаб этмоқда. Синф ва мактабдан ташқари мазкур тарбиявий ишлар шахс камолоти босқичларини белгилаб олишга қаратилганлиги билан тавсифланади. Мазкур муаммони ижобий ҳал этиш учун синфдан ва мактабдан ташқари, тарбиявий ишлар тизимида қуйидагилар бўлиши лозим:

– педагоглар ва ўқувчилар ўртасида ўзаро хурмат муносабатларини шаклланганликнинг ўзига хос анъана воситаларига таяниш;

– улғатган инсон шахсини тарбияда олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва ўзига хослигини хурматлаш, ижтимоий ҳуқуқини эътиборда тутиш зарур.

Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўғараклар бир неча хилда бўлиши мумкин:

- а) фан тўғараклари;
- б) моҳир кўллар тўғараклари;
- в) дурадгорлик тўғараклари;
- г) спорт тўғараги;
- д) бадий хаваскорлик тўғараги.

Ўрта умумтаълим мактабларида бу ишларни синф раҳбари ва тарбиявий ишлар ташкилотчиси уюштиради. Синф раҳбари тўғарак раҳбарлариг яқиндан ёрдам беради. Қизиқишлари, интилишлари бир хил бўлган ўз ўқувчиларини бирор тўғаракка аъзо бўлишга чорлайди.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларни дунё қарашини тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт, ишлаб чиқариш билан чамбарчас боғланишига замин яратади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчиларнинг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради:

– дарсдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш;

– ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларни педагогик жамоа, ўқувчилар ташкилотлари синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш;

– синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда, ўқитувчилар, синф раҳбарлари, ота-оналар, ўқувчилар ташкилотлари, синф фаолларига услубий ёрдам кўрсатиш;

– умуммактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш;

– ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш;

Бу борада ташкилотчилар фаоллигини учта асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, услубий ва маъмурий.

Булар кўпинча ўзаро узвий боғланган ҳолда намоён бўлади.

Ташкилотчининг ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишларни киритиш мумкин:

– тарбиявий ишлар соҳасида эришилган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш;

– тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш;

– тарбиявий, оммавий-сиёсий ишларни режалаштириш ва уларнинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқлаш;

– синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни гуруҳлаштириш, бошқарувчи шахсларни аниқлаш.

Мактабда тарбиявий ишларни аниқ режалаштирмасдан унинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқламасдан, маълум бир тизимга солмасдан туриб кўзда тутилган мақсадга эришиш қийин.

Синфдан ташқари ишларнинг тарбиявий таъсири кўп даражада ўқув жараёнини ташкил этиш савиясига ҳамда ўқувчилар жамоачининг хилма-хил ишларни қандай йўлга қўйишга боғлиқдир. Синфдан ташқари фаолият мажбурий дастур билан чегараланмайди, балки ёшлари ҳар хил ўқувчиларни ихтиёрий равишда бирлаштиради. Уларнинг ташаббуси асосида ишларни амалга оширади, фанга қизиқтиради, уларни халқнинг маданий ҳаёти муҳитига олиб киради.

Синфдан ташқари ишлар шахсдаги ижтимоий фаоллик, ижтимоий онг ҳамда ахлоқий одатларни таркиб топтиришнинг энг муҳим омилдир. Бу фаолият илмий жамоа, адабий ва мактаб театрларининг ишлари, турли мавзуларда ўтказиладиган китобхонлар конференцияси ва мунозаралар, сиёсий, ахлоқий, илмий-оммабоп ва меҳнат мавзуларидаги маъруза ва суҳбатлар, ижтимоий-фойдали меҳнат, сиёсий ахборот, баёрам кечлари ва эрталиклари, тўгарак машғулотларини ўз ичига олади.

Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ишлари ўз мазмунига кўра тафаккур фаолияти ва муносабат воситаси ҳисобланади. Чунки синфдан ташқари ишларда олинган ахборот идрок этилади, қайта ишланади ва шу асосда янги билимлар ҳосил қилинади.

Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб, турли кишилар билан муайян муносабатга киришади, турли вазифатларга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилмағхил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик бой, муносабат доираси кенг ва маънавий ўсиши самарали бўлади. Мактабдан ташқаридаги тарбиявий ишларда ўқувчилар жамоада ишлашни ўрганадилар ижтимоий меҳнат қувончини ҳис қиладилар, ишлаб чиқариш меҳнатига қўшиладилар, жамоатчилик фикрига бўйсунушга, жамоа шарафи учун курашушга одатланадилар. Мактабдан ташқари фаолият унда қатнашувчиларнинг маънавий ва жисмоний ривожланиши ҳамда ёш хусусиятларига кўра белгиланади. Бу жараёнга улар

таълим олаётган мактабнинг шароити ҳам таъсир этади. Гарчанд мамлакатимиздаги барча мактабларнинг вазифалари бир бўлса-да, ўша мактабларнинг ўзига хос хусусиятлари бор ва бу хусусиятлар маданий ва миллий шароитларда яққол кўринади. Тарбиячилар, синф раҳбарларининг синфдан ва мактабдан ташқари олиб борадиган тарбиявий ишларида қуйидаги иш усулларидан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир.

1. **Оғзаки иш усуллари.** Турли ахборотлар, мажлислр, эрталабки йиғинлар, маорузалар, китобхонлар конференциялари, мунозаралар, учрашувлар, оғзаки газеталар, радиожурналлар.

2. **Амалий иш олиб бориш усуллари,** турли жойларга сайёхтлар, спорт мусобақалари, олимпиада, изтопарлар иш фоолияти, ёш табиатшунослар тўғараклари, шанбаликлар.

3. **Кўргазмали иш усуллари.** Мактаб музейлари, уруш ва меҳнат қаҳрамонлари хонаси, янги китоблар кўргазмалари.

Тарбиявий иш педагогдан бутун қолибилиятини ишга солишни, тинмай изланишни тақозо этади. Чунки келажак авлод тарбияланган, уюшган, ахил, жонажон Ватанимизнинг ҳақиқий фуқаролари бўлишлари лозим.

Синфдан ташқари ишларнинг форма ва методлари

Жамоат ташкилотлари ўқувчилар билан дарсдан ташқари вақтларда олиб бориладиган хилмаҳил машғулотларни ўқитувчилар ёрдамида ташкил қиладилар. Синфдан ташқари ишлар ўз мазмунига кўра жуда хилма-хил: ижтимоий-сиёсий, илмий, ижтимоий фойдали, бадан тарбия-соғломлаштириш ишлари бўлади. Синфдан ташқари ишлар уч хил формада: оммавий, тўғарак ва индивидуал формаларда ташкил қилинади.

Оммавий формалар: Эрталиклар, мактаб кечалари, болалар байрамлари, кўриклар, қувноқлар ва топқирлар тўғараги, сайр, синф ки мактаб музейлари, болалар ишларининг кўргазмалари в ҳоказолар.

Тўғарак ишлари: мактабдаги ҳар бир тўғарак ўзининг доимий иш кунлари ва соатлариг эга бўлиши лозим. Тўғаракда қатъий интизом бўлиши: тўғарак аъзолари машғулотларига кечикмасдан келишлари, тўғарак топшириқларини батртиб бажаришлари, тўғаракнинг моддий бойлиқларини эҳтиёт қилишлари керак.

Синфдан ташқари индивидуал иш: ҳар бир ўқувчи майл ва қобилиятларининг ривожланишига рдм беради. Бу ишд синфдан ташқари ўқиш катт аҳамиятга эга. Мактабда ҳар бир синф учун синфдан ташқари ўқиш дстури бор. Ўқувчининг нима ўқиётгани ва ўқиган нрсаларини қандй идрок қилаётганини ўқитувчи билиши жуда муҳим. Шунинг учун ўқитувчининг синфдан ташқари ўқишга раҳбарлиги энг яхши китобларни тарғиб қилиш ва ўқувчиларда ўқилган дарсликларни тўғри, чуқур идрок этишни ривожлантиришдан иборат.

Индивидуал топшириқларнинг турлари жуда кўп бўлиб, ўсимликлар ўстириш, гуллар, свзотлар етиштириш ҳам ана шундай топшириқлар

жумласига киради. Индивидуал топшириқларда ҳар бир ўқувчининг имконият ва қизиқишлари ҳисобга олинса, улар болаларнинг қобилиятлари, истеъдодларини ўстиришга ёрдам беради.

Ўқитувчи таълим жараёнида болаларнинг маданий эҳтиёжлари ва камолот даражаларини аниқлаш билан шуғулланади. Уларга мувофиқ тарзда айрим ўқитувчилар, группа ёки бутун синф билан олиб бориладиган синфдан ташқари ишларни режалаштириш.

Мактабдан ташқари ишлар

Мактабдан ташқари ишлар болаларнинг ёши ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, уларни ихтиёрий равишда, актив ва мустақил қатнашишлари шароитида ташкил қилинади.

Район, шаҳар, ўлка ва республика ҳамда мактаб ўқувчилари саройлари ва уйлари – анча кенг тарқалган мактабдан ташқари муассасалардир. Улар халқ маорифи органлари раҳбарлиги остида ишлайдилар.

Мактабдан ташқари муссада болалар кутубхонасининг иши диққатга сазовор. Болалар кутубхоналари мактабларнинг I-VIII синфлари ўқувчиларига, шунингдек, мактабгача тарбия ёшидаги китоб ўқий оладиган болаларга хизмат кўрсатади. Кутубхонанинг бутун иши болаларга яхши тарбия беришга, фан асосларини ўрганишда ўқувчиларга ёрдамлашишга, болаларда ўқиш маданиятини тарбиялашга, мустақил равишда билим олиш малакаларини ҳосил қилиш ва мустаҳкамлашга қаратилган.

Кўпгина мактабдан ташқари муассасаларнинг ишлари мисолида, мактабдан ташқари муассасалар ўқувчилар билан олиб бориладиган таълим-тарбия ишида мактаб ва оилага жиддий ёрдам бермоқдалар деган хулосага келиш мумкин. Ўқитувчи муайян аҳоли яшайдиган жойда мактабда қандай муассасалар борлигини билиб, улар билан ҳамкорликда қилинадиган ишни йўлга қўяди, ўқувчиларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда, уларни тўғарақларга йўллайди. Мактаб болалари билан олиб бориладиган тарбиявий ишни режалаштиришда мактабдан ташқари муассасалардан олиши мумкин бўлган ёрдамни ҳам назарда тутаяди. Мактабнинг тарбиявий иш режасини болалар муассасаларининг режасига мослаштириш зарур. Мактаб тарбиявий иш режасини ўқувчилар билан синфдан ва мактабдан ташқарида олиб бориладиган ишларнинг форма ва методларини, уларни оқилона йўлга қўйишни ўз ичига олади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар ташкилотчиси, мактаб тарбиявий ишининг умумий режасини тузади ҳамда ўқувчиларга ҳар томонлама тарбия беришда мактаб ўқитувчилари, мактабдан ташқари муассасалар ҳамда мактабни оталиққа олган ташкилотларнинг ишларини бир-бирига мувофиқлаштиради.

Саволлар:

1. Нима учун синфдан ташқари ишлар мактаб таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисми ҳисобланади?

2.Синфдан ташқари ишларнинг форма ва методларини айтинг.

16-МАВЗУ. ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА УНГА ҚЎЙИЛГАН ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАР.

Режа:

1. Тарбия жараёнининг мазмуни.
2. Тарбиявий ишларни режалаштиришнинг асосий омиллари.
- 3.Тарбиявий тадбирлар режаларидан намуналар.

Тарбия жараёнининг мазмуни болаларга бериладиган маънавий ахлоқий билимлар тизими, ишонч, эътиқод, интизом, хулқ-атвори бир бутун ҳолатини ташкил этади. Мустақил Ўзбекистонинг, истиқлол ва истиқболи учун фидоийлик кўрсатувчи авлодни тарбиялаш мазмуни тамоман ўзгача характер касб этмоқда:

- фуқаролик демократик жамиятни барпо этиш моҳиятини англаб олувчи;

- ватанини ҳар доим турли оқимлардан ҳимоя этувчи;
- диний бағрикенглик ва меҳр-муравватли бўлиш;
- давлат сиёсатини тушуниш унга фидоий бўлиш;
- ўзлигини англаш, аждодлар меросини қадрлаш;
- юқоридаги комил инсонга хос сифатларни тарбиялашда;
- мақсадни аниқлиги ва уни тўғри йўналтириш маданияти;
- тарбиячи-ўқитувчи ва тарбияланувчини ҳамкорлик фаолияти;
- ўзини англаш, мустақил фикрловчи эътиқодлиги ва ихтиёрлик.

Мактабгача таълим муассаса тарбиячиларини тарбиячилик фаолияти ва уни амалга ошириш методикасини «Учинчи минг йилликнинг боласи» қўлланмасидан фойдаланишни тавсия этамиз.

Тарбиявий ишларнинг мазмунида бир бутун ёндашишдан бош мақсад, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари дастури”даги ғояларни болаларнинг онгида ўзига хос ва мос равишда сингдиради.

- Халқимизнинг бой маънавий, анъана, удум, урф-одатлар ва аждодларимиз меросидан фойдаланиш.

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, адолат, ҳақиқат ва эркинликни, ишонч-эътиқодни тарбиялаш.

- Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги моҳиятини изоҳлаш.
- Меҳрли-муравватли ва бағри кенглик.

Айниқса боғча ва кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг таълимий-тарбиявий фаолиятлари ўзига хос хусусиятга эга: ўқувчиларда ҳаётий тажрибаларнинг камлиги, ўқув-тарбия жараёнида ҳодисаларга қизиқиш, «яхши», «ёмон» ҳаракатларга чуқур муносабат билдира олмаслиги кабилар.

Бошланғич синф ўқувчиларининг дарс ва дарсдан ташқари тарбиявий фаолиятини режалаштириш ўзига хос қоидаларга эгадир:

1. Ҳар бир синф жамоасининг тарбияланган даражасини ўрганиш.

2. Ўқувчиларнинг оилавий ҳаёти, ота-онанинг фарзанд тарбиялашдаги бурчи ва вазифасини қандай ҳис этиши.

3. Кундалик ўзгаришларга ўқувчиларнинг муносабати.

4. Ўқувчиларнинг шарқона миллий урф-одат, анъаналар ҳақидаги билим даражаси.

5. Қомусий маърифатпарвар, мутафаккирлар ҳамда ҳозирги замон шоир, ёзувчиларнинг ижодиётидан намуна билишлари. Мазкур қоидалар боғчада содда ҳолда қўлланилади.

Юқоридагиларни аниқлашда суҳбат, анкета усулларидан фойдаланиш ўринлидир. Шундагина ҳар бир ўқитувчи-тарбиячиларнинг бетакрор, бири-бирига ўхшамаган тарбиявий тадбир режалари бунёдга келади. Бундай режалар тарбиявий таъсирга эга бўлиб мақсадга эриштира олади.

Тарбиявий ишларни режалаштиришнинг асосий омиллари:

1. Ватанга муҳаббат ва инсонпарварлик.
2. Миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш.
3. Маънавий тарбия (ахлоқ ва одоб).
4. Иқтисодий тарбия.
5. Экологик тарбия.
6. Гўзаллик тарбияси.
7. Жисмоний баркамоллик (соғлом авлод учун).
8. Ота-оналар билан ишлаш.

Юқоридаги омилларни режалаштиришда танланадиган мавзулар қуйидаги талабларга жавоб бериши керак.

1. Тарбиявий тадбирлар режаси ва ундаги мавзулар давр талабига жавоб бериши.

2. Танланган мавзулар миллий ва умуминсоний қадриятлар қамровида бўлиши.

3. Тарбиявий тадбирлар узвийлик қоидасига амал қилган бўлиши.

4. Мавзулар ўқувчиларнинг ёши ва билим савиясига мос бўлиши.

Тарбиявий тадбирларни режалаштиришда «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари» дастури. Ўзбекистон Республикаси «Камолот ижтимоий ҳаракати» дастури мос қилиб олинди. Қуйидаги келтирилган режа таҳминий бўлиб, ўз шарт-шароитингизга қараб ижодий ўзгаришлар киритиш мумкин.

Тарбиявий тадбирлар режаларидан намуналар

Дастлабки режага Ўзбекистон Республикаси Халқ Таълими Вазирлиги «Маданий меросга - ихлос» юзасидан тузилган Низом асос қилиб олинди, у қуйидаги мазмунга эга:

1. Ватан ғурури – камолот мулкисининг асоси (I-II синфлар учун).

а) туғилган уй, кўча, шаҳар ва ўлкаларининг тарихи.

б) бир болага етти қўшни ота-она эканлиги.

в) атроф табиатидаги ўсимликларнинг номи ва уни муҳофаза қилиш.

г) ўлка тарихига оид (тарихий, обидалар, кимлар яшаган, иқтисодий

бойлиги, санъати ва келажак режалар) маълумотлар.

е) киндик қони тўкилган жойнинг тупроғи азиз ҳиссини сингдириш.

2. Турмуш маданияти

а) шарқона оила.

б) ота-она меҳри, уларнинг борлигидан фахрланиш.

в) оилада шарқона урф-одатлар, анъаналар қонун ва қоидаларга амал қилиш.

г) қариялар тарихини ўрганиш, уларнинг яхши фазилатлари билан чуқурлашиш ва ғамхўрлик қилиш.

д) турмуш ва бозор иқтисодига шарқона муносабат уйғотиш.

е) жисмоний баркамоллик ва спорт.

3. Ўзбек тилининг софлиги – халқ ифтихори

а) ҳар бир миллатни она тили ва унга меҳрли миллий ғурурини гул тожиси эканлиги (халқнинг мақол, ривоят, ҳикоятларидан фойдаланиш).

б) ўзбек тилининг тарихи, ривож.

в) ўзбек тилининг истиқболи.

г) «Тил билгани элни билади» (дунё тилларининг моҳияти ҳақида).

д) миллатлараро тотувлик.

4. Ўзбек миллий урф одат, расм-русумлар ва маросимлар

а) оилавий урф-одатлар.

б) расм-русумлар ва уларнинг тарихи.

в) маросимлар уларнинг турлари, тарихи ва мазмуни.

III-IV-синф ўқувчилари учун Ватан ғурури камолот мулкнинг асоси:

а) Ўзбекистон ҳудуди ва унинг тарихи ҳақида маълумот.

б) Ўзбекистон ўтмишдаги подшоҳ ва хонлар, улардаги сифатлар.

в) Ўзбекистон табиати, ҳайвоноти ва ўсимлик олами.

г) ўтмиш ва мустақил Ўзбекистон.

д) бутун дунё ўзбеклари нима билан фахрланишлари.

е) Ўзбекистон мадҳиясида миллий ғурур.

Турмуш маданияти:

а) оиланинг иқтисоди илдизи, уни бошқаришда оила аъзоларининг ҳамжихатлиги. Бюджет тақсимоли.

б) оилавий анъаналар ва унга нисбатан садоқат ҳисси.

в) оилавий маросимлар. Оиланинг ҳар бир аъзосининг ўрни ва бурчи.

г) оила истиқболига ҳиёнат қилмаслик.

д) оила аъзоларининг бурчи.

е) замонавий оиланинг шакли, маънавий гўзаллиги. Шарқона оила жиҳози. Соғлом тан. Спорт хонадон кўрки.

Ўзбек тили софлиги халқ ифтихори:

а) тилнинг тарихини ўрганиш. Дастлабки туркий тилда ёзилган асарларни

ўрганиш (Маҳмуд Қошғарий, Алишер Навоий).

- б) тилшунос олимлар билан учрашув.
- в) соф ўзбек тили сирлари, тил ўрганиш ҳақида донолар ҳикматлари.
- г) Шарқона ўқишнинг оҳангдорлиги ҳақида маълумот бериш.
- д) Шарқшунослик ва тил-адабиётлар илм масканларига ташриф буюриш.

Миллий урф-одатлари, расм-русмлар ва маросимлар:

- а) миллий урф-одатлари келиб чиқиш тарихи, унга амал қилишнинг ижобий томонлари.
- б) халқ фольклор ва ёдгорликларида расм-русум, ирим-сиримларни асослаб берилиши.
- в) турли миллат халқларининг урф-одатлари ва уларга муносабат.
- г) аждодларимизнинг қийиниши, юриш-туришига ўзбекона муносабат билдириш. Ҳозирги замон талаблари-чи? Тўғрими?

Санъат ва маданияти меъморчилиги:

- а) санъатнинг шарқона кўринишлари. Аждодларимиз санъати тарихи.
- б) санъат усталари (ўтмиш ва ҳозир).
- в) санъат масканлари ва унинг турлари. санъатга муносабат.
- д) миллий санъатнинг келажаги.
- е) меъморчилик тарихи. Маданий меъморчилик қошоналарига саёҳат ва уни ўрганиш.
- ё) кўли гул устоз ва шогирдлар ҳаёти ва келажаги.
- з) меъморчилик кўринишлари (танлаб ўрганиш).

Боболардан болаларга насиҳат ва пандлар:

- а) ўзбек халқининг қадимий ёдгорликлари.
- б) А.Яссавий, Баҳовуддин Нақшбандий, Ғаззолий, Ҳазинийлар ижодиётида одоб-ахлоқ масалалари.
- в) ўзбек шоирларининг пандлари. Зебинисо, Завқий, Нодира, Анбар Отин...
- г) Замонавий шоир ва шоиралар. Учрашув ва кечалар ташкил қилиш. Уларнинг ижодиётига ташаббус қилишга ундаш.

Ўзбекона инсоний, юксак ахлоқий сифатлар

- а) алломаларнинг ўғил ва қизларга айтган насиҳатлари.
- б) қизлик иффати, ҳаёси, ғурури.
- в) оила ва жамоат меҳнатига тўғри муносабатда бўлиш.
- г) инсон гўзаллигини англаувчи белгилар.
- д) «Яхшилик» ва «ёмонлик»ни келтирувчи ҳасоб, унинг сабаблари, обрў қозониш осон иш-ми?
- е) саёқ юрган таёқ ер.
- ё) бозор қилиш одоби.
- ж) табиат гўзаллигини сақлаш.

Саволлар:

1. Тарбия жараёнининг мазмуни қандай бўлиши керак?
2. Тарбиявий ишларни режалаштиришнинг асосий омилларини айтинг.
3. Тарбиявий тадбирлар режаларидан намуналар келтиринг.

17-МАВЗУ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ТАШКИЛОТЧИНИНГ ИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг ташкилотчисининг вазифалари.

2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишни режалаштириш.

1. Ўқувчиларни ҳар томонлама етук, баркамол қилиб тарбиялаш масалаларини муваффақиятли ҳал этиш, уларда фаол ҳаётий мавқени шакллантириш, ўзлаштириш ва билим сифатини ошириш кўп жиҳатдан куни узайтирилган гуруҳларининг самарали ишлашига боғлиқдир. Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятини тўлдиради. Уларнинг дунёқараши, тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт ишлаб чиқариш билан боғланишига замин яратади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчиларнинг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Дардан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш.

2. Ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларни ўқувчилар ташкилотлари синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш.

3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда ўқитувчилар, синф раҳбарлари, ота-оналари, синф фаолларига услубий ёрдам кўрсатиш.

4. Умуммактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш.

5. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш. Бу борада ташкилотчилар фаоллигини урта асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, услубий ва маъмурий.

Булар кўпинча ўзаро узвий боғланган ҳолда намоён бўлади. Ташкилотчининг ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишларни киритиш мумкин:

1. Тарбиявий ишлар соҳасида эришган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш.

2. Тарбиявий ишларнинг мақсад ва вазифаларини аниқлаш.

3. Тарбиявий, оммавий, сиёсий ишларни режалаштириш ва

уларнинг мазмунини, шакл ва усулларини аниқлаш.

4. Синфдан, мактабдан ташқари ишларни режалаштириш, гуруҳлаштириш ва уларнинг мазмунини, шакл ва усулларини аниқлаш, бошқарувчи шахсларни аниқлаш.

Ўқувчиларнинг синфдан ташқари ишлари ўз мазмунига кўра тафаккур фаолияти ва муносабат воситаси ҳисобланади. Чунки синфдан ташқари ишларда олинган ахборот идрок этилади, қайта ишланади. Шу асосда янги билимлар ҳосил қилинади. Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб турли кишилар билан муаян муносабатга киришадилар. Турли вазиятга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма-хил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик муносабат доираси кенг ва маънавий ўсиши самарали бўлади. Мактабдан ташқаридаги тарбиявий ишларда ўқувчилар жамоадаги ишларни ўрганадилар. Ижтимоий меҳнат қувончини ҳис қиладилар. Ишлаб чиқариш меҳнатига қўшиладилар. Жамоатчилик фикрига бўйсунушга, жамоа шарафи учун курашишга отланадилар. Мактабдан ташқари фаолиятга қуйидагилар киради:

1. Оғзаки иш усуллари: мажлислар, йиғинлар, маърузалар, кутубхоналар, конференциялар, мунозаралар, учрашувлар, газеталар, радио ва журналлар.

2. Амалий иш олиб бориш усуллари турли жойларга сайёҳатларга, спорт мусобақалари, табиатшунослар тўғараклари, шанбаликлар, янги китоблар кўргазмалари.

Тарбиявий иш педагогикадан бутун қобилиятларни ишга солишга тақозо этади. Синф раҳбарлиги курси билан мактабдан ва синфдан ташқари тарбиявий ишлар методикаси курси бир-бирига боғлиқ ва унинг давомийлигидир.

Юқоридаги қайд этилган топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчилар турли қўлланмалар, асбоблар, аппаратлар, дидактик материаллардан фойдаланишни ўрганадилар, ўз-ўзини текшириш учун турли маълумот ва таянч материалларини жалб этиш кўникмаларини эгаллайдилар.

2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишни режалаштириш болаларнинг ёш хусусиятларига, мактабнинг жойлашган шарт-шароитларига, ижодий бирлашмаларига, илмий марказлар билан ўзаро алоқаси каби ишларни инобатга олади. Директор ўринбосарининг фаолияти, ўз ифодасини топган хужжатлар рўйхати, халқ таълими томонидан доимий равишда берилиб борилади.

«Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар» концепцияси халқ вазирлиги томонидан 1993 йилда тасдиқланган.

Тарбиявий ишларни давр талабига жавоб берадиган ҳолга келтириш учун тарбиянинг асоси бўлган барча ғоялар қайтадан ишлаб чиқилади.

Синфдан ташқари ишларни ташкил этишда ўқитувчининг йўналтирувчи таъсири остидаги ўқувчиларнинг ўз-ўзини назорат қилиш асосига қурилган ва фан кабинетларида, кутубхонада ва уйда яқка тартибдаги режа асосида ўтказиладиган мустақил машғулотлар етакчи шаклга айланиши керак. Бунда синфдан ташқари ишда таълимнинг моддий базаси: қўшимча ва маълумотнома адабиётлари лаборатория ускуналари, кўргазмали қўлланмалар, дидактик материаллар, техника воситаларидан оқилона фойдаланиш кўзда тутилади.

Улар ўз ичига қуйидагиларни олади:

- дарслик ва кўшимча адабиётлар билан ишлашнинг хилма-хил шакллари олган, назарий билимларни ўзлаштиришни таъминловчи;

- тажрибалар, ижодий тусдаги ишларни бажаришни, асбобларни лойихалашни, макетлар, моделлар ваҳоказоларни тайёрлашни олган мустақил ишлаш учун топшириқлар системаси мақсадга мувофиқдир.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар методикаси фани ва бўлимига синф раҳбарларининг ишлари, мактаб маъмуриятининг тарбиявий ишлари киритилади. Бунда ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан муомиласи, адолатли бўлиши, таъсир кўрсата олиши керак.

Ўқувчи ёшларни ҳозирги замон маънавияти билан онгини суғориш, яъни сингдириш керак. Ўқувчиларни кадриятларимиз асосида урф-анъаналаримиз асосида тарбиялаш ҳар бир ўқитувчининг вазифаси.

Ўқувчи атрофини ўраб турган воситалар, яхши-ёмон одатлар, ўқитувчилар, мактабнинг муҳити, ўқувчилар тарбиясини тўғри, онгли равишда ўрганиш ва қабул қилиш. Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўғараклар бир неча хилда бўлиши мумкин:

Тўғарак турлари:

1. Фан тўғараклари.
2. Моҳир кўллар.
3. Дурадгорлик.
4. Спорт мусобақалари.
5. Бадиий ҳаваскорлик.

Кўриб чиқилиши, асосий эътибор бола шахсига қаратилиши, йиллар давомида тўпланган ижодий тажрибадан унумли фойдаланиш зарурлигини тақозо этади.

Тарбиянинг бош мақсади ёш авлодни маънавий, ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой, миллий маънавий анъаналарга, урф-одатлари ҳамда кадриятларига асосланган самарали ташкилий ишларни амалда ишлаб чиқишдир.

Тарбиянинг асосий вазифаси- шахснинг ақлий-ахлоқий тарбиялашда эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир. Тарбиявий ишларни режалаштиришда қуйидаги педагогик талаблар мавжуд:

Мактабдан ташқари таълим муассасаларининг тўғарак қатнашчилари онгида юксак маънавий ахлоқий фазилатлар мужассамлашган бўлиши керак. Тўғарак қатнашчиларини доимий равишда фан ва маданиятнинг сўнгги ютуқларидан хабардор қилиб туриш, улар онгини ижодий ишлар ва тарбиявий тадбирлар билан банд қилиш ўрин тутаети. Тўғарак қатнашчиларида мустақиллик тушунчаси шакланган бўлиши, улар давлатимиз рамзларини, мадҳиясини, урф-одатларимизни яхши билиш керак. Мактабдан ташқари таълим ўқишларига, ҳоҳишларига асосланган ҳолда дарсдан бўш вақтларда ўқув тарбия жараёнини тўлдиретди ва қуйидаги йўналишлар бўйича тўғарак қатнашчиларига талаблар қўйилиши керак:

1. Ватанга муҳаббат, комил инсон тарбияси;

2. Эстетик таълим;
3. Сайёҳли йўналиши бўйича тўғаракларга қатнашиш.
4. Экологик таълим йўналиши бўйича тўғараклар;
5. Ўқувчиларни маънавий ахлоқий йўналиши бўйича;
6. Хуқуқий таълим йўналиши бўйича;
7. Техник ижодкорлик йўналиши бўйича;
8. Истиклол болалари ва истеъдодли ёшлар;
9. Иқтисодий таълим.

Ўқувчиларнинг мустақиллиги турли даражада бўлганида мустақил тайёргарлик амалга оширилиш мумкинлигини ҳисобга олиш муҳимдир, албатта бу эса улар шахсининг шаклланишига шубҳасиз таъсир кўрсатади. Айрим ўқувчиларнинг ишдаги фаол ва мустақил ҳолати тарбиячининг аралашувини талаб этмайди, чунки ўқувчиларнинг ўзлари олдиларида турган вазифаларини ва уларни ҳал этиш йўллари анча яхши тушунадилар.

Болалар тарбиячи ёрдамисиз ишлайдилар. Бу ерда тарбиячининг аралашуви мақбул эмас. Чунки бундай ҳолат болаларнинг меҳнатсеварлигини, билиш эҳтиёжларини шакллантиришда энг ката имкониятга эгадир.

Ўқувчи мустақил ҳаракат қилиб, лекин ўз ишини тарбиялашнинг фикри ва баҳосига боғлиқ қилиб қўйган пайтда тобе мустақил ҳолат вужудга келади. Иш қизиқиш ва иштиёқ билан бажарилса ҳам мустақил ишни бажараётган ҳаракатларида ишончсизлик жиҳатлари мавжуд бўлади.

3. Синф раҳбарининг раҳбарлиги ва назорати остида ҳаракат қиладиган ўқувчилар тоифасида мажбурий ижро этиш ҳолати пайдо бўлади. Бунда ўқувчилар ишга унчалик қизиқиш билдирмайдилар. Улар кўпинча синф раҳбарининг ёрдамини сўраб мурожаат қиладилар, кучли ўқувчиларнинг қўллаб-қувватлашидан фойдаланишга интиладилар, агар бундай қўллаб-қувватлаш бўлмаса, ишни давом эттиришга иродаларини ишга солмайдилар. Бундай ўқувчиларда ташқаридан мажбур қилиш вақтида ҳаракат қилиш одати мустаҳкамланади. Агар бундай ҳолат барқарор бўлиб қолса, у ўқувчининг фақат ақли эмас, шу билан бирга маънавий ривожланишига ҳам тўсқинлик қилиши мумкин.

Мактабда ва синфдан ташқари ишлар ўқувчиларни бир-бирига ҳурмати, ахлоқий сифатлари жамоа орасида шаклланиб боради. Бунда ўқувчиларнинг бир-бирига бўлган муомала маданияти ҳам шаклланади. Ўқувчи ўқитувчига тақлид асосида ёки дўстлари орасида ўрганган тарбияси муомиласига таъсир қилиш мумкин. Ўқитувчи ўқувчилар орасида муомала-маданиятни шакллантириш учун авваламбор ўқувчининг ўзига бўлган муомаласини этиборини ўрганиши керак.

Ўқувчи мактаб қоидаларига риоя қилиш билан бирга, ўқитувчи талабига ҳам жавоб бериши лозим. Ўқитувчи талабларига:

1. Дарсларга тўлиқ қатнашиш.
2. Ўқув қуроллари билан таъминланганлиги.
3. Ўқитувчини диққат билан эшитиш.
4. Топшириқларни ўз вақтида бажариш.
5. Ташкилий ишларга фаол қатнашиш.

6. Синф интизомига риоя қилиш.

7. Тозаликка риоя қилиш.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни назоратсиз ижро этиш ҳолати расмий ижрочилик, иштиёқ ва ҳавас билан меҳнат қилишни истамаслигини яширишга интилаётган ўқувчиларда кузатилади. Бундай ҳолатнинг узок вақт мавжуд бўлишига йўл қўйиб бўлмайди, акс ҳолда ўқувчиларда ишига нисбатан расмий муносабат жиҳатлари пайдо бўлади, бу эса уларни меҳнатдаги ташқи фаолликни йўққа чиқаради.

Синфдан ва мактабдан ташқаридаги ишларда ўқувчиларнинг ҳатти-ҳаракатлари олдиндан жуда қаттиқ тартибга солиб қўйилганлиги хусусида эътирозлар билдирилмоқда.

Мустақилликни тарбиялаш вазифаси қўйилмаган, боланинг ҳар бир қадами педагогнинг иродасига бўйсунган жойларида ана шундай ҳолат мавжуддир. Худи шунинг учун мустақил тайёргарлик самарадорлиги, ўқувчиларнинг мустақиллигини ривожлантириш тўғрисида ғамхўрлик қиладиган ўқитувчи, синф раҳбари ўқувчиларга таъсир кўрсатиш воситаларини пухта ўйлаб танлайдилар, уларнинг ишлаши учун оқилона шарт-шароит яратишга интиладилар.

Мактаб ўқувчиларининг мустақил тайёргарлигига педагогик раҳбарлик шундай қурилиш керакки, у ўқувчиларни чарчатиб қўймасин, доим бир хил тусда бўлмасин, ёки ҳаддан ташқари осон, ақлий ва иродавий куч-ғайратини сарфлашни талаб қилмайдиган бўлмасин.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ва ўтказишда тарбиячи энг муҳим вазифа ўқувчиларни ўқув вазифаларини ҳал этишга ўргатишдан, бунинг учун ҳаракат усулларини тўғри танлашдан, ўз ҳатти-ҳаракатларига раҳбарликни фаолиятини назорат қилишдан, мустақил иш кўникмаларини бошқа муҳим ҳаётий вазиятларга ўтказишдан келиб чиқишдан лозим эканлигини назарда тутиш лозим. Бунда мустақиллик мазмунига фикрлаш фаолиятининг мустақиллиги, интизом, уюшқоқлик ва ўз-ўзини назорат қилиш каби тўрт таркибий қисми киришини ҳисобга олиш муҳимдир.

Мазкур жиҳатларни шакллантириш устидан назоратни амалга ошириш синфдан ташқари ишларга раҳбарлик қиладиган ўқитувчининг муҳим ва мураккаб вазифаларидан биридир. Бунинг учун ўқувчи фаолияти натижаларини ҳисобга олишни ва бу жараённи таҳлил этишни уюштириш зарур. Ўқитувчи синф-дарс фаолияти учун хос бўлган шаклларни истисно этиб, назорат қилишнинг бир қанча усулларини қўллаши мумкин. Энг кучли ва қобилиятли ўқувчиларга ҳомаки ёзув билан ишлаш ҳуқуқи берилади. Унда қоида кўрсатилади, бу қоидани тасдиқловчи мисоллар келтирилади, ўқув вазифаси қайд этилади. Ёзув жуда қисқа бўлади, лекин у ўқувчининг фикрлаши қандай борганлигини кўрсатади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларда ўқувчиларни айрим кўникмаларга ўргатишни назорат воситаси деб ҳисоблаш керак. Ўз-ўзини текшириш, ўзаро текшириш усулларига ўргатиш ўқитувчининг ўқувчилар билан шундай алоқасини талаб этадики, бунда уларнинг фикрлаш иши жараёни равшан бўлади. Ўқувчиларнинг ўзлари ҳаракатни таклиф этадилар ва бу билан

педагогга муаян маълумот берадилар. Синф раҳбари ишида ўқувчилар жамоасини шакллантириш марказий вазифа ҳисобланади, чунки жамоада шахсни тарбиялаш тарбиянинг етакчи тамойилидир. Болалар жамоасини шакллантириш методикаси янги педагогикада тўла ишлаб чиқилган. Бу методиканинг умумий асослари педагогика курсларида баён этилган жамоа ва жамоада шахсни тарбиялаш назариясига таянади. Жамоа назарияси қоидаларига мувофиқ уни яратиш методикаси ишлаб чиқилган. Унинг умумий асослари қуйидагилардан иборат: талаблар қўйиш, фаолларни тарбиялаш, ўқув-мехнат, ижтимоий-сиёсий ва оммавий-маданий фаолиятдаги истиқболларни ташкил этиш, соғлом жамоатчилик фикрини шакллантириш, ижобий анъаналарни яратиш ва кўпайтириш.

Таърифланган бу қоидалар ҳар қандай жамоани шакллантириш ва ривожлантириш учун қўлланма ҳисобланади.

4. Ўрта умумтаълим мактабларида синфда ва мактабдан ташқари ишларда синф раҳбари ва тарбиявий ишлар ташкилотчиси уюштиради.

Синфда ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқараши тўғри шаклланишига ва ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт ишлаб чиқариш билан боғланишга замин яратади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчининг вазифалари ҳам кўп қирралидир.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради: Дарсдан ташқари тарбиявий ишлар ни режалаштириш ва амалга ошириш.

Ўқувчиларни мактабдан ва синфдан ташқари кўп қиррали ишларни педагогик жамоа, ўқувчилар, ташкилотлар, синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш. Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда ўқитувчилар, синф раҳбарлари, ота-оналар ўқувчилар, ташкилотчилар синф фаолларига ёрдам кўрсатиш. Умуммактаб ва мактаблараро тарбиявий тадбирларга қатнашиш. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш.

Бу борада ташкилотчилар фаоллигини 3 та асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, умумий ва маъмурий.

Булар ўзаро узвий боғланган бўлади. Ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишларни киритиш мумкин:

1. Тарбиявий ишлар соҳасида эришилган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш;

2. Тарбиявий ишларни мақсад ва вазифаларини аниқлаш.

3. Тарбиявий, оммавий-сиёсий ишларни режалаштириш ва уларнинг мазмуни ҳамда шакл усулларини аниқлаш.

4. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни гуруҳлаштириш бошқарувчи шахсларни аниқлаш.

Шулар асосида янги билимларни ҳосил қилади. Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб, турли кишилар билан муаян муносабатга

киришадилар. Турли вазиятларга дуч келадилар. Шунинг учун ҳам мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма-хил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик бой бўлади. Мактаб ташқаридаги ишларда ўқувчилар жамоадаги ишларини ўрганадилар.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни мактабнинг маънавий-маърифий ишлари бўйича директор ўринбосари ўз ишини режа асосида олиб боради ва унинг бажарилишини ҳам назорат қилиб боради. Синфдан ташқари тарбиявий ишларни мактабнинг умумий режаси, ўқитувчилар, синф раҳбарлари, етакчи ота-оналар қўмитаси, иш режалари ишини ҳам эътиборга олиши керак.

Иш режа мактаб директори томонидан тасдиқланган. Иш режасида боалаларнинг ёш хусусиятларига мактабнинг жойлашган шарт-шароитига, ижодий бирлашмаларига илмий марказлар билан ўзаро тарқалган алоқаси каби ишларни инобатга олади. Директор ўринбосарининг фаолияти ўз ифодасини топган хужжатлар рўйхати халқ таълими вазирлиги томонидан доимий равишда бери борилади. А. Жўраевнинг «Тарбиявий дарсларни ўтиш» рисоласида мустақиллик ғояси билан боғланган тарбиявий тадбирлардан қоидаларга асосланган қонунлар белгиланган. Ижодкор раҳбар ҳамда илғор ўқитувчи тарбиячилар ўз фаолиятлар ижараёнида тарбиявий ишларни ташкил қилишда куйидаги тамойилларни асос қилиб оладилар:

- тарбиявий тадбирларни ўтказиш;
- маънавиятни ёш авлод онгига сингдириш эътиқодга айлантиришдан иборат эканлиги;
- тарбия жараёни миллий ва умуминсоний қадриятлар билан боғлаб бола қалбига ва онгига таъсир кўрсатиш;
- тарбиявий ишларни ўқувчилар жамоаси жипслаштирувчи омиллар билан бойитиб тарбиянинг таълим билан узвийлигини таъминлаш;
- тарбиявий жараёнда болаларни тарбиялаш даражасини аниқлаш ва ижобий томонларини ўстириш;
- бола шахсига хурмат ва талабчанлик;
- болаларнинг ёш ва руҳий ҳолатини ҳисобга олиш;
- тарбиявий ишларни ташкил қилиш томонлари баркамол инсонни тарбиялашда кенг имкониятларга эга бўлиб, уни қай даражада олиб бориш синф раҳбари ва тарбиячининг педагогик моҳиятига боғлиқ.

Саволлар:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкилотчисининг вазифалари нималардан иборат?
2. Синфдан ва мактабдан ташқари ишни режалаштиришда нималарни эътиборга олиш лозим?

18-МАВЗУ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ИШЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ТАШКИЛОТЧИ ШАХСИГА БЎЛГАН

ТАЛАБЛАР.

Режа:

1. Директор ўринбосарига қўйиладиган талаблар.
2. Директор ўринбосарининг ҳуқуқлари.

Директор ўринбосари ўқувчиларга нисбатан меҳр ва муҳаббат, педагогик жамоасига ва ота-оналарга нисбатан талабчан бўлган ҳолда иш тутишда ва мунтазам ўз устида ишлаб, сабр-бардошли, ўз фикрларини пухта баён қилиб, ўзгаларни ўзига жалб қила оладиган хислатларни ўзига мужассамлайди.

Давлат ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган барча ҳужжатлар моҳиятини, Президент асарларини яхши билиши, уни ўқувчи-ёшлар орасида тарғиб эта олиши, халқ педагогикаси анъаналарини, ўзбек халқи миллий урф-одатлари, қадриятлари, алломалари ўғитларини яхши билишлари лозим.

– Мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатини яхши билиши ва доимо уни ўз фаолиятида ҳисобга олиши, тарбиявий ишларни ташкил этишнинг илмий асослари ҳамда янги усул ва методларини яхши билиши;

– радио, телевидение ва оммавий ахборотнинг бошқа воситалари орқали берилган энг сўнгги янгиликлардан бохабар бўлиши ҳамда уларнинг моҳиятини ўқувчиларга етказа олиши;

– синфдан ташқари тадбирларни тайёрлаш ва ўтказа билиши;

– туман, шаҳар, вилоят, республика миқёсида ўтказиладиган тадбирларда иштирок этиши;

– мактабда ўқувчилар билан тарбиявий ишларни олиб бораётганларга методик тавсиялар бериб бориши;

– мунтазам равишда ўз малакасини ошириб туриши, ўз соҳаси бўйича ўтказиладиган семинарларда иштирок этиш.

ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ

Низомда белгиланган вазифалар билан боғлиқ равишда тегишли педагогик ходимларга кўрсатма беради.

Хизмат вазифаси доирасидан келиб чиққан ҳолда синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш ва янги тўғарақларни очиш масалаларини ҳал қилади.

– синф раҳбарининг таълим-тарбия ишлари бўйича эришган ютуқларини ҳисобга олиб, уни тақдирлаш учун директорга таклиф киритиш;

– синф раҳбарларининг ўз вазифасига нисбатан масъулиятсизлиги ёки суиистеъмол қилинганлиги учун директор билан келишилган ҳолда танбеҳ бериш;

– болани яхши тарбиялаган ота-оналарни, мактабга ёрдам берган маҳалла фаолларини тақдирлаш учун директорга таклиф бериш ҳуқуқига эга.

Директор ўринбосари билан қуйидаги ишлар келишилиши керак:

– синф раҳбарлари иш режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;

– мактабда ўтказиладиган спорт мусобақалари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш;

– турли хилдаги тўғарак ишлари режасини директор билан ҳамкорликда тасдиқлаш.

Мактаб ва мактабдан ташқари муассасаларнинг ташкилий шакллари, мазмуни ва мақсадини белгилаш бугунги кунимизнинг барча қарорларини ҳисобга олишни талаб этмоқда. Синфдан ва мактабдан ташқари мазкур тарбиявий ишлар шахс камолоти босқичларини белгилаб олишга қаратилганлиги билан тавсифланади. Мазкур муаммони ижобий ҳал этиш учун синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар тизимида қуйидагилар бўлиши лозим:

– улғаяётган инсон шахсини тарбияда олий ижтимоий кадрят деб тан олиш, ҳар бир боланинг бетақрор ва ўзига ҳослигини хурматлаш, ижтимоий ҳуқуқини эътиборда тутиш лозим;

– миллийликни ўзига хос анъана воситаларига таяниш;

– педагоглар ва ўқитувчилар ўртасида ўзаро хурмат муносабатларини шакллантириш;

– мактабнинг жамоат ташкилот, оталиқ қилувчи корхоналар билан алоқасини мустаҳкамлаш;

– болалар назоратсизлиги ва қонун бузилишининг олдини олиш;

– яшаш жойи бўйича болаларнинг бўш вақтини ташкил этиш;

– ўқувчиларнинг оилаларига бориш ва болаларни тарбиялашда уларга ёрдам бериш;

– ёш авлоднинг Ватанга, жамиятга ва меҳнатга, ўзига ва одамларга муносабатини англаб олишга қаратилган ахлоқий туйғуларини тарбиялаш.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбивий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқарашини тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт ишлаб чиқариш билан чамбарчас боғланишига замин яратади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчининг вазифалари ҳам кўп қирралидир.

Тарбиявий ишлар болаларнинг кундалик ҳаётидан олинган аниқ далиллар ва воқеаларни, бадиий адабиёт, вақтли матбуот, кинофильмлардан олинган мисолларни таҳлил этиш ҳамда муҳокама қилиш асосида ўтказилади. Бу ишларнинг хусусияти шундаки, бу болаларнинг ўзини ахлоқий хатти-ҳаракатлари ҳақида мулоҳаза юритишга ва уларга тўғри баҳо беришга ўргатади.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ўқувчиларнинг дарсдан бўш вақтларидаги ўқув тарбия жараёнини тўлдиради ва кенгайтиради, ўқувчиларни мустақил билим олишлари, ижобий қобилиятларини, ташаббускорлигини оширишга имконият яратади.

Шу сабабли кейинги даврда ўқувчиларнинг дарсдан ташқари вақтларини кўнгилли уюштиришга алоҳида аҳамият бермоқда.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган тарбиявий ишлар ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларни онгли, дунёқарашини шакллантиради. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради:

- дарсдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш;

- ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларни педагогик жамоа, ўқувчилар ташкилотлари, синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш;

- синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда, ўқувчилар ташкилотлари синф фаолларига услубий ёрдам кўрсатиш;

- умуммактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш;

- ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш.

Синф жамоаси билан олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг ҳажми, асосий йўналишлари, мазмуни ҳар бир ёш босқичда ўқувчиларнинг психик ривожланиши даражасига мос келиши лозим.

Тарбиявий иш педагогдан бутун қобилиятини ишга солишни, тинмай изланишни тақозо этади. Чунки келажак авлод тарбияланган, уюшган, аҳил, жонажон Ватанимизнинг ҳақиқий фуқаролари бўлиши керак.

Мактабда бошланғич синфларда тарбиявий ишларни олиб бориш уни йўлга қўйиш синф раҳбари ёки тарбиявий ишлар ташкилотчилари томонидан уюштирилади тарбиявий ишнинг асосий йўналишлари: ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини шакллантириш, уларни миллий истиқлол руҳида тарбиялаш; ўқувчиларнинг ижтимоий фойдали меҳнатини ташкил этиш; ўқувчиларда ахлоқ маданиятини, уларнинг ўз ҳуқуқ ва бурчларига нисбатан онгли муносабатни тарбиялаш; ўқувчиларда ўз-ўзини бошқариш малакаларини шакллантиришдир.

Бошланғич синф ўқувчиси ва синф раҳбари фаолиятининг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларнинг аҳил тарбиялий жамоани ташкил этишдир.

Бошланғич жамоа иши шундай қуриладики, ундан синфнинг бошқа жамоалари билан алоқаси доимий равишда амалга оширилади, умум мактаб анъаналари сақланади. Бошланғич жамоа ўқитувчи-тарбиячи ва синф раҳбари, ўқувчилар ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини бошқариш органлари раҳбарлигида умуммактаб ижтимоий фойдали ишлари фаолиятида иштирок этади.

Ўқитувчи ва синф раҳбари соғлом, аҳил болалар жамосини шакллантириш билан бирга доимий болалар қизиқишларини қўллаб-қувватлайдилар, уларнинг ижтимоий фойдали фаолиятини йўналтириб борадилар.

Кичик ёшли ўқувчилар жуда фаол ва ҳаракатчан бўладилар. Фаолликка интилиш бу ёшдаги болаларнинг органик эҳтиёжи. Бироқ бунда болалар ҳали етарли ҳаётий тажрибага эга бўлмади ва кундалик педагогик раҳбарликка эҳтиёж сезади. Бошланғич синф ўқитувчиси боланинг илк мактабдаги қадамиданоқ тарбиявий ишнинг чинаккам жамоатчилик муносабатларини яратишга зўр имконият берадиган, болаларда бир-бирларига ғамхўр муносабатда бўлишни тарбиялайдиган, индивидуал қобилиятларни ривожлантириш учун қулай имкониятлар яратадиган усулларни танлайди.

Ўқитувчи бошланғич синфларда болаларга ўзларини қизиқтирувчи

фаолият турини танлашга ёрдам беради. Бироқ кўпинча кичик ёшдаги ўқувчилар ёш хусусиятларига кўра, ўз хусусиятларини тўғри баҳолай олмайдилар.

Болаларнинг ўсиши уларда жамоатчилик малака ва кўникмаларининг шаклланиб бориши билан ўқитувчи-тарбиячининг болалар жамоасига раҳбарлик қилишидаги жараёнини ўзгартириб боради.

Ўқитувчи бошланғич синфлардаёқ аҳил болалар жамоасини яратиш асосида соғлом жамоатчилик фикрини яратади.

Бошланғич синф ўқитувчиларининг болалар тарбиявий жамосини яратиш соҳасидаги ишини юқори синфларнинг синф раҳбарлари давом эттирадилар.

Бошланғич синф ўқитувчиси ўқувчиларни таълим ва тарбиянинг табиий шароитида, уларнинг жамоа фаолияти жараёнида ўрганадилар.

Синфдан ташқари иш ўқувчиларга бирор мақсадга қаратилган педагогик таъсир вақтини узайтиради, у ўқитувчининг дарсларда эгаллаган билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, болаларнинг қобилиятини ривожлантириш, уларнинг хилма-хил қизиқишларини қондириш, маданий дам олишларини уюштириш имконини беради. Синфдан ташқари иш болаларни жамият ҳаётига жалб қилишнинг катта имкониятларига эга.

Бу борада ташкилотлар фаоллигини учта асосий томонини кўриш мумкин: ташкилотчилик, усулий ва маъмурий.

Саволлар:

1. Директор ўринбосарига қандай талаблар қўйилади?
2. Директор ўринбосарининг ҳуқуқлари нималардан иборат?

19-МАВЗУ. ТАШКИЛОТЧИНИНГ ЎҚУВЧИЛАР ЖАМОАСИ БИЛАН ҲАМКОРЛИҚДА ИШ ОЛИБ БОРИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Болалар жамоаси ривожланиши жараёнининг босқичлари.
2. Жамоани шакллантиришда жамоа аъзолари ва уларнинг фаолиятларига қўйиладиган ягона талаблар.

Ҳар бир жамоа ўз-ўзини бошқариш органига эга ва умуммиллий жамоанинг узвий қисми саналади. Шунингдек, у мақсаднинг бирлиги ва ташкил қилиш хусусиятлари орқали умуммиллий жамоа билан боғланади. Ижтимоий жамиятнинг эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган биргаликдаги фаолият жамоанинг навбатдаги муҳим хусусиятларидир. Жамоа фаолиятининг ижтимоий-ғоявий йўналиши ҳам жамоанинг фаолияти мазмунида ўз аксини топиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Бугунги кунда педагог-олимлар (Л.И.Новикова ва бошқалар) болалар жамоаси ривожланиши жараёнини таҳлил қилар эканлар, уни қуйидаги икки

босқичга бўладилар:

а) жамоани дастлабки жипслаштириш;

б) жамоани шакллантириш унинг ҳар бир аъзосини индивидуал ривожлантиришнинг қуролидир.

Жамоа ҳаётидаги ҳар бир босқичларни ажратиб кўрсатиш юқорида баён этилган фикрларга зид эмас, балки шахснинг ривожланишида жамоанинг етакчи аҳамиятини таъкидлайди.

Рус педагоги А.С.Макаренко жамоа муносабатларининг ички жиҳатларига катта аҳамият берган эди. У жамоада шаклланган энг муҳим қуйидаги белгиларни ажратиб кўрсатган эди.

1) мажор доимий тетиклик, тарбияланувчиларнинг фаолият (ҳаракатга тайёрлиги);

2) ўз жамоаси кадрларининг моҳиятини тушуниш, унинг учун гуруҳланиш асосида ўз кадр-қимматини англаш;

3) унинг аъзолари ўртасидаги дўстона бирлик;

4) жамоанинг ҳар бир аъзосидаги дўстона бирлик;

5) тарбияли, ишчан ҳаракатга йўлловчи фаоллик;

6) ўз ҳиссиёт ва сўзларини бошқара олиш кўникмаси.

3. Жамоани шакллантиришда жамоа аъзолари ва уларнинг фаолиятларига қўйиладиган ягона талаблар муҳим аҳамият касб этади.

Ягона талаб ўқувчиларнинг дарс жараёнидаги, танаффус. Синфдан ташқари ишлар вақтидаги жамоат жойлари ҳамда уйдаги хулқ-атвор қоидаларини ўз ичига олади.

Пухта ўйлаб қўйилган талаблар тизимининг мунтазам амалга оширилиши мактабда муайян тартибнинг ўрнатилишини таъминлайди.

Педагоглар томонидан қўйилган талаблар қўйидаги шароитларда ижобий натижа беради.

1. Қўйиладиган талаблар ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш билан қболалар жамоаси ривожланиши жараёнини тилиши керак.

2. Қўйиладиган талаблар муайян мактаб ёки синфдаги мавжуд шунга нисбатан ҳисобга олган ҳолда қўйилиши лозим.

3. Қўйиладиган талаблар аниқ бўлиши керак.

4. Ўқувчиларнинг ташқи қиёфаси, кийиниши, юриш-туриши ҳамда муомаласига нисбатан қўйиладиган талаблар, уларда маънавий маданиятни шакллантиришга хизмат қилиши шарт.

Ўқитувчи томонидан қўйиладиган талаблар ҳажми, тизимини билибгина қолмасдан, талаб қўйиш методикасини ҳам ўзлаштириш олган бўлиши керак.

Ўқувчиларга талаблар қўйиш методикаси болаларни талаблар мазмуни билан таништириб уларнинг аҳамиятини тушунтириш, тажриба орттириш ҳамда уларнинг мунтазам суратда назорат қилиб боришдан иборат.

Ўқувчиларни талаблар билан таништириш кўпинча умумий мажлисларда амалга оширилади, бунда таълим муассасаси директори ёки ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари истиқболли режалари ва уларни амалга ошириш жараёнидаги талаблар мазмуни билан ўқувчиларни таништирилади. Батафсил таништириш айрим ҳолларда амалда кўрсатиш, кейинроқ синфлар бўйича синф

мажлисларида, махсус суҳбатлар уюштириш гоҳида амалга оширилади.

Хулқ-атвор таркиб топтиришга йуналтирилган талаблар билан таништириш мазкур талаблар устида машқ қилдириш билан қўшиб олиб борилиши керак. Хулқ-атворни тарбиялаш онгни тарбиялашга қараганда мураккаб иш. Ўқувчилар талаблар моҳиятини яхши англашлари мумкин, бироқ аксарият ҳолларда уларга риоя қилмайдилар. Шу боис мунтазам равишда машқ қилдириш маданий хулқ-атворни одатга айлантиради.

Талабларнинг қўйилиши жараёнида уларга ўқувчиларнинг амал қилиши устидан назорат ўрнатиш лозим. Назорат қилиб бориш турли шартлар ёрдамида амалга оширилади, чунончи, хулқ-атвор журналини юритиш, синфдаги навбатчилик учун стенда баҳоларни қайд этиб бориш ва бошқалар. Назорат ҳаққоний ва мунтазам бўлиш керак. Унинг натижаларидан ўқувчиларни огоҳ этиб бориш лозим.

а) жамоани уюштириш ва жинслаштириш. Унда фаолни тарбиялаш билан чамбарчас боғлиқ. Ҳар бир педагогнинг жамоани шакллантириш борасидаги ҳаракати жамоанинг таянч ядросини танлашдан бошланади.

Жамоа фаолини шакллантириш жамоанинг у ёки бу фаолиятга нисбатан эҳтиёжи мазмунидан келиб чиқади.

Ишончли, ишчан жамоа фаолини яратиш учун ўқитувчи ўқувчилар фаолиятини, уларнинг жамоа ишлари иштироки, хулқ-атворини кузатиб бориши ҳар бир ўқувчининг ижтимоий фаолиятни ташкил этиш лаёқатини аниқлаши зарур.

Жамоа фаолини шакллантиришда ўқувчиларнинг жамоадаги обрўсини ҳам инобатга олиш лозим. Жамоа фаоли таркибини болаларнинг ўзлари, албатта, педагог иштирокида ва раҳбарлигида танласа, мақсадга мувофиқ бўлади. Педагог жамоа фаоли билан маслаҳатлашишни ташкил этади.

Жамоа фаолининг ҳар бир аъзоси зиммасига муайян вазифа юклаш, маълум даврда ана шу вазифалар юзасидан ҳисобот бериб боришларига эришиш лозим. Педагог айнан шу фаолга оширилган талаб қўяди. Ўқувчилар жамоасида фаол раҳбарлигида ўз-ўзини бошқариш жамоа аъзоларидан айримларининг бошқаси устидан устун келишига олиб келмаслиги керак.

Шу боис педагог фаолни мақсадга мувофиқ фаолият юритишини назорат қилиб бориши лозим.

Ўқувчилар ўз-ўзини бошқариш, бу педагоглар томонидан ташкил қилинадиган жамоа ишини уюштириш ва бошқаришда ўқувчиларнинг фаол иштирок этишидир. Ўз-ўзини бошқаришнинг шакллари орасида жамоа аъзоларининг йиғилиши, конференцияси ҳамда турли комиссиялар фаолияти ўрин тутади.

б) ўқувчилар жамоасини шакллантиришда анъаналар муҳим ўрин тутади. Жамоа анъаналари бу барқарорлашган одат бўлиб, уларни жамоа аъзолари бирдек қўллаб-қўвватлайдилар. Жамоа анъаналари мазмунида муносабатлар хусусияти ҳамда жамоанинг ижтимоий фикри ёрқин ифодаланади.

Жамоа анъаналари шартли равишда иккига бўлинади:

а) кундалик фаолият анъаналари;

б) байрам анъаналари.

Кундалик фаолият анъаналари ўқувчиларнинг ўқув фаолияти (ўзаро ёрдам турлари) ни меҳнат фаолияти (кўчатлар ўтказиш, ҳашарлар уюштириш ва бошқалар)ни ўз ичига олади.

Байрам анъаналарига турли воқеа ва ҳодисалар билан боғлиқ саналарни нишонлаш хусусан, «Алифбе байрами», Мустақиллик, Наврўз байрами, Хотира ва қадрлаш куни ва бошқалар киради.

Анъанавий байрамлар ўқув муассасаларида турлича ўтказилади. Ўқувчилар анъаналар моҳиятини англасалар, уларга нисбатан онгли муносабатда бўлсаларгина унинг таъсир кучи юқори бўлади.

Анъаналарнинг юзага келишида ўқувчиларнинг унга нисбатан муносабати катта аҳамиятга эга. Мактаб раҳбарияти ва ўқитувчилар болалар жамоасига у ёки бу ортиқча анъанани юкламасликлари керак. Уларнинг вазифаси ошқор бўлмаган ҳолда ҳамда ўқувчилар яратиш зарурлигини тушунтириш тадбирларни уюштириш ва ўтказишда биргаликда иш олиб бориш, ўқувчиларни анъаналарни давом эттиришга ўргатишдан иборат.

Илмий тадқиқотлар шахс ва жамоа ўртасидаги муносабатларнинг ривожланиши борасида қуйидаги андозанинг яратилигини таъминлади.

Саволлар:

1. Болалар жамоаси ривожланиши жараёнининг босқичлари айтинг.
2. Жамоани шакллантиришда жамоа аъзолари ва уларнинг фаолиятларига қўйиладиган ягона талаблар қайсилар?

20-МАВЗУ. ТАШКИЛОТЧИ ВА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШ ИШЛАРИНИНГ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарининг фаолияти.

2. МАКТАБДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШИ.

Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Таълим тўғрисида»ги, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Қонунлар, Президент фармонлари, ҳукумат қарорлари, халқ таълими вазирлиги ва бошқа юқори ташкилотларнинг қарор, буйруқ ва меъёрий ҳужжатлари талаблари асосида иш олиб боради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари (келгусида директор ўринбосари деб юритилади) ота-оналар ҳамда кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда ўқувчи-ёшлар маънавиятини юксалтириш, уларнинг онгига она Ватанига, халқига ва унинг бугунги бунёдкорлик ишига эҳтиром билан қараш руҳида тарбиялашга

рахбарлик қилади.

Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари лавозимида камида 5 йил педагогик иш стажига эга бўлган қобилиятли, маҳалла, ота-оналар ва кенг жамоатчилик ўртасида ҳурмат-эътиборга лойиқ бўлганлар туман (шаҳар) халқ таълими бўлими томонидан тайинланади ва бўшатилади.

Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафқурани шакллантириш, ёшларни бой тарихий ва маданий меросимиз, миллий анъаналаримизга, умуминсоний кадриятларга ҳурмат, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида кенг фикрли, соғлом, жисмоний, аклий ва маънавий жиҳатдан баркамол, иқтисодий ислохотларнинг моҳиятини тушунадиган ҳамда уларни янги ижтимоий муносабатлар орқали ҳаётга татбиқ эта оладиган, миллий ғоя ва истиқлол мафқураси мустаҳкам бўлган шахсларни шакллантириш директор ўринбосари фаолияти мақсадининг асосини ташкил этади.

Ўқувчи-ёшлар дунёқарашини шакллантиришда миллий ва умуминсоний кадриятлар, халқимизнинг бой тарихий, маданий ва маънавий мероси асосида уларни ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, иймон-эътиқод, меҳр-шафқатлилиқ каби инсоний фазилатлар мисолида ҳар томонлама баркамол авлодни тарбиялайди;

– «Таълим тўғрисида»ги Қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Республика Олий Мажлиси сессияси материаллари, Президент фармонлари, асарлари, нутқлари, ҳукуматимиз қарорлари, таълим бошқаруви органлари меъёрий ҳужжатлари, талаблари асосида ўз ишини амалга оширади;

– директор ўринбосари тарбиявий ишларини режалаштиришда, синф раҳбарларининг қизиқишлари, топшириқларни қай даражада бажара олишларини ҳисобга олади;

– ўқувчиларда Ватанга муҳаббат, Ўзбекистон Республикаси Президенти, Конституцияси ва Давлат рамзларига садоқат ҳисларини тарбиялайди;

МАКТАБДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШИ

Ўқувчиларнинг ўз-ўзини идора қилиш органлари фаолиятида қатнашуви уларнинг ижтимоий фаоллик сифатларини шакллантиришнинг таъсирчан воситасидир. Бу болалар ва ўсмирларнинг фуқаролик, демократия борасидаги тушунчаларини кенгайтиради,

Ўз-ўзини идора қилиш – ташаббускорлик ва мустақиллик мактабидир. Ўқувчилар ўз-ўзини бошқаруви ўқувчилар томонидан фан ва машғулотларнинг тўлиқ ўзлаштирилишига, бирор касб ўрганишига, Ватанга садоқат руҳида тарбияланишига, Ватан ҳимоячиси бўлишига мактабдан ташқари тарбиявий ишларда, Давлат, жамоат мулкани кўз қорачиғидай асрашга, табиатни муҳофаза этишга кўмаклашади.

Ўз-ўзини бошқариш ўқувчиларни мустақил ҳаётга, тўрмуш ва жамиятга мос қилиб тарбиялаш, таълим муассасасида маънавий муҳитни сақлаш маъмуриятга қўшимча таълим олиш учун ўқувчилар талабномасини

шакллантиришда кўмаклашади.

Ўқувчилар ўз-ўзини бошқаруви аъзолари мактаб ва мактабдан ташқари таълим муассасаларида ўтказилаётган барча тадбирларда, танловларда, хоналарни жиҳозлашда фаол иштирок этадилар.

Мазкур бошқарув ташкилотчилиги иши кўникмаларини тарбиялайди, умумий ҳоялари билан аҳил, жипслашган ўқувчилар жамоасини тузади. Ўқувчилар ўз-ўзини идора қилиш тизими мактаб ўқувчилари (жамоаси) томонидан ўзининг фаолиятида демократик фаолият тарзларини чуқур ўзлаштириш учун қулай шароитлар яратади. Бу тўғри тақсимлаш, ижро устидан ҳисобот ва назоратни йўлга қўйиш, ҳаракатлар, ташаббускорликнинг уйғунлигини таъминлаш, мусобақалар уюштириш, ўз зиммасига масъулият олиш каби кўникмалардан иборат. Тарбияланувчилар давримиз кишиси учун зарур бўлган қатор ахлоқий сифатларни, чунончи, жамоат ишига ва унга қўшадиган улуши учун шахсий масъулият, жамоа манфаатларига содиқлик, ўзаро муносабатларнинг қатъийлик, талабчанлик, жамоат ташаббусини қўллаб-қувватлаш каби сифатларни эгаллайди.

Мактабда ўқувчиларнинг мустақил фаолияти, барча педагогик жамоа бу ишга маънавий тайёр бўлсагина ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида ўзаро чуқур ҳурмат, хайрихоҳдик, ишонч бўлган шароитдагина ташкил этилиши мумкин. Ҳеч қандай сохталик ва сунъийлик бўлмаслиги керак. Барча ўз-ўзини идора қилиш ташкилотлари ўз фаолияти юзасидан вақти-вақтида ҳисобот бериб туриши, сўз ва иш бирлиги сақланиши, ҳар ким ҳуқуқлари ва вазифаларини бажаришда ижтимоий рағбатлантирилиши эътиборда бўлиши керак. Бунда, албатта, болаларнинг Республика болалар ва ўсмирлар уюшмалари билан ҳамкорлиги катта аҳамиятга эгадир.

Саволлар:

1. Маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича директор ўринбосарининг фаолияти қандай амалга оширилади?

2. МАКТАБДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШИНИ гапириб беринг.

21-МАВЗУ. СИНФДАН ВА МАКТАБДАН ТАШҚАРИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштиришга қўйиладиган талаблар.
2. Тарбиявий ишларнинг бўлимлари.
3. Синф тарбиявий соатига киритиладиган тарбия турлари.

Тарбия жараёнининг моҳиятини чуқур билиб, уни ташкил этишда ташаббус кўрсатиш, ишбилармонлик ва эпчиллик, барча янги ва илғор нарсаларни амалда самарали қўллаш билиш мактаб ўқувчиси шахсини ривожлантириш жараёнига раҳбарлик қилиш принципларидан биридир.

Самарали раҳбарлик услубини мактаб ҳаёти ва фаолиятига татбиқ, этишишг намунаси бўлган коллегиял ва яққа раҳбарликнинг бирга қўшиб олиб борилиши болалар тақдири, уларнинг тарбиясига педагоглар жамоаси жавобгарлигини ва директорнинг шахсий жавобгарлигини таъминлайди.

Раҳбарликнинг зарур принципи режалилик бўлиб, унинг ёрдамида педагогик таъсирлар тизими ва тарбиявий ишда изчилликка эришилади. Режалилик директорга тарбиянинг барча масалаларини аниқ амалга ошириш истиқболларини намоён қилади.

Мазкур таълимотга асосан мактабдан ташқари ишларни режалаштириш ва унинг амалга оширилишига раҳбарлик ҳамда назоратни уюштириб бориш мактаб ички бошқарув тизимида муҳим аҳамият касб этади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг умуммактаб режасини маънавий ва маърифат бўйича директор ўринбосари раҳбарлигида, синф раҳбарлари, методик бирлашмаси, тажрибали ўқитувчилар, мактаб кутубхонаси, ўқувчи-ёшлар ташкилоти, ўқувчилар уюшмаси, ота-оналар комитети ҳамда тўғарак раҳбарларининг фаол иштирокида тузиш ҳамда уни мактабнинг йиғилишида муҳокамадан ўтказиб тасдиқлаш мақсадга мувофиқдир.

Республикамиздаги қатор мактаблар илғор директорларининг иш тажрибаларида ўқитувчилар ва синф раҳбарларининг тарбиявий ишига педагогик раҳбарликнинг яхшиланишини таъминлайдиган комплекс тизим таркиб топмоқда.

Директор ўқитувчилар, синф раҳбарлари, тарбиячилар ва ўқувчиларга нисбатан тутган принципиал йўли ва фаолиятида бирлик бўлишига эришади, мактабнинг оила, катталарнинг меҳнат жамоалари, жамоат, ташкилотчилари билан узвий ҳамкорлик қилишга интилади.

Мактабнинг тарбиявий жараёнига раҳбарлик қилишда директор бошланғич ва ўқув синфлар тарбиявий ишида изчилликка риоя қилишга

алоҳида эътибор беради, бу билан таълим жараёнида ҳам, шунингдек, дарсдан ташқари вақтда ҳам тарбиянинг узлуксизлик ва принципини амалга оширади.

Режалаштиришга қўйиладиган талаблар

Синф раҳбарининг тарбиявий иш режаси бу мажбурий педагогик ҳужжатдир. Иш режа чораклик, ярим ва бир йиллик тузилиши мумкин. Ҳозирги шароитда тажрибаларнинг кўрсатишига биноан ярим йиллик режасидан фойдаланиш анча самара бермоқда. Режалаштиришда қуйидагилар назарда тутилса, унинг самараси ошади:

1. Режа маҳаллий шароитга қараб, мактабнинг жойлашаган ўрни, албатта, ўқувчиларнинг савияси, ёшга қараб мумкин қадар мос тузилиши керак.

2. Режа муайян мақсадга қаратилгани ва реал (аниқ) бўлиши зарур.

3. Болалар ва ўсмирлар уюшмаси билан келишилиши лозим.

4. Режада ўқувчиларнинг кузги, қишки, баҳорги ва ёзги таътилларида қиладиган ишлари акс этиши керак.

5. Ўтказиладиган тадбирларнинг бажарувчи шахслари, муддати ва бажарилиши тури аниқ, кўрсатилиши лозим.

6. Режа мактаб директори ўринбосарлари томонидан кўриб, директор томонидан тасдиқланиши шарт.

Режалаштиришда синф раҳбарининг педагогик тайёргарлиги, тажриба ва шахсий хусусиятлари жуда аҳамият касб этади.

Тарбиявий иш жараёнини энди бошлаган, кам тажрибага эга – синф раҳбари, одатда кенг қамровли иш режасини тузса, педагог эса, чегараланган режа билан ишлаши мумкин. Аммо ҳар иккала ҳолда ҳам барча синф раҳбарларининг тарбиявий режасида тарбиявий иш фаолиятининг асосий мазмуни ҳамда йўналишлари тўла акс эттирилмоғи даркор.

Умумий ўрта таълим мактабининг 8-синфи учун ўқув йилининг ярим йилига мулжалланган намунавий иш режасини келтирамиз.

I БЎЛИМ. СИНФГА ҚИСҚАЧА ТАВСИФНОМА

Синфда ўқувчи бўлиб, ...таси қизлар ва ... таси ўғил болалар.

Шулардан ... таси “Болалар ва ўсмирлар” уюшмаси аъзоси.

«Ўқувчиларнинг билим даражаларини назорат қилишнинг рейтинг кўра аълочи ва ўзлаштирмовчи ўқувчилар сони.

Синф ўқувчилари дарсларда онгли интизомга эришган ва синфдан ташқари ишларнинг кўпгина масалаларини мустақил ҳал этади. Ўқувчилар фаол, меҳнатсевар ва дўстона жамоадир.

Синф раҳбари ўқувчилар ҳақидаги қуйидаги маълумотларни шу бўлимга келтиришлари мумкин:

1. Бола қаерда яшайди?

2. Унинг ота-онаси қаерда ва ким бўлиб ишлайди?

3. Оила таркиби, оиланинг маданий даражаси.

4. Оиладаги ўзаро муносабат.
5. Оиладаги болага тарбия беришнинг ўзига хослиги.
6. Боланинг уйдаги кун тартиби ва маиший аҳволи.
7. Боланинг уй ва жамоат ишларига иштирок этиши.
8. Фан тугаракларига қатнашиши (мактаб ва мактабдан ташқаридаги).
9. Боланинг мактабдан ташқаридаги дўстлари ва танишлари.
10. Ўқувчи ёзда қаерда?
11. Бола ҳаётидаги энг муҳим воқеа-ходисалар.
12. Газета ва журналларга обуна бўлиши.
13. Ўқувчи саломатлигининг аҳволи ходимларининг маълумотига кўра).

II БЎЛИМ. ТАРБИЯВИЙ ВАЗИФАЛАР

1. Ўқувчиларни меҳнатда ва ўзбек халқининг мустақил давлат қуришдаги бунёдкорлик ишларида иштирокини таъминлаш.
2. Ёшларни байналмилал ва бошқа халқларнинг қардошларча дўстлиги руҳида тарбиялаш.
3. Ўқувчиларнинг ўзлаштирмаслик сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш чораларини белгилаш.
4. Ўқувчиларни умумий ўрта таълимдан кейинги босқичга тайёрлаш.
5. Юксак маънавият, иймон ва эътиқодли бўлиш, истиқлол ғояларини сингдириш.
6. Синфдаги барча ўқувчиларнинг билим даражасини оширишга эришиш.
7. Ўқувчиларнинг онгли интизоми учун ўқишга ва меҳнатга тўғри муносабати учун кураш олиб бориш.
8. Ўқувчилар фаолиятини ташкил этишда уларнинг мустақиллиги ва ташаббускорлигини ошириб бориш.
9. "Болалар ва ўсмирлар уюшмаси"га кириш учун тайёрлаш.

Эслатма: Тарбиявий вазифалар ўқувчиларнинг ёш хуусиятига қараб ўзгартирилади.

III БЎЛИМ. ЎҚУВЧИЛАРГА ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ АСОСИЙ ТУРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Синф раҳбари томонидан ўтказиладиган барча тарбиявий тадбирлар шу бўлимга киритилиб, синф тарбиявий соатлари деб юритилади (йил давомида 30-34 соат дарс жадвалига киритилади), у соддалаштирилган, барча синфлар учун қулай қуйидаги андозага туширилиши мумкин. Аввалги адабиётларда берилган режалаштириш чизмасига "Бажарилиш тури" қўшимча сифатида киритилди. Мақсад, режалаштирилган мавзу масалан, "Ота-онам - суянган

тоғим" юзасидан суҳбат, кеча, конференция учрашув, экскурсия ва ҳоказолар ўтказиш мумкин. Албатта, бу тадбирларнинг барчасини бир ўқув йилида ўтказиб, синф раҳбарининг тарбиявий иш режасида бу мавзу ҳар йили такрорланиб, бажарилиш тури ўзгартириб борилади. Синф раҳбари меҳнатининг унумли бўлишида бу усул анча самара беради.

№	Тарбиявий тадбирлар номи	Бажариш тури	Вақти	Масъул киши	Ижроси ҳақида
1.	Ота-онам суянган тоғим	Учрашув	Март ойининг 1-хафтаси	Синф ота-оналар кумитаси раиси	Тадбирга ...ота- она, ...ўқувчи иштирок этди

Синф тарбиявий соатларнинг мавзулари тубандаги таркибий қисмларни ўз ичига олади ва юқоридага андозага тартиб билан жамланади.

I. Маънавият ва бурч тарбияси

Маънавиятимизнинг қадимийлиги, мазмун ва моҳияти, ўзига хос хусусиятлари, асосий тамойиллари, унинг жамиятимиз тарақиётидаги роли ва аҳамияти, Президентимиз асарлари ва нутқларида инсонни жонли мавжудодлардан ажратиб турадиган онг ва тил, ақл-идрок ва тафаккур, одамгарчилик, мурувват ва саҳоват, раҳм-шавқат, меҳр-оқибат, иймон-эътиқод, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, ҳалоллик, поклик, табиатни эъзозлаш, илм ва фанни, адабиёт ва санъатни, маданиятни севиб ардоқлаш, миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат, ўзи ва ўзга миллат кишиларини, уларнинг тили, тарихи, маданияти, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилиш ва қадрлаш хислатларини тарбиялаш асосий мақсад қилиб олинади. Тарбиявий соат мавзулари:

1. Маънавият инсонга ҳаводек, сувдек зарур.
2. Инсонни ҳаётини безайдиган, гўзаллаштирадиган омил маънавиятдир.
3. Давлат ва миллат маънавияти билан кўркамдир.
4. Маънавий баркамол кишилар ҳаёти биз учун намуна.
5. Ҳалоллик ва ростгуйлик - инсон фазилати.
6. Бугун ният - эртанги ҳақиқат.
7. Чин ва ёлғон дустлик.
8. Ҳақиқий ва қалбаки қахрамонлик.
9. Ёмон одатдан сақлан.
10. Иймонсизда Ватан туйғуси бўлмайди.
11. Ўз ғурурингни ҳимоя қила оласанми?
12. Қуръони карим ва Ҳадиси шарифдан парчаларни ўқиш ва муҳокама

қилиш.

Эслатма. Юқоридаги ва энди тавсия қилинадиган мавзуларни синф ўқувчиларининг қабул қилиш даражасига қараб соддалаштиришп, мураккаблаштириш мумкин.

II. Ватанни севмоқ иймондандир.

“Унинг бахт-саодати, ёруғ истикболи, фаровон келажаги учун яшаш, курашиш, керак булса, жонини фидо қилиш шу муқаддас заминда яшаётган ҳар бир инсон учун бахтдир”.

И. А. Каримов Инсон учун ота-она, ака-ука, дўст-биродар қанчалик зарур бўлса, ҳам Ватан ҳам шунчалик муътабардир. Уни асраб-авайлаш бизнинг бурчимиздир. Чунки "Шу азиз Ватан барчамизники", эканлиги ўқувчиларга тушунтирилиб, Аллоҳ таолоҳ, тилу-забон, онгу-тафаккур берган инсон учун Ватандан ортиқ меҳригиё ва улуғ неъмат берган инсон учун Ватандан ортиқ меҳригиё ва улуғ неъмат йўқлигини исботловчи мавзулар бу бўлимга киритилиши мумкин.

1. Ватан - Сен суйган одамлар манзили.
2. Ватан - бу туғилган жой.
3. Ватан - бу инсонлар яшайдиган муқаддас замин.
4. "Давлат", "Ҳукумат", "Халқ" тушунчалари нима?
5. Уруш ва меҳнат фахрийларини эъзозлаймиз.
6. Ғалаба ва мустақиллик кунини шарафлаймиз.
7. Ҳарбий ўйинларда иштирок этиш.
8. Ватанимга хизмат қиламан.
9. Чин Ватанпарварлик ўз улкасини севишдан бошланади.
10. Ҳадисдан мавзуга оид парчаларни ўқиш ва муҳокама қилиш.
11. Республикамиз истикдолини мустаҳкамлашда фаолмиз.
12. Ўзингиз яшаб турган маҳалла, қишлоқ, туман, вилоят тарихини биласизми?
13. Менинг ватандошим - замондошим.
14. "Биздан озод, обод ватан қолсин".
15. Ёв қочса, ботир кўпаяр.
16. Мустақиллик учун курашган аجدодларимиз - фахримиз.
17. Ўзбекистон - Ватаним маним.

III. Байналмилал тарбия

1. Байналмилал бирлик нима?
2. Сен ҳамдўстлик мамлакатлари ва уларнинг болалари ҳақида нималарни биласан?

Бу мавзуга тайёргарлик тубандагича ташкил этилиши мумкин. Ҳамдустлик мамлакатларидан бири танланиб, унинг ташкил топган вақти географик

жихатдан жойлашиши, аҳолиси, табиий бойликлари, иқтисоди, адабиёти-санъати, чет мамлакатлар билан алоқаси каби саволлар ўқувчиларга бўлиб берилади. Навбатдаги тарбиявий соатга география, тарих ва адабиёт ўқитувчилари таклиф қилиниб, ўқувчилар тингланади. Фан ўқитувчиларининг суҳбати билан машғуллот якунланади.

3. Бизнинг маҳалла, қишлоқ ва туманда неча хил миллат вакиллари яшайди ва улар қандай алоқадалар?

4. Туман ва вилоятлардаги қўшма корхона вакиллари билан учрашув уюштириш, экскурсия ташкил этиш.

5. Чет тилларни ўрганиш - иқтисодий мустақиллик пойдевори.

6. Чет тили ўқитувчиси билан хорижий тилда маълум темага аталган кеча ўтказиш.

7. Ҳамдўстлик мамлакатлари ҳамда чет эллик ўқувчилар билан алоқа боғлаш.

8. Чет мамлакатларда таълим олаётган юртдошларимиз билан алоқа ўрнатиш, улар орқали у мамлакат ҳақида маълумот тўплаб, муҳокама қилиш.

IV. Эстетик (нафосат) таркиби

1. Мусиқани қандай тинглаш керак?

2. Бадиий асар қандай ўқилади?

Афсуски, ҳозирги кунда ўқувчиларимиз китоб мутолаасига қизиқмай қуйдилар. Зероки, машхур татар олими Ризоуддин ибн Фахруддиннинг "Насийҳат" китобидан олинган ушбу парча ўқувчилар билан ишлаб чиқилса, ўқувчиларнинг бу касаллигига шифо бўлса ажаб эмас.

Китоб ва мутолаа

1. Гўзал китоблар ажиб нарсаларни кўрувчи кў, авлоқда сирдош, ёлғизликда дўст, ожизлик вақтларда ёрдамчи, хасратда шодлик келтирувчи, фикрларни нурлантирувчи, у замон аҳволдан сўзловчи, умматлар воқиотини ҳикоя этувчи, ақлли кимсаларнинг ақлларини кўрсатувчи, оз ҳақли - кўп фойдали нарсалардир. Шунинг учун китоб олмақда бахиллик этмангиз, китоблардан айрилмангиз.

2. Лекин китоблар орасида йўқ, нарсалар ёзилмиш - маъносиз нарсалар ила тўлганлари-да бордир, бўларни ўқимоқ, қийматли умрни зоий этмақдир. Шунинг учун фикрларни нурлантиражак, ҳулқи покларга ёрдам беражак, ақлни ортиражак китобларни ихтиёр этиб, бошқалардан йироқ бўлингиз. Фойдали китобларни ўқимақ кунглига шодлик келтирур, фикрга озиқ бўлур, зехнга қувват берур...

3. Баъзи кимсалар бўладики, "китоби кўб" деб халқ орасида ном чиқармоқ учунгина китоб йиғиб, ўзлари ҳечда фойда олмаслар. Бошқаларга-да»

фойда олдирмаслар, хатто ичларида нималар борлигинида билмаслар. Булар йуқ ташувчилар мисолидадир. Шунинг учун сизлар ўзингиз фойда олажак бўлган китобларни ўзингиз фойда олмоқ учун ихтиёр этингиз.

4. Мутолаа инсоннинг юзига нур, кунглига шоддик келтирур. Ушбу сабаб учун зеҳн хизмати ила машғул бўлувчилар ҳарнақадар ориқ бўлсаларда, ақллари семиз ва ё муҳаббатли булур.

5. Мусиканинг ажойиб саҳифалари - мусикали соат ўтказиш. Ўқувчиларга мумтоз ашулалардан бирининг номи айтилади. Топширик: шеър муаллифи, бастакори ҳақида маълумот тўплаб келиш, грампластинка ёки магнит тасмасига ёзилган қўшиқни топиш ва биргаликда эшитиб, муҳокама қилиш, Болалар ўзларига топширилган вазифани мусика ўқитувчиси ёрдамида синф тарбиявий соатида муҳокама қилади.

6. Сен меҳмони қандай кутасан, меҳмонда ўзингни қандай тутасан? (Меҳмон бўлиш ва кутиш адаби ҳақида).

7. "Санъаткор дунёсида", "Улуғ рассом" мавзуларида суҳбат, учрашув, экскурсия ўтказиш, альбом ёки стенд тайерлаш.

V. Билим олишда онгли муносабатни тарбиялаш

Бу тарбиявий тадбирни юқоридаги китобдан олинган қуйидаги парчаларни синф тарбиявий соатида ишлаб чиқилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Илм кўнгил кўзини очур, нодонлик қоронғуликни келтирур, улуғ даражалар еткурур, душманларга қурол бўлур, тирикликни сақлар, дунё кутмак сабабларини билдирур, йурт ичида ва умумхалқлар ила қандай сувратда бўлмак керак эканини ўргатур. Илм олимларнинг хурмати бў, уғрилардан қурқусиз давлат ва ҳеч битмайтурган бойликдир.

2. Олимлар пайғамбарларнинг ворислари, дунёнинг нурлари бўлиб, нодонларда дунёда турганлари ҳолда ўликлар ҳукмидадирлар, чунки улар Оллоҳ таолонинг ажиб нарсаларига керак вақтидагина кўз солурлар, лекин ибрат ола билмаслар. Керак вақтида сув ичадилар, аммо сувнинг нимадан ҳосил бўлгани, чашмаларнинг қаердан келиб, қаерга кетганларидан хабар бўлмас.

3. Илми кўб кимсаларга қараганда оз илми бўлмақдан уялмангиз, балки билмақ қўлингиздан келажак нарсаларни билмай қолувингиздан уялингиз, чунки буниси айбдир.

4. Илм ахлларига нафс ортидан йўрмак ҳеч келишилган иш эмас, шунинг учун шарийъат ўлчовидан ташқари мол севмангиз шаҳватларга асир бўлмангиз.

5. Ҳар вақт илмга муҳаббат қўйингиз, ўргатилмиш нарсаларни ихлос ила тинглангиз, керакликлардан сўнг керакликларни ўрганингиз ва ҳар бир илмдан кўркама бў билингиз, ҳеч вақт илмга такаббурлик кўрсатмангиз.

6. Илм ўрганмак ҳарнақадар гўзал иш бўлса-да, бузук, ният ила бўлганида гўзаллиги йўқ олура. Шунинг учун "Биздан Оллоҳ таоло ризо бўлсин ҳам яхши ишларга сабаб бўлсин", деб нийат этингиз. Бу эса яхши ниятдир. "Имом, муаззин, охунд, қозий ёки муаллим, мударрис ва нима бўлса-да, бир мартабага эришсак эди", деб нийят этмангиз, кўнглингизда бу каби нарсалар бў, чиқарингиз, чунки бў йахши нийят эмасдир. Зеро илмдан мақсад даража эмас, балки фойдали одам бўлмақдир.

7. Хазинангизда бўлган илмдан ортиқни даъво этмангиз, ўз-ўзингизга улуғлик ила ҳукм айламангиз. Билурсизми, донолари кў ва йирик бўлган бошоқлар ҳар вақт бошларини кўйи солиб турурлар. Донсиз ёки донли бошоқлар бошларини йўқори кўтариб турурлар, озгина ҳаво силкинса, силкина бошлайдилар, ҳолбуки, ўзларининг ўтга ёндирмақдан бошқа фойдалари бўлмас.

1. "Сўнги ахборот" миноти ўтказиш. Ўқувчиларга навбат билан ҳафта мобайнида Ватанимиз ва чет эл янгиликларидан тўплаб, муҳокома қилинади. Материаллар газета, радио ва телевидениядан тўпланади. Бунинг учун ҳар тарбиявий соатда 3-4 минут вақт ажратилади. давомида ҳар бир ўқувчи бу тадбирда бир марта қатнашади.

2. Ўқувчиларни мактабдаги фан тўғаракларга қатнашишини этиш ва кузатиш.

3. "Ўйлаб кўр", "Баҳс", "Билиб қўйган яхши", "Янгиликлар", мавзуларда синфнинг мунозара бурчагини ташкил этиш.

4. Газета ва журналларга обуна бўлишини таъминлаш.

5. Радио ва телевиденияларда ўтадиган ўқувчиларбоп эшиттириш кўрсатувларни эшитиш ва кўриш, уни муҳокома қилиш.

6. Фан ҳафталикларида иштирок этиш.

7. Фанга оид мактабда ташкил этиладиган кўргазма, кеча, бадий олимпиадаларда қатнашиш.

VI. Экологик тарбия

Инсон самарали меҳнати, табиат ноз-неъматларидан оқилона фойдаланиши ва унинг гўзалликларидан баҳраманд бўлиши туфайли фаровон ҳаёт кечиради. Ўқувчиларда бу тушунчани шакллантиришда экологик тарбия муҳим ўрин тутаяди.

Экологик тарбия – бу ўқувчиларда атроф-муҳитга нисбатан бепарво бўлмаслик, табиат, инсон, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсини эъозлашни шакллантириш демақдир. Бу жараён дарс ва синфдан ташқари машғулотларда амалга оширилади.

1. Яшаб турган туман, вилоят табиатини ўрганиш.

3. "Сувсиз ҳаёт бўлмас", "Ер хазина, сув олтин", "Табиат учинчи - акамиз мавзуларида тил адабиёт ўқитувчиси ҳамкорлигида иншо ўтказиш, муҳокома қилиш, намунали иншолар кўргазмасини ташкил этиш.

3. "Табиат бойликлари деганда нимани тушунасиш?", "Табиатни учун асраш учун нималар қилиш керак?", "Қандай заводлар ҳавони ифлослайди?", "Орол денгизи ҳақида нималарни биласиз?", "Қандай дарахт ва гулларни сеvasиз?" мавзуларида мунозара ташкил этиш.

VII. Соғлиқни сақлаш. Соғлом авлодни тарбиялаш тадбирлари

1. Тиббиёт ходимларининг "Тозалик ва соғлиқ," ҳақидаги суҳбатларини уюштириш.

2. "Соғлом танда – соғлом ақл", "Соғлиқ - туман бойлик" мавзуларида мунозара ўтказиш.

3. Буюк алломаларнинг соғлиқ-саломатлик ҳақидаги ўғитларини муҳокама қилиш.

4. Газета, журнал ва бадиий асарлар қандай ўқилади? Мавзусида мунозара.

5. Жинсий тарбия борасида ўғил ва қиз болаларга алоҳида-маълумот бериш.

Шунингдек, "Насийҳат" китобидан "Овқатланмак" ва "Ичмак" одоблари ҳақидаги ибратли парчани ишлаб чиқилса мақсадга мувофиқ, бўлади.

VIII. Жисмоний тарбия

"Бадан тарбия билан муътадил ва узоқ вақт шуғулланувчи киши табибларнинг давосига муҳтож бўлмайди".

Абу Али ибн Сино

Келажак авлодни ҳар жихатдан етук қилиб тарбиялаш, ўқувчиларни жисмоний бақувват, ҳар қандай муҳитга, меҳнатга қодир ва чидамли қилиб тарбиялаш мақсадида синф тарбиявий соат дарслари ва бошқа тарбиявий тадбирларда тубандаги мавзулардан фойдаланиш

1. Саломатликни сақлаш ва тиклаш учун жисмоний машқлардан фойдаланиш (Мактабдага дарсдан олдинги бадан тарбия машқларига қатнашишларини таъминлаш).

2. Ўқувчиларни мактаб ва мактабдан ташқаридаги спорт мусобақаларига қатнашишларини таъминлаш.

3. "Ёшлик-чакқонлик" мавзусида суҳбат.

4. "Улар билан фахрланамиз" мавзусида учрашув ўтказиш, альбом ёки стенд тайёрлаш (мактаб, туман ёки вилоятдан чиққан спорт машғаллари ҳақида).

5. "Аграр юрсанг пиёда, умринг бўлар зиёда" мавзусида таътил вақтларида экскурсияларга чиқиш.

6. Спорт мусобақаларига жалб қилиш.

7. Ватандош буюк алломаларимизнинг жисмоний тарбия ҳақидаги фикрларини муҳокама қилиш.

Тарбиянинг муҳим соҳаси саналмиш жисмоний тарбия ҳақидаги ўзбек мутафаккир олими, етук педагог Абдулла Авлонийнинг "Туркий гулистон ёхуд ахлоқ" китобидан олинган ушбу парчани ўрганиш ўринлидир.

"Баданнинг саломат ва қувватли бўлмоғи инсонга энг керакли нарсадир. Чунки, ўқимок, ўқутмок.. ўрганмок, ва ўргатмок; учун инсонга кучлик, касалсиз жасад лозимдур. Соғ баданга булган инсонлар амалларида, ишларинда, ибодатларинда камчилик қилурлар.

Бадан тарбиянинг фикр тарбиясига ҳам ёрдами бордур. Жисм ила рух, иккиси бир чопоннинг ўнг ила терси кабидур. Агар жисм тозалик ила зийнатланмаса, ёмон хулқлардан сақланмаса, чопонни устини қуюб, астарини ювуб, овора бўлмок кабидурки, ҳар вақт устидаги кири ичига урадур. Фикр тарбияси учун малхам ва соғлом бир вужуд керакдур”

IX. Энг янги янгиликлар ва тарихий саналарни нишонлаш тадбирлари

Мустақиллик туфайли ҳаётимиз кундан-кунга фаровонлашиб бориши шубҳасиз. Албатта бунинг негизида Президентимиз ва ҳукуматимизнинг янги-янги фармон, буйруқ ва кўрсатмалари ётади. Буни биз шартли равишда режага “Энг янги янгиликлар” деб киритдик. Бу бўлим режанинг энг охириги тадбирларидан ҳисобланади ва режанинг охирига киритилади. Тарихий саналардан сўнг қайд қилинади. Тарбиявий тадбирларда уларни ўрганиш ва ҳаётга тадбиқ этиш зарур, яъни замон талабларига кўра чиқарилган янгиликлар режа тузилгандан сўнг эълон қилинса, синф раҳбари белгилаган тарбиявий тадбирни ўқув йилининг қайси ярим йиллигидан қатъий назар, тарихий саналардан кейин мавзунини қайд этади ва тегишли тадбир ўтказиши.

Мактаб раҳбарлари режани тасдиқлаётган вақтларида бу бўлимнинг қай тарзда акс этганлигига аҳамият беришлари зарур.

Тарбиявий папкада нималар бўлиши керак?

Синф тарбиявий папкаси синф раҳбарининг тарбиявий соҳасида олиб бориладиган ишлар тўпламидир. Бунда фақат ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб тарбия борасида керак бўладиган материаллар бўлиши керак.

Юқоридаги тажрибалардан келиб чиқиб, синф раҳбарининг тарбиявий иш режаси бир қатга дафтарда бўлиши мақсадга мувофиқ, деб топган эдик. Синф раҳбари меҳнатини ихчамлаштириш, назоратни ва бошқарувни илмий асосда ташкил этиш учун режа мундарижаси тубандаги бўлишини тавсия этамиз.

1. Синфга қисқача тавсифнома.
2. Тарбиявий вазифалар.
3. Ўқувчиларга тарбия беришнинг асосий турлари ва шакллари (Эслатма: мундарижа мазмуни 1-3 булимларда тавсия этилганидек ёритилади ва дафтар бўлим ҳажмига кўра мундарижаланади).

4. Ўқувчи, ўқитувчи, ота-оналар билан суҳбатлар алоҳида-алоҳида бетларда қайд этилади.

5. Тарбиявий соатларни ҳисобга олиш (Тарбиявий соатга бир соат дарсга қандай тайёрланса, бу тадбир учун дам шундай ҳозирлик кўриш талаб этилади).

Мундарижанинг бу қисмида ҳар ҳафта ўтказилган тарбиявий соатнинг мавзуси, бажарилиш тури, вақти, ким томонидан бажарилганлиги (ҳақидаги қисқача баённома қайд этилади. Демак тарбиявий папкада:

- тарбиявий ишлар режаси;
- режалаштирилган мавзуга оид рисолалар;
- йўл ҳаракати хавфсизлиги ва ёнғиндан сақланиш қоидалари юзасидан дастур ва кўрсатмалар ҳамда тарбия борасида керак бўладиган зарур материалларгина бўлса бас.

Хафталик тарбиявий тадбирни режалаштиришда синф раҳбари мавсумни, тарихий санани, энг янги янгиликларни ҳисобга олиши керак. Раҳбарнинг эса, тарбиявий соатни тўлақонлик ва қизиқарли ўтишида юқоридагилар унинг назаридан четда қолмаслиги зарур.

Саволлар:

1. Синфдан вамактабдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштиришга қўйиладиган талабларни айтиб беринг.
2. Тарбиявий ишларни режалаштиришда қайси бўлимларни киритишимиз мумкин?
3. Синф тарбиявий соатига киритиладиган тарбия турларини айтинг.

22-МАВЗУ. ТАШКИЛОТЧИНИНГ ОИЛА ВА ЖАМОАТЧИЛИК БИЛАН ҲАМКОРЛИҚДАГИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР МЕТОДИКАСИ.

Режа:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар тизими.
2. Синфдан ташқари тўғараклар ташкил қилиш.
3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг тарбиявий таъсири

Мактаб ва мактабдан ташқари муассасаларнинг ташкилий шакллари, мазмуни ва мақсадини белгилаш бугунги кунимизнинг барча қирраларини ҳисобга олишини талаб этмоқда.

Синф ва мактабдан ташқари мазкур тарбиявий ишлар шахс камолоти босқичларини белгилаб олишга қаратилганлиги билан тавсифланади. Мазкур муаммони ижобий ҳал этиш учун синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар тизимида қуйидагилар бўлиши лозим:

- Улғаяётган инсон шахсини тарбияда олий ижтимоий қадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, ўсмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва ўзига хослигини ҳурматлаш, ижтимоий ҳуқуқини эътиборда тутиш зарур.

- Миллийликнинг ўзига хос анъана воситаларига таяниш.

- Педагоглар ўртасида ўзаро ҳурмат муносабатларини шакллантириш. Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар ўқувчиларни дарсдан бўш вақтлардаги ўқув тарбия жараёнини тўлдиради ва кенгайтди, ўқувчиларни мустақил билим олишлари, ижодий қобилиятларини, ташаббускорлигини оширишга имконият яратади. Синфдан ташқари ташкил этиладиган тадбирларда фан ўқитувчилари ўз фанига қизиққан ўқувчилар билан машғулот ўтказиб, ўқувчиларнинг қизиқишларини ўстиради. Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўғараклар бир неча хилда бўлиши мумкин:

- А) фан тўғараклари
- Б) моҳир кўллар тўғараклари
- В) спорт тўғараклари
- Г) бадий ҳаваскорлик тўғараги

Ўрта умум таълим мактабларида бу ишларни синф раҳбари ва тарбиявий ишлар ташкилотчиси уюштиради. Синф раҳбари синфдан ташқари ишларни уюштиришда тўғарак раҳбарларига яқиндан ёрдам беради. Қизиқишлари, интилишлари бир хил бўлган ўз ўқувчиларини бирор тўғаракка аъзо бўлишга чорлайди. Уларни қайси тўғаракда машғул бўлишлари ҳисбога олинади.

Мактабдан ташқари тарбиявий ишлар болаларни ижодкорликка даъват этувчи тарбиявий маскандир. Педагогик тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги шароитда мактабдан ташқари тарбиявий ишларни олиб борувчи болалар уйлари, ёшлар саройлари, ёш техниклар саройлари, ёш техниклар уйлари мактаб тарбиясининг узвий давомчиси бўлиб қолиши керак. Ўзбекистон

Республикасининг «Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар концепцияси», бу ишларни режалаштириш ва амалга оширишда асос бўлади.

Маълумки, ўқувчиларни ғоявий-сиёсий, ахлоқий, меҳнат, нафосат ва жисмоний жиҳатдан тўлиқ шаклланган кишилар қилиб тарбиялаш дарс жараёнидан бошланади. Бироқ ўқувчиларнинг кундалик ўсиб бораётган эҳтиёжлари, талаблари ва барча қизиқишларини фақат дарс жараёни билангина чеклаб бўлмайди.

Бундай кўп қиррали қизиқишларни синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни узвий боғланиш асосидагина қондириш мумкин. Шу сабабли кейинга даврда ўқувчиларнинг дарсдан ташқари вақтларини кўнгилли уюштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар – ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқарашини тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт, ишлаб чиқариш билан чамбарчас боғланишига замин яратади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчининг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради:

- дарсдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш;

- ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларини педагогик жамоа, ўқувчилар ташкилотлари, синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш;

- синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда ўқитувчилар, ота-оналар, синф фаоллари, услубий ёрдам кўрсатиш;

- умуммактаб ва мактаблараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш;

- ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш.

Бу борада ташкилотчилар фаоллигини 3 та асосий томонини кўриш мумкин: 1-ташкилотчилик, 2- усулий, 3-маъмурий.

Булар кўпинча ўзаро узвий боғланган ҳолда намоён бўлади. Ташкилотчининг ташкилотчилик фаолиятига қуйидаги бир қатор ишларни киритиш мумкин:

- тарбиявий ишлар соҳасида эришилган ютуқ ва камчиликларни таҳлил қилиш

- тарбиявий ишларни мақсад ва вазифаларини аниқлаш

- тарбиявий, оммавий-сиёсий ишларни режалаштириш ва уларнинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқлаш;

- синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни гуруҳлаштириш, бошқарувчи шахсларни аниқлаш.

Мактабда тарбиявий ишларни аниқ режалаштирмасдан, унинг мазмуни, шакл ва усулларини аниқламасдан, маълум бир тизимга солмасдан туриб кўзда тутилган мақсадга эриши қийин.

Оила – тарбия ўчоғи. Оила – жамият негизи. Ҳар бир инсонда илк ёшлигидан бошлб онгида шаклланадиган барча инсоний фазилатлар, эзгу ният, маслаклар, қадриятлар такомил топадиган, мафкуравий ва маънавий тарбия амалга ошириладиган муҳитдир. Ўзбек оиласи ўзида кўп асрлик мустаҳкам маънавий қадриятларимиз равнақ топадиган шундай масканки, унинг барқарорлиги ва мустаҳкамлиги жамиятимиз ривожининг муҳим омилларидан биридир. Агар оиладаги муҳит соғлом бўлса, унда камол топаётган ёш авлод қалби ва руҳига эзгу хусусиятлар, миллий ва умуминсоний қадриятларни, миллий истиқлол ғоясини сингдириш учун қулай шароит яратилган бўлади.

Оила манфаатларини таъминлаш борасида 1998 йилда қабул қилинган ва муваффақиятли амалга оширилаётган тадбирлар тўғрисида давлат дастури ва Ушбу дастурда белгиланган тадбирларнинг стратегик йўналишларига эътибор берилса, улар мамлакатимиздаги оилаларнинг мустаҳкам бўлишига имкон берувчи вазифаларни назарда тутди.

1998 йилнинг «Оила йили» деб эълон қилиниши ваш у йилнинг ўзида Оила кодексининг қабул қилиниши ҳамда мамлакатимиз тарихда илк бор ташкил этилган Республика «Оила» илмий-амалий марказининг мақсади ҳам давлатимизнинг оилани ҳар томонлама мустаҳкамлаш, ҳимоя этиш борасидаги сиёсатига ҳамоҳанг бўлиб, оилага тааллуқли бой ва сермазмун миллий анъаналарни авйлаб-асраш, уларни умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириш, оила ва никоҳнинг муқаддаслигини ёш авлод онгига чуқур сингдириш йўли билан оилани мустаҳкамлиги, барқарорлигини таъминлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш муаммоларини илмий ўрганиш, оилавий ҳаётга боғлиқ муаммоларни тадқиқ эти шва фуқароларга бу масалаларда амалий ёрдам беришдан иборатдир.

Марказнинг муҳим мақсад ва вазифаларидан бири оила концепциясини яратиш ва уни ҳаётга жорий этишнинг услуб ва воситаларини жорий этиш орқали ҳукуватимизнинг ижтимоий соҳадаги инсонпарвар сиёсатини амалда ҳар бир фуқаро онгига оила институти орқали сингдиришдан иборатдир.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов ҳар чиқишларида оила масалаларига катта эътибор берар эканлар, унинг тарбия берадиган масканлар орасида энг муҳими кадрли эканлигига оид фикрлари алоҳида аҳамиятга эга. «Оила ҳақида гапирар эканмиз, авваламбор оила ҳаётнинг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган муқаддас урф-одатларимизни сақлайдиган, шу билан бирга келажак насллар қандай инсон бўлиб етишишига бевосита таъсир кўрсатадиган тарбия ўчоғи эканлигини тан олишимиз даркор». Мустақиллик йилларида республика ҳукувати ва Президенти И.А.Каримов томонидан оилага кўрсатилаётган эътибор, йилларга мақом берилаётганда оилани мустаҳкамлаш,

никоҳни қадрият сифатида эъзозлашга қаратилган чора тадбирлар том маънода юртимизда оила ва фарзандлар ҳукуматнинг доимий ғамхўрлиги эканлигидан далолатдир.

Тақдим этилаётган концепция оила институтини юртимизда янада мустаҳкамлаш, у орқали миллий истиқлол ғоясини фуқаролар онгига сингдириш ишлари учун дастуруламол бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ўзгаришлар, янгилашни жараёнлари ва ислохотлардан кўзланган асосий мақсад озод ва обод Ватан, ривожланган фуқаролик жамияти барпо этиш, шу тарзда халқ фаровонлигини таъминлаш, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллаш, оиланинг барқарорлигига эришиш экан, оила бағишланган концепциянинг вужудга келиши ўта долзарбдир. Зеро, Республикамиз ўз иқтисодиётини янги босқичга кўтариш, жамиятни эркинлаштириш ва демократиялаш сиёсатини изчил олиб борар экан, бизга жамиятнинг негизи бўлган оилалар муаммолари ва истиқболга қаратилган концепция зарур. Дарҳақиқат, концепция Ўзбекистондаги оилаларнинг ривожланиши истиқболини тасаввур қилиш, оила борасидаги ижобий ва муаммоли масалаларни олдиндан башорат қилиш учун, мавжуд муаммоларнинг сабаб ва омилларини белгилаб олиш учун ҳам хизмат қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки «Оила» концепциясини яратиш ва бу билан боғлиқ ишларнинг долзарблиги ҳамда бажарилишининг мақсадга мувофиқлиги мустақиллик йилларида Республика раҳбари И. А. Каримов ташаббуси билан йилларга берилган мақомлар доирасида амалга оширилаётган давлат дастурларининг оилани, она ва болани ижтимоий муҳофаза қилишга қаратилганлиги, ҳукумат томонидан оила манфаатларига ажратилаётган сармояларнинг амалда оқланиши зарурати билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 5 февраль 6-сонли «Она ва бола» Давлат дастури тўғрисидаги қарорида белгиланган вазифаларнинг муҳимлиги ва долзарблигидан ҳам келиб чиқади.

Оила ва жамият - моҳиятан бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, оилада жамиятнинг туб моҳияти ва муаммолари ўз аксини топади. Шунинг учун ҳам оилани кичик жамият дейиш мумкин. Ҳар бир жамият аъзоси оила бағрида вояга етади, ижтимоий муносабатларни ўзлаштиради ва инсоний фазилатларни намоён этади. Баркамол инсонни шакллантириш, уни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш оиланинг муқаддас вазифасидир. Оилани мустаҳкамлаш жамият барқарорлиги ва қудратининг муҳим шартидир. Шу боисдан ҳам давлат оилани ўз ҳимоясига олади.

Оила қандай бўлса, жамият ҳам шундай бўлади. Мамлакатимизда миллий мустақиллик йилларида маънавий соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар, аввало, оила қадриятларини энг илғор анъаналарини тиклашга қаратилгандир.

Оилавий тарбия оилада ота-оналар, васийлар ёки ката кишилар томонидан болаларни тарбиялаш, ёш авлоднинг ҳар томонлама ривожланишида муҳим

ўрин тутади. Оила тарбиясида доимий тарбиявий таъсирчан куч-оилавий тартибдир.

Оила ва маҳалла бошқа тарбиявий муассасалардан фарқли равишда одамнинг бутун ҳаёти давомида унинг барча томонларига, кирраларига таъсир кўрсатишга қодирдир ва одатда таъсир кўрсатади. Оила ва маҳалла ҳамкорлигидаги тарбия вазифасининг бу улкан миқёси унинг мафкуравий ва психологик таъсир кўрсатишнинг чуқур ўзига хослиги билан уйғунлашиб кетади. Бу эса уни олий даражада таъсирчан қилибгина қолмай, шу билан бирга шахсни шакллантириш жараёнининг зарур бўғинига ҳам айлантиради.

Оила ва маҳалланинг юксак тарбиявий имконияти болалар ва ота-оналарнинг ўзига хос хусусиятлари: қон-қариндошлиги, қўни-қўшнилиги, муҳаббати, яқинлиги, ишончи, бурч хисси, обрўлиги ва ҳоказолар билан таъминланади.

Маълумки, хилма-хил фаолият шароитида боланинг қобилиятлари энг самарали ривожланади, унинг ижодий имкониятлари очилади, болани оила ва маҳалладан бошқа қаерда ҳам фаолиятнинг хилма-хил турларига жалб этиш мумкин. Оила ва маҳалла ҳамкорлигидаги тарбиянинг қимматлилиги ва аҳамияти Яна шундаки, кичик болалик пайтида оилада эгаллаган нарсалар бир умр сақланиб қолади. Худди шунинг учун ота-оналарнинг болаларни ҳар томонлама тарбиялаш мажбурияти қонуний тарзда белгилаб қўйилган.

Оила ва маҳалла ҳамкорликда тарбиявий ишни ташкил этар эканлар, энг янги психологик-педагогик тадқиқотлар маълумотларини эътиборга олишлари ҳам муҳимдир, уларга мувофиқ ўсиб келаётган киши шахсини шакллантиришга оилани қўшадиган ҳиссаси турли ёш босқичларда турлича бўлади ва тўлқинсимон ўзгаради.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг тарбиявий таъсири кўп даражада ўқув жараёнини ташкил этиш савиясига ҳамда ўқувчилар жамоасининг хилма-хил ишларни қандай йўлга қўйишларига боғлиқдир. Синфдан ташқари фаолият мажбурий дастур билан чегараланмайди, балки ёшлар ҳар хил ўқувчиларни ихтиёрий равишда бирлаштиради. Уларнинг ташаббуси асосида ишларни амалга оширади, фанга қизиқтиради, уларни халқнинг маданий ҳаёти муҳитига олиб келади. Синфдан ташқари ишлар шахсдаги ижтимоий фаоллик, ижтимоий онг ҳамда ахлоқий одатларни таркиб топтиришнинг энг муҳим омилидир.

Ўқувчилар мактабдан ташқари ишларда қатнашиб, турли кишилар билан муайян муносабатта киришадилар, турли вазиятларга дуч келадилар.

Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг мактабдан ташқари фаолиятлари қанчалик хилма-хил бўлса, уларнинг муносабатлари шунчалик бой, муносабат доираси кенг ва маънавий ўсиши самарали бўлади. Мактабдан ташқаридаги тарбиявий ишларда ўқувчилар жамоада ишлашни ўрганадилар, ижтимоий меҳнат қувончини ҳис қиладилар, ишлаб чиқариш меҳнатига қўшиладилар, жамоатчилик фикрига бўйсунушга, жамоа шарафи учун курашишга

одатланадилар.

Мактабдан ташқари тарбиявий ишлар унда қатнашувчиларнинг маънавий ва жисмоний ривожланиши ҳамда ёш хусусиятларига кўра белгиланади. Бу жараёнда улар таълим олаётган мактабнинг шароити ҳам таъсир этади.

Тарбиявий иш педагогдан бутун қобилиятини ишга солишни, тинмай ишлашни тақозо этади.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни кўнгилдагидай олиб боришда ўсиб келаётган ёш авлодни етук ва баркамол инсон қилиб тарбиялашда оила ва маҳалла ҳамкорликда иш олиб ориши лозим деб ўйлайман. Чунки келажак авлод тарбияланган, уюшган, ахил, жонажон Ватанимизнинг ҳақиқий фуқароси бўлишлари лозим.

Саволлар:

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар тизими қандай амалга оширилади?
2. Синфдан ташқари қандай тўғарақларни ташкил қилиш мумкин?
3. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларнинг тарбиявий таъсири ҳақида гапиринг.

23-МАВЗУ. ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ.

Режа:

1. Тарбиявий ишларнинг йўналишлари мақсади.
2. Тарбиявий ишларнинг йўналишлари вазифалари ва усуллари.

Тарбияни энг аввало инсоннинг ўзига қаратилганлиги Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган бутун дунё ҳамжамияти тан олган қадам-бақадам амалга оширилаётган «ўзбек модели» да жуда тўғри белгиланди. Дунёда биринчи бор инсонни диққат эътибори уни ўзлигини англашга қаратилди. Ўзлигини англаш биринчидан, унинг озод, эркин, нодир, улуғ сиймолигини англаш ва ўзида унга амал қилиш сифатларини шакллантириб бориш бўлса, иккинчидан унинг ўзига хос миллий-инсоний асосларини англаш ва уларга амал қилишдан иборатдир.

Юқорида санаб ўтилган икки сифат комил инсон сифатининг асосини ташкил этади. Чунки комил инсон сифатларини тарбия соҳасидаги илмларини хулосалаб, мужассамлаштирса, улар асосан 3 та:

1. Эзгу ният, фикр;
2. Эзгу сўз, хушмуомила;

3. Эзгу иш, эзгу фаолиятдан иборатдир.

Шу юқоридаги уч сифат ўқитишнинг, таълим-тарбиянинг бош мақсадидан иборатдир. Бу бош мақсад инсонларда, ёшларда, мутахассисларда комиллик сифатларини такомиллаштириш, ёшларни замонавий ахлоқий-амалий ўқув, малака, кўникмалар қуроллантира бориш, мутахассисларда ҳар бир соҳага мос илм, билим ҳосил қилишдан иборат бўлган педагогика фанининг замонавий фан асосларини кенгайганлигини кўрсатади.

Педагогика фанининг предмети, ўқитишнинг, таълим тарбиянинг замонавий қонуниятлари, мазмуни, усуллари, воситалари билан кишиларни, ёшларни, мутахассисларни қуроллантирувчи фан бўлганлиги учун, унинг методологик асослари, мақсад ва вазифалари дунёнинг моддий-маънавий ривожда шахс камолоти уйғунлиги қонуниятлари ва давлатнинг замонавий сиёсатидан келиб чиқади.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги қонунида таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиётида соҳасини устивор деб эълон қилинади.

Таълимнинг, ўқитишнинг вазифаси фуқаролар, ёшларнинг энг асосий конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлган ҳар бир кишининг ақлий-амалий имкониятларини рўёбга чиқариш, ижодий қобилиятларини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожини таъминлаш, ўзи хоҳлаган касбини танлаш жиҳатидан ривожини таъминлаш, ўзи хоҳлаган шу соҳада фаолият кўрсатиши учун моддий-маънавий тарбиявий дидактик шарт-шароит яратишдан иборатдир. Бу умумий вазифадан таълимнинг ҳар бир бўғини, тури ва босқичининг ўзига ҳос вазифалари келиб чиқади.

Таълим педагогларнинг фаолиятидан ва ўқувчи талабаларнинг фаолиятдан иборат кўшалок жараёндир.

Биргаликдаги фаолият орқали ёшлар илимий билимлари қуролланадилар. Бунинг натижасида уларнинг ижодий қобилиятлари ҳар томонлама шаклланади. Маълумот таълим-тарбия жараёнининг натижаси орқали тўпланган билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси ва шаклланган маънавий фазилатлар мажмуидир.

Маълумот олишнинг тўғри ва ишончли йўли давлат таълим стандартлари бўйича билим берадиган аниқ мақсадли режалар, дастурлар асосида ўқув юртлирида ташкил қилинадиган таълим тарбия жараёндир.

Таълим, тарбия, маълумот, ривожланиш, шаклланиш уйғунлаш ягона жараёндир.

Унда ўқитувчи-тарбиячи раҳбарлик қилади. Педагогика узоқ тарихий жараёнда шаклланар экан, ҳозирга келиб илмий билимларни мустақил бир тармоғи сифатида, фан сифатида шаклланади. Ўзининг илмий-назарий, услубий, амалий асосларини яратди. Натижада педагогик фанлари тизими, яъни унинг тармоқлари вужудга келди. Яқин вақтгача фалсафанинг бир тармоғи ҳисобланган педагогиканинг мустақил янги йўналишлари яратилди. Жумладан, педагогика мустақил янги йўналишлари яратилди, педагогика фанининг тарихан ривожланиши ўзида акс эттирилади. Бунда ўтмишдаги илғор педагогик ғояларни пайдо бўлиши, ривожланиши уларнинг бугунги кундаги

аҳамияти, меросдан фойдаланишнинг зарурияти ҳақидаги фикр юритилади.

Педагогика фанлари тизимида тарбияланувчиларнинг ёшида қаратилган тармоқ педагогикалар мавжуд. Жумладан, мактабгача таълим педагогикаси, умумий таълим педагогикаси, ўрта махсус, касб ҳунар таълими педагогикаси, олий таълим педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси, менежмент, даволаш педагогикаси, геронтопедагогикаси, ҳарбий педагогика, янги педагогика технологиялари кабидир. Бу тармоқ педагогикалар мактабгача таълим муассасаларида умумий ва ўрта-махсус касб-ҳунар таълими, олий ўқув юртларида олиб бориладиган таълим тарбия.

Тарбия маънавий манбалар ва ҳозирги замон талаблари ва эҳтиёжларини назарда тутган ҳолда, ўқитувчининг ўқувчи билан аниқ бир мақсадга қаратилган ўзаро амалий ва назарий мулоқотидир.

Бирор бир мақсадга қаратилган тарбия жараёнининг моҳияти ва вазифалари тарбиячи томонидан режалаштирилади ва тартибга солинади:

А) талабанинг қайси ҳислатини шакллантириш ёки йўқотиш мақсадида режалаштирилади.

Б) шу ҳислатларни тарбиялаш ёки йўқотиш учун хизмат қилувчи манбаларни излаб топилади.

В) белгиланган мақсад учун хизмат қиладиган назарий ва амалий манбаларни қайсисини ва қаерда ишлашини режалаштирилади.

Бундай режага солиниб олиб борилган тарбия моҳиятини таълим-тарбия тизими, жамият ва инсонларнинг интеллектуал ва жисмоний фаолияти ташкил қилади.

Тарбия жараёнининг жамият тараққиётидаги роли ниҳоятда беқиёсдир. Инсонни тарбиялаш, уни билим олишига, меҳнат қилишига ундаш ва бу ҳатти-ҳаракатини аста-секин кўникмага айлантириб бориш лозим. Инсонни мушоҳада қилиш қобилятини тарбиялайди ва мушоҳада қилиш ақлни пешлайди. Ақл онгни сақлайди. Онг эса моддий ва маънавий манбага айланади. Шу тарзда инсон аста-секин такомиллашиб комилликка эришиб боради. Аммо бунинг учун тарбиячи ва тарбияланувчидан узок давом этадиган маъсулият, шарафли меҳнат ва кунт, иродани талаб этади. Бунинг учун болаларни ёш хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Маънавий, инсоний сифатларининг шаклланишида оиладаги, атрофдаги, жамиятдаги муҳит ва болаларга бўлагн муносабат муҳим рол ўйнайди. Ота-оанларимиз ва атрофдагиларнинг бир-бирларига бўлган муносабатларини кўрган бола шунга қараб шакллана боради. Улар аввал катталарга тақлид қиладилар. Сўнг аста-секин қилаётган ишларнинг моҳиятини англайдилар. Болаларни тўғри тарбиялашда ота-онанинг онги, маънавияти, билими тарбияланганлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Аниқ бир мақсадга қаратилган тарбиянинг самарадорлиги тарбиячининг қандай усулдан фойдаланишига боғлиқ.

Усул- юнонча атама бўлиб- айнан нимагадир йўл, усул орқали мақсадга эришиш йўлини билдиради. Усул ахборотни узатиш ва қабул қилиш характерига қараб:

- 1) сўз орқали ифодалаш усули
- 2) кўргазмалилик усули

3) амалий намуна усули

4) рағбатлантириш ва жазо усули

Юқоридаги усуллар ўз навбатида қуйидаги гуруҳчаларга бўлинади: 1- гуруҳ - сўз орқали узатиш, маслаҳат бериш, маълумотларни эшитиш орқали қабул қилиш, ҳикоя, маъруза, суҳбат ва усуллар;

2-гуруҳ - кинофилмлар, тасвирий санъат, бадиий санаът ва бошқа кўриш орқали тарбиялаш усулларига;

3- гуруҳ - тарбия маълумотларини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериш, ўрнак кўрсатиш, бошқаларни амалий меҳнатини мисол қилиб кўрсатиш;

4- гуруҳ-ўқувчи талабаларнинг яхши бажарган ишларини, ўртоқлари олдида ёки ота-оналар мажлисида маъқуллаш, миннатдорчилик билдириш, иқтисодий ёрдам, стипендияларни ошириш, мактов ёрлиқлари топшириш, суратларини ҳурмат тахтачасига олиш ва бошқа оғзаки «рахмат», «баракалла» каби рағбатлантириш усулларини киритиш мумкин.

Агар бола сиз огоҳлантирмасингиздан ёки тушунтирмасингиздан олдин ўз хатосини тушунган бўлсаю, сизга қилган хатосини айтолмай изза чекиб турган бўлса, уни жазолашга зарурат йўқ. Энди бу хатони қайтармайман, деган маънода Сизга қараяпти.

Сиз унга яна бир марта имконият беринг. Аммо кейинга галл ҳам хато қилса ва уни тан олмаса, ундай ҳолларда қуйидаги жазо турлари қўлланилади: тушунтириш, танбеҳ бериш, огоҳлантириш, қаттиқ огоҳлантириш, уялтириш. Юқоридаги жазо турларини ўқитувчи ўқувчига юзма-юз ҳеч кимнинг ғувоҳисиз қўллайди. Аммо группадош ўртоқлари ёки синфдошлари олдида изза қилай деб болани уялтирса, ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин.

Уят - бу инсоннинг энг нозик сезгиси бўлиб, ўқувчининг ўртоқлари ёки жамоа орасида изза қилиши энг юқори жазо ҳисобланади.

Ўқувчининг жамоа орасида изза қилишни энг охириги чорасиз қолганда қўллаш мумкин. Энг маъқули ўқувчи билан юзма-юз меҳрли оҳангда унга ишонч билдириб, қалтис йўлдан қайтариш мумкин.

Тарбия ҳар бир инсоннинг хаётда яшаши жараёнида орттирган сабоқлари ва интеллектуал салоҳиятларини ижобий кўникмасини ўзгаларга бериш жараёни.

Боланинг характерини, оиладағни тарбиясини, унинг ор-номусини, шарм-ҳаёси каби нозик туйғуларининг тарбияланганлик даражасини билмай туриб, бирданига жамоа орасида уялтириш, яхши ўйлаб кўрмаслик, ёки жahl устида тинимсиз калтаклаш мумкин эмас. Сизнинг танлаган жазо усулингиз ўқувчини ёки фарзандингизни қилган хатосини тушунишга, бошқа қилмаслигига тарбиявий сабоқ бўлиш керак. Агар бу жазо усуллари ўзининг самарасини бермаса, у ҳолатда эҳтиёткорлик билан мактаб маъмурияти ва жамоа ҳамкорлигида бошқа чораларни ишлаб чиқиши керак.

Бугунги кунда педагогика фани амалиёти ҳам такомиллашиб бормоқда. Шунингдек, тарбия жараёни ҳам замон талабига монанд такомиллашиб боради.

Бошқарув органлари баркамол авлодни ўқитиш ва тарбиялаш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширишлари, етилган масалаларни ўз вақтида ва

ижобий ҳал этишлари, барча ўқув юртларининг иш савияси ҳозирги замон талабларига мувофиқ оширишларини таъминлашлари керак.

Таълим олдига қўйилган вазифаларни муваффақиятли бажариш таълим тизимини бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш фаолиятининг савиясига боғлиқ. Келажаги буюк жамиятнинг ривожланиш талабларидан келиб чиқиб, маорифнинг ўрни ва ролига янги авлодни тарбиялаш нуқтаи назаридан қараб, олий мажлис материалларида, президентимиз маърузаларида, махсус қарорларда раҳбарликнинг юқори илмий даражада амалга ошириш зарурлигига алоҳида эътибор бериб келмоқда.

Таълим тизимига илмий раҳбарлик асосларини ишлаб чиқиш педагогика учун асосий йўналишдир. Баркамол авлодни ўқитиш ва тарбиялаш тажрибаларини ўрганиш, умумлаштириш, бу жараённинг қонуниятларини очиб бериш, педагогика назариясининг асосий масалаларини таълим амалиётига ва фан ютуқларини назарда тутган ҳолда, И.А. Каримов асарлари асосида ижодий ҳал қилиш педагогиканинг бурчидир. И.А. Каримов ўз асарларида келажаги буюк Ўзбекистон Республикасининг органларини ташкил этиш ва бошқариш ва уларнинг раҳбарлик фаолиятига доир муҳим принципларини ҳар тарафлама муфассал ишлаб чиқди. Илмий ва педагогикавий амалиёти билан боғланиш тамойили. Бу тамойил халқ таълими органлари ва мактабнинг ҳамма ишини Ўзбекистон Республикаси давлатининг кўрсатмаси, фан ва техника ютуқлари ҳамда ижтимоий тараққиётнинг объектив қонуниятлари асосида амалга оширишни талаб этди. Чунки идора қилиш учун ишни билиш керак. Ҳамма нарсадан хабардор бўлмасдан туриб, тўла тўқис билимга эга бўлмасдан туриб, идора қилиш илмини билмасдан туриб бошқариш мумкин эмас. Халқ таълими ишларини мактаб ишини касб-ҳунар коллежлари ишини ва унга раҳбарлик қилишда қўзғалган мақсадларга эришиш учун миллий мафкура, миллий гоё, педагогика тарихи, психология, хусусий методика, мантик, этика-эстетика каби фанлар эришган ютуқларини мунтазам ўрганиб бориш, таҳлил қилиш ҳамда бу муваффақиятларни кенг қўлланиши зарур.

Бошқарув муассасалари баркамол авлодни ўқитиш ва тарбиялаш соҳасида ягона давлат сиёсатини муттасил етилган масалаларни ўз вақтида ва гоқобий ҳал этишлари, барча ўқув юртларининг иш савияси ҳозирги замон талабларига мувофиқ ошириш ишини таъминлаши керак.

Таълим тизимини бошқаришда марказлашган раҳбарликни кенг демократия билан мустақиллик ва ташаббускорликни ривожлантириш билан бирга қўшиб олиб бориш билан бирга ўзига хос хусусиятлари ва шарт шароитларини ҳисобга олиш имконини беради.

Юқоридан туриб, бир хил андоза бичиб бериш демократия ва марказлашган раҳбарликка бутунлай ёт нарсадир.

Барча тадбирларда, маҳаллий хусусиятларда ишга қандай муносабатда бўлиш усулларида, назоратни амалга ошириш усулларида, ҳар хил йўллари қўллаш асосий, муҳим бўлган бирликларни бузмайди, балки у бирликни таъминлайди.

Таълимни ривожлантириш фондлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда юридик ва жисмоний шахсларни ихтиёрий бадаллари ҳисобидан

ташқил этилиши мумкин.

Халқ таълими вазирлиги Узбекистон Республикасида маорифга бевосита раҳбарлик қилади.

У барча типдаги мактаблар, боғчаларга раҳбарлик қилади. Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги, барча университетларга, касб-хунар коллежларга, лицейларга раҳбарлик қилади. Улар педагогика жамоатчилигини халқ таълими бўлимлари ва мактабларига ёрдам беришларига жалб этадилар.

Саволлар:

- 1.Тарбиявий ишларнинг йўналишлари мақсади нима?
- 2.Тарбиявий ишларнинг йўналишлари вазифалари ва усуллари нималардан иборат?

24-МАВЗУ. ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ ВА УНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ.

Режа:

1. Тарбиявий ишларни амалга оширишдаги асосий тамоиллар.
2. Педагогик маҳорат турлари.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар концепциясида тарбиявий тадбирларни такомиллаштириш зарурияти, алоҳида таъкидланган: сиёсий тузумининг ўзгарганлиги, янги иқтисодий муносабатларнинг шаклланиб бориши, тарбиявий ишни яхшилашда давр талабига жавоб берадиган янги тамоиллари ғоялар, иш услубиятларини ишлаб чиқиш ҳамда ўқитувчининг ижодкорлик фаолиятини қайтадан қурмоқ лозимдир.

Тарбиявий ишларга янги муносабат мустақиллик маънавияти негизи асосида ҳукумат қарорларида, халқ таълим тизимидан ислохотларда олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда.

Президенимиз И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамоиллари» комил рисоласида шундай деб ёзган эди:

«Халқимизнинг келажаги учун сувдай, ҳаводай зарур бўлган бундай соҳаларга биринчи ва энг катта хомий – давлатнинг ўзи. Маънавият жуда наздик тарбиявий соҳа буни ўзбилармонликка ташлаб қўйиб бўлмайди».

«Мақсадимизга эришишимиз, янги жамият куришимиз, сиёсатда ҳам, иқтисодда ҳам, маънавият соҳасида ҳам барча ислохотларнинг тақдири ўсиб келаётган ёш авлодга боғлиқ».

«Юртига, Ватанига муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган азалий хусусиятдир. Ана шу ноёб инсоний фазилатларни асраб, авайлаш ва янада такомиллаштириш фарзандларимизни озод ва демократик Ўзбекистоннинг муносиб ўғил қизлари этиб тарбиялаш масаласи, маънавият юзасидаги ишларимизнинг асосий йўналишини ташкил этмоғи лозим».

Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги барча ўқув муассасалари ёш авлодга миллий истиқлол мафқурасини шакллантиришда, маънавиятни миллий меросимиз билан биргаликда, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янги иш услублари асосида ижодий ёндашмоқдалар.

Олим, шоир, педагогларимиз ўзларининг илмни изланишларида тарбиявий тадбирларни янги йўналиш ва тамоилларини Республика ўқитувчи-тарбиячиларга тавсия этмоқдалар:

С.Очиловнинг "Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари" номли рисоласида И.А.Каримовнинг асарларини таҳлили ҳамда Ўзбекистон Конституциясидан келиб чиқиб тарбиявий ишларни янги йўналишларини асослаб берди.

Бўлажак авлодга: хур-фикрлик, миллий ифтихор, миллий кадриятларга

хурмат, эркинлик ва озодлик, инсонпарварлик, биродарлик ва ҳамкорлик, илмга меҳр-муҳаббат, иймон ва эътиқод, ҳалоллик, ахлоқий поклик, маданий меросга хурмат, адолатпарварлик ва озодлик, байналминаллик, ижодкорлик ва ташаббускорлик, мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ғояларига садоқат, мусулмон динига хурмат, Президент ва давлатни кадрлаш каби сифатларни тарбиялаш».

Бу ғоялар Ўзбекистон Республикаси истиқлол тараққиётининг беш тамойиллари талабларига асосланиб олинган бўлиб, унинг мезонида тарбиявий ишларни ташкил қилиш маҳорати ва қоидаларп ҳам ўз аксини топгандир.

Ижодкор илғор ўқитувчи-тарбиячилар ўз фаолиятлари жараёнида тарбиявий ишларни ташкил қилишда қуйидаги маҳорат тамойилларини асос қилиб оладилар:

– тарбиявий тадбирлар ўтказишдан мақсад миллий маънавиятни ёш авлод онгига сингдириш ва эътиқодига айлантиришдан иборат эканлиги;

– тарбия жараёнининг миллий ва умуминсоний қадриятлар билан боғлаб бола қалбига ва онгига таъсир кўрсатиш;

– тарбиявий ишларни ўқувчилар жамоасини жипслаштирувчи омиллар билан бойитиб, тарбияни таълим билан узвийлигини таъминлаш;

– тарбия жараёнида болаларни тарбияланган даражасини аниқлаш ва ижобий томонларини ўстириш;

– бола шахсига хурмат ва талабчанлик, каби.

Тарбиявий ишларни ташкил қилиш тамойиллари баркамол инсонни тарбиялашда кенг имконга эга бўлиб, уни қай даражада олиб бориш тарбиячининг педагогик маҳоратига боғлиқдир.

Тарбиявий ишлар самарадорлигини таъминловчи муҳим омил педагогик маҳоратдир.

Тарбиячининг педагогик маҳорати кўп қиррали бўлиб у:

– меҳрибон болалар ҳамкорлигида;

– ўқув-тарбия жараёнидаги ҳамкорликда;

– болаларнинг қайғу-хасрати, ғами ва омадсизлигига ҳамдард бўлишда;

– муомала маданиятида;

– чуқур билим эгаси бўлишида;

– ўқитувчининг рухий ҳолатида (самимийлик хайрихоҳлиги, олийжаноблиги);

– жамоа билан ишлашда вазиятни ижобий томонга санъаткорона йўналтиришда намоёи бўлади. Кишилиқ жамияти тараққиётида ҳар бир ҳунар, у ёки бу ижтимоий сиёсий масалаларни ҳал қилишда инсондаи маҳорат талаб этишини халқ оғзаки ижодиётида, ёзма ёдгорликларда, афсона, достон, эртак, қисса, ҳикоят, ривоятларда ҳамда ҳурфикрли, доно маърифатпарвар мутафаккирларимизнинг асарларида турлича талқин этилган.

Муомала маҳорати

Ҳар бир тарбиячининг дунёқараши, тарбияланганлиги, одоблиги унинг муомаласида намоён бўлади. Муомалани асосий воситаси тил. Халқимизда

шундай нақл бор «Бола ширин сўзнинг гадои», бас шундай экан тарбиячи муомаласида тилга жуда эҳтиёткор бўлиши керак. Тили ширин, хушмуомала ўқитувчи энг обрўлидир. Хусайн Воиз Кошифий шундай деган эдилар: «Ҳақ вақтини сўзлар айтурсизлар яхши сўздин бўлакни айтмангизлар ва кўп сўзламоқ кўнгилни қаро қилур» ёки «Мумкин эрса яхши сўз қил ошкор, яхши сўздин хўб йўқдур ёдгор»; «Насихатин ширин сўзу мулойимлик бирла ибтидо қилган, чунки бу замонда юмшоқлик ва хушрўйлик кўргазмайий насихат корга келмас».

Алишер Навоий муомала қилувчи шахснинг маҳоратида энг аввало тил ширинлиги, «Ширин сўз кўнгиллар учун бамисли асалдир» деган эди.

Кайковус ўзининг «Қобуснома» асарида «Сухандонлик била баланд мартабал бўлмоқ» зикрида шундай ҳикоятни келтиради:

Хорун-ар Рашид бир туш кўрдик, оғзидан барча тишлари тўкилмиш. Эрта тонг туриб бул тушнинг таъбирини айтувчини чақириб сўрадиким, .. бу тушнинг таъбири недур?», «Андоғким, сендан ўзга ҳеч ким қолмагувсидир». Бу сўзни эшитибоғон Хорун ар-Рашид "Менинг юзимга бундоқ дардлик ва андуқлиғ сўзни айтдинг.

Менинг барча қариндошларим ўлсалар, сўнгра мен қандоғ ишга ярарман ва на янглиғ рузғор сўрарман?» – деди ва унга юз таёқ урмоқ буюрди.

Сўнгра яна бир таъбирчини чақириб сўради.

...Таъбирчи деди: «Эй амир ал мўьмин-ин, сенинг умринг барча акработларинг умридан узоқ бўлур» Хорун ар-Рашид: деди: «Барча аклинг йўли бирдур ва икковингнинг таъбиринг негизи бир ерга борур, аммо бу иборат била ул иборатнинг орасида фарқ бағоят кўпдур». Буюрди сўнгни таъбирчига юз тилло бердилар.

Бир донишманд жамоага қараб: – бир гапим бор, уни минг сўмга сотаман, истовчилар бўлса марҳамат! – деди. Сухбат иштирокчилари хайрон қолишиб «қандай гап экан» – деб сўрабдилар. Шунда донишманд, бу гап: – «ўйлаб иш қил»! дегани, дебди, донишманднинг бу ғоясидан шуни англамоқ лозимки, ўйлаб иш қилган одам муомаласида киёфаси бўлиши (бош, юз ва хатти-ҳаракатларини одоб юзасидан бошқариши) керак экан.

Кўпол, одобсиз гапларга ўрин қолдирмаслик, бола иштахсига тегадиган кўпол муомала қилиш ўқитувчининг иззати ва обрўсига путур етказди.

Педагог олим Сухомлинский муомала маҳоратини кучи ва унинг яширин сирларини “Болаларга фидо” асарида шундай баён эткан эди: «... Юксак туйғу маданиятга эга бўлган ўқитувчи боғчанинг кайфияти нохушлигини дархол фаҳмлайди. Бу энг аввало унинг кўзидан билинади, ...У бола кўнглидаги ташвишни сезганини, қандай йўл биландур маълум қилиш йўлини топади. ...Кейин болани танҳо топиб, суриштириши ҳам мумкин.

...Боланинг аҳволини тушуниш, унга ҳамдард бўлиш, мадад бериш керак.

Кўпинча ҳамдардлик, раҳмдиллик чин кўнгилдан гаплашиш боланинг дилига хуш келадиган энг якин ёрдам бўлади. Бепарволик, лоқайдлик эса боланинг дилини ларзага солади!»

Бола қалбини нурафшон қилувчи восита ўқитувчининг жонли сўзи, унинг руҳини туширувчи ҳам ўша сўзнинг баёнидир. Халқда «Гапдан гапнинг фарқи

бор, ўттиз икки нархи бор» деб бежиз айтилмаган.

Тарбиячининг адолат билан иш тутиш маҳорати

Адолат иймон – эътиқодни, пок ниятга элтувчи ҳақни ноҳақдан ажратувчи бир ўлчовдир.

Адолат инсонлар ҳулқиини баҳоловчи муҳим мезондир. Ўтмиш аجدодларимиз адолат ва адолатсизлякка алоҳида эътибор бериб бу тушунчани сиёсий, фалсафий, ҳуқуқий, ахлоқий нуктаи назардан турлича талқин этаб комил инсонни тарбиясида у катта восита эканлигани у асарларида баён этганлар.

Амир Темур салтанатни бошқаришнинг бош мезони адолат деб ҳисоблаган эди. У ўзининг панд насиҳатларида ҳам ёш авлодни адолатли бўлишга чорлайди: «Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим. ...Қайси мамлакатни забт эткан бўлсам, ўша вилоятнинг улуғларини оға-иниларимдек, ёшлари ва болаларини бўлса ўз фарзандимдек кўрдим» деган эди.

Воиз Кошифий «Ахлоқи Муҳсини» асаарида шундай ёзган эди: «Адолат – бу инсонларни бир-бирига яхшилик кўрсатишидир».

Адолат ва адолатсизлик асрий кўринишлари инсонни қилмиши. ҳаракати, тили муомала, маданияти, ташқи қиёфасида ўз аксинн топади.

Педагогик таъсир кўрсатиш маҳорати

Тарбия жараёнида педагогик таъсир кўрсатиш маҳорати ўқувчига у ёки бу юксак ахлоқий сифатларнинг моҳиятини англатиш жараёнида қўлланадиган ўқитувчи-тарбиячининг иш усулларида биридир.

Ўқитувчи III синфда «Эртак кетидан эртак» мавзусидаги суҳбатида ўқувчиларга дастлаб эртак мазмунини баён этади:

«Ота ўз 10 яшар ўғли билан даладан қайтаётиб, йўл устида тушиб ётган бир тақани кўради ва ўғлига дейди: Тақани ол!

- Эски тақа учун эгилиб ўтираманми – деб гап қайтарди ўғли. Отаси индамасдан ўзи эгилиб, тақани олади-да, йўлида давом этади. Кун иссиқ эди. Бола чанқай бошлайди. Бир оз йўл юрганидан кейин олча сотиб ўтирган баққол кўринади. Отаси бояги тақани олчага алмаштириб, белбоғига тугиб олади. Ўғлига кўз-кўз қилиб, бир дона олчани оғзига ташлади-да, бир донасини ерга ташлади. Ўғли дарров эгилиб олчани олади ва чанқоғини бостирмоқчи бўлиб оғзига солади. Отаси олчани кетма-кет ташлайди. Ўғли ўн-ўн беш марта эгилиб, олчаларни териб олиб еганидан сўнг ниҳоят отаси тўхтади ва белбоғида қолган олчаларни ўғлига узата туриб дейди:

- Кўрдингми ўғлим, сен тақани кўтариб олиш учун бир марта эгилишга эринган эдинг, олчаларни териб олиш учун ўн-ўн беш марта эгилдинг. Бундан кейин эсингда бўлсин, агар енгил меҳнатни оғир деб ҳисобласанг, ундан баттар оғирига дуч келасан».

Бу эртакдаги педагогик таъсирнинг салбий ва ижобий кўринишларини

болаларга изоҳлашда ўқитувчи қуйидаги саволлар орқали тарбиявий маҳорат билан аниқлади.

- отани талаби тўғри-ми, ёки йўқ-ми? Сабабини очиб беринг.

- отани болага меҳнатдан бош тортмаслик учун тутган иш усули тўғри-ми? Болага дастлаб ўз ҳаракати билан ўртак бўлиб, сўнг хатосини тушунтиради.

- бу борада сизларнинг фикр ва муносабатларингиз қандай?

Тарбия жараёнида тарбиявий таъсир кўрсатишнинг қуйидаги усулларидан фойдаланилди:

Болага қўйилган талаб, педагогик таъсир кўрсатиш.

Ўқув-тарбия жараёнида ўқитувчи-тарбиячи ўз мақсадига эришиш учун доимо ўқувчиларга ўз талаблари билан ёндашади. Уларни рағбатлантирди, огоҳлантирди, танбеҳ берди.

Ўқитувчи-тарбиячини педагогик асосида қўйилган талабларини тушунтириш, ножўя ҳаракатлардан болаларни сақлаш, айниқса кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларини мактаб ва жамоага мослашгунга қадар кетма-кет талаблар қўйилади.

Юқоридаги талабларнинг қанчалик таъсир этиши тарбиячининг педагогик маҳорати ва обрўйига боғлиқдир. Талабларнинг қўйилиш шакллари:

- тарбиячм томонидан талабни тўппа-тўғри қўйилиши.

Бундай талаб болалар жамоаси билан яшлашни дастлабки босқичидир. Ижодкор-педагог А.С.Макаренко «... Самимий ошкора, ишонарли, қизгин ва қатъий талаб бўлмаса, жамоани тарбиялашни бошлаб бўлмайди, деган эди. Бундай талаблар жамоани бир мақсад йўлига бошлаш учун:

- талабни ижобий ва боланинг хатти-ҳаракатларига тўсқинлик қилмаслиги;

- талаб аниқ ва тушунарли бўлиши;

- қўйилган талаб натижасини билиш;

- талаб очик чеҳра, самимий бир оҳангда берилиши: илтимос, маслаҳат, яхши ниятта чорлаш;

- талаб болаларнинг ёши, билим савиясига мос бўлиши;

- талабларда кесатиш, луқма, миннат қилиб бўлмаслиги ва бошқалар.

Тарбиячининг педагогик таъсир кўрсатишнинг яна бир шакли ўқувчи ва ўқувчилар жамоасини истиқлол йўлига бошлашидир. Бунда жамоада тарбиячи ва тарбияланувчилар ўртасида ошкора ва ишонч бўлиши, ўз-ўзини бошқариш, анъана ва қонунларга амал қилиниши муҳимдир.

Тарбиячининг ўқувчилар жамоасини жипслаштиришдаги маҳорати. Кишилик жамоаси пайдо бўлган даврдан бошлаб инсон ҳеч қачон ёлғиз яшай олмаган. Жамоани ташкил қилиш ва унинг тарбиявий таъсирининг назарий ва амалий асослари мутафаккир ва олимлар томонидан ўрганиб илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган.

Тарбиячининг навбатдаги вазифаси болалар жамоасини ташкил қилиш, тарбиялаш ва жипслаштириш борасидаги назарий билимларни ўзлаштириб, илғор тажрибаларга суяниб ўқувчиларни тарбиявий жараёнда ўртоқлик-дўстлик, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ўз-ўзини тарбиялаш ва бошқариш каби жамоатчилик сифатларини тарбиялаш маҳоратини ўзлаштиришдан

иборат. Улар:

- синф бошланғич жамоасини тарбиялаш ва уларда ўзаро муносабат алоқаларини яратиш.

- ўқувчилар кундалик фаолиятларининг ҳамма қирраларида жамоага жипслаштириш.

- шахсий манфаатдан жамоа манфаатини юқори кўйишга ўргатиш.

- жамоада бир-бирига меҳр-оқибатли, мурувват ва сахийлик, дўстона ҳамкорлик мавжуд бўлса, у катта тарбиявий кучга айланади.

Кичик ёшдаги мактаб ўқувчилар жамоалари ташкил қилишда ўқитувчидаи турли-туман усул ва воситалардан маҳорат билан фойдаланиш талаб қилинади:

1. Ўқитувчи жамоа аъзоларини янги шароитга (мактабнинг I синфидан бошлаб) мослашув даврида уларга ишонч, хурмат, хушмуомалалик, талабларни тўғри кўя билиш шу билан бирга ўқувчини тушуниш ва эшита билиш маҳоратига эга булиш талаб этилади;

2. Ўқувчилар жамоасидаги етакловчи куч таянч ўзагини танлаш;

3. Жамоа аъзоларининг хар бирининг кучига, қобилиятига қараб топшириқлар бериш;

4. Жамоада янги анъана, қонун-қоидаларни дастлабки куртагини яратиш ва унга амал қилиш;

5. Жамоа истикболини давр талаби билан мослашган ҳолда белгилаш талаб қилинади.

Саволлар:

1. Тарбиявий ишларни амалга оширишдаги асосий тамоиллар қайсилар?

2. Педагогик маҳорат турларини айтинг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. «Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» – Тошкент: Шарқ, 1997-65 б.
2. Каримов И.А. «Ўзбекистон келажаги буюк давлат». Тошкент: Ўзбекистон 1992-62 б.
3. Каримов И.А. «Янги уйни қурмай туриб, эскисии бузманг» – Тошкент: Ўзбекистон 1993. – 24 б.
4. Каримов И.А. «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт-пировард мақсадимиз». 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
5. «Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари». – Тошкент: Фан, 1990, – 72 б.
6. А.Авлоний. «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» (нашрга тайёрловчи Холиқов Л.) –Тошкент: Ўқитувчи, 1992. 160 б.
7. Иномова К.М. «Оилада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси» – Тошкент: Фан, 1999, – 151 б.
8. Йўлдошев Ж.Ғ. Хасанов С. «Авестода ахлоқий-таълимий қарашлар». – Тошкент: Ўқитувчи 1992, – 28 б.
9. Кайкавус. «Қобуснома». – Тошкент: Ўқитувчи 1986, – 118 б.
10. Мусурмонова О. «Оила маънавият-миллий ғурур». – Тошкент: Ўқитувчи. 1999, – 200 б.
11. Мунавваров А.К. «Оила педагогикаси». – Т.: Ўқитувчи, 1994, – 112 б.
12. Очилова М. Очилова Н. «Ўқитувчи одоби». – Тошкент: Ўқитувчи, 1993\7. – 136 б.
13. Очилова М. «Ахлоқий тарбия». – Тошкент: Ўқитувчи, 1979, – 232 б.
14. Жўраев А.Ж. Тарбиявий дарсларни ўтиш. Т.: “Ўқитувчи”, 1994.
15. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. Т.: “Ўқитувчи”. 1994.
16. Мирқосимов М. Мактабни бошқаришнинг назарий ва педагогик асослари. Т.: 1996 й.
17. Очил С. Мустақиллик ва тарбия масалалари. Т.: “Ўзбекистон”, 1995.
18. Попов Г.Х. Ўқувчининг шахсий ишини ташкил этиш. Т.: “Ўқитувчи”, 1992 й.
19. Солихўжаева С.С. Болалар ва ўсмирлар гигиенаси. Т.: “Ибн Сино”, 1991.
20. Узоқов Х., Ғозиева Э., Тожиев А. Оила этикаси ва психологияси. Т.: “Ўқитувчи”. 1992.
21. Фаробий А.Н. Фозил одамлар шахри. Т.: А.Қодирий, 1993.
22. Фролов П.Т. Ёш директор мактаби. Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
23. Жўраев А. Тарбиявий дарслар ўтиш. Т.: “Ўқитувчи”, 1994.
24. Ҳасанбоева О. Узайтирилган гуруҳларга тарбиявий ишлар. Т.: “Ўқитувчи”, 1994.
25. Сафо Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Т.: “Ўқитувчи”, 1995.
26. Маҳкамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари. Т.: “Фан”, 1994.

